

Netikiu kolektyvine kalte ir atsakomybe, kitokia negu moralinė atsakomybė	p. 12
Vagystės iš Britų muziejaus kolekcijų vyko porą dešimtmečių	p. 13
Josephas Frankas pradėjo Vilniuje kovą su skurdu	p. 14

Kalnai rudenį

RYŪNOSUKE AKUTAGAWA

Šis japonų literatūros klasiko Ryūnosukės Akutagawos (1892–1927) apsakymas paremtas istorija, kurią autorius perskaitė knygoje apie kinų meną, ir kartais laikomas laisvu vertimu iš kinų kalbos. Tačiau rašytojas ir jo amžininkai žiūrėjo į kūrybą kaip į dialogą tarp autorių ir kultūrų. Dauguma kūrinyje veikiančių ir minimų personažų – istorinės asmenybės, kinų dailininkai.

Vertėja

Kadras iš filmo „Šunų sala“ (rež. Wes Anderson, 2018)

– Jei jau prakalbome apie Huang Gongvangą, ar jums teko kada matyti jo paveikslą „Kalnai rudenį“? – vieną rudens vakarą paklausė Vang Hui, gurkšnodamas arbatą su Jun Šoupingu pastarojo namuose.

– Ne, neteko. O jums?

Huang Gongvangas kartu su U Dženu ir Vang Mengu priklausė didiesiems Juanų dinastijos meistrams, ir Jun Šoupingas aiškiai atsiminė kadaise regėtus jo paveikslus „Smėlėtas paupys“ ir „Trobėlė Fučūno kalnuose“.

– O aš ir pats gerai nežinau, mačiau ar ne, – atsakė Vang Hui.

– Pats nežinote, ar teko matyti tą paveikslą? – Jun Šoupingas įtariai pažvelgė į Vang Hui. – Ar norite pasakyti, kad matėte jo kopiją?

– Ne, kalbu ne apie kopiją. Mačiau originalą, ir ne aš vienas jį mačiau: ši istorija susijusi ir su mokytojais Vang Šiminu bei Vang Džianu. – Vang Hui, vėl gurkštelėjęs arbatos, mąsliai šypsojosi. – Jei nebūtų pernelyg nuobodu, galėčiau apie tai papasakoti.

– Žinoma, – mandagiai paragino svečią Jun Šoupingas, krapštinėdamas vario žvakidėje liepsnojančios žvakės dagtį.

Tai nutiko dar tada, kai buvo gyvas mokytojas Dong Čičangas. Vieną rudens dieną, šnekučiuodamas apie meną su Vang Šiminu, Dong Čičangas paklausė, ar šis yra matęs Huang Gongvango paveikslą „Kalnai rudenį“. Kaip žinote, Vang Šiminas buvo didelis Huang Gongvango kūrybos gerbėjas. Nebūtų perdėta teigti, kad jis buvo matęs visus išlikusius to dailininko darbus. Tačiau ne „Kalnus rudenį“. Kiek susidrovėjęs jis pridūrė, kad nėra apie tą paveikslą nė girdežės.

– Pasitaikius progai, būtinai pasistenk jį pamatyti. Tai dar įspūdingesnis kūrinys už „Kalnus vasarą“ ar „Rūką kalnuose“. Galbūt net pats įstabiausias iš visų Huang Gongvango paveikslų, – patarė mokytojas Dong Čičangas.

– Tikrai toks šedevras? Būtinai norėčiau jį pamatyti, bet kur galėčiau jį rasti?

– Jis saugomas Runo prefektūroje¹, vieno žmogaus vardu Čangas namuose. Jei kada lankysiesi Dzinšano šventykloje², užsuk pas jį. Aš parašysiu tau rekomendacinį laišką.

Gavęs mokytojo laišką, Vang Šiminas išsyk patraukė į Runo prefektūrą. Juk jei tas Čangas turi tokį retą paveikslą, vadinasi, jo namuose turėtų būti ne tik Huang Gongvango, bet ir kitų laikotarpių meistrų šedevrų. Tad Vang Šiminas nenorėjo laukti nė minutės ir tiesiog nebenustygo vietoje.

Bet atvykęs į Runo prefektūrą ir pasiekęs Čango buveinę išvydo, kad namas, nors erdvus, baisiai neprižiūrimas. Tvorą apraizgyta vijoklių, kieme želia piktžolės. Tarp jų klegėjusios vištos ir antys smalsiai sužiuro į netikėtą lankytoją. Vang Šiminas net suabejojo mokytojo žodžiais: neįtikėtina, kad tokiam žmogui būtų saugomas žymusis Huang Gongvango paveikslas? Bet atkeliavęs iš taip toli nesinorėjo nė nepasibeldus sukėti atgal. Kai pasirodė tarnas, Vang Šiminas pasisakė sukoręs ilgą kelią, kad pamatytų Huang Gongvango „Kalnus rudenį“, ir įteikė jam mokytojo laišką.

Netrukus jį pakvietė į erdvią svetainę. Ten tvarkingai išrikiuoti stovėjo dalbergijos medienos stalai ir kėdės, tačiau tvyrojo dulkių kvapas, nuo plytelėmis klotų grindų dvelkė šaltis ir viskas atrodė apleista. Laimei, šeimininkas, nors iš pažiūros ir ligotas, nebuvo nedraugiškas. Blyškaus veido, laibomis rankomis, jis atrodė tiesiog aristokratiškai. Pasisveikinęs ir prisistatęs Vang Šiminas išsyk paprašė, kad parodytų žymųjį Huang Gongvango paveikslą. Jam kažkodėl kilo prietaringa mintis, kad jei tučiuojau nepamatys paveikslą, tas išsisklaidys kaip migla.

Šeimininkas mieliai sutiko. Liepęs pakabinti paveikslą ant svetainės sienos, tarė:

– Štai jūsų ieškotieji „Kalnai rudenį“.

Vos pažvelgę į paveikslą, Vang Šiminas iš susižavėjimo aiktelėjo.

Paveikslas buvo tamsžalio kolorito. Per slėnį vingiavo upė, ją kirto tiltai, paupy šen bei ten buvo kaimelių, o viršuje apsupta tirštų baltų rūkų dunksojo milžiniška uola. Lengvais potėpiais nutapytų kalnų žaluma, tarsi ką tik atgaivinta lietaus, kontrastavo su vietomis raudonuojančia rudens lapija – žodžiais neįmanoma apsaityti to grožio. Nors didingos kompozicijos, drąsių potėpių ir gyvų spalvų, paveikslas buvo kupinas senoviško subtilumo.

Apstulbęs Vang Šiminas išžiūrėjo į paveikslą. Kuo ilgiau stebėjo, tuo tas atrodė nuostabesnis.

– Na, kaip? Ar patinka? – šeimininkas šypsodamas pažvelgė į svečią.

– Tobulas kūrinys. Mokytojas Dong Čičangas tikrai neperdėjo. Prieš šį paveikslą nublinksta visi mano lig šiol regėti žymių meistrų darbai, – Vang Šiminas vis dar negalėjo atitraukti žvilgsnio nuo „Kalnų rudenį“.

– Tikrai? Sakot, tai toks šedevras?

Vang Šiminas nustebejęs pažiūrėjo į šeimininką:

– Neįtikėtina, kad aš nežinau, kas tai?

– Ne, nepasakyčiau, kad aš nežinau, tiesiog... – šeimininkas sutrikęs nuraudo it mergaitę. Paskui liūdnei šyptelėjęs nedrąsiai pažvelgė į paveikslą ir tęsė: – Tiesiog, kai žiūriu į jį, jaučiuosi taip, tarsi sapnuočiau atmerktomis akimis. Taip, „Kalnai rudenį“ gražūs. Bet gal tas grožis matyti tik man? Gal kitiems žmonėms tai tėra paprasčiausias paveikslas? Štai tokios dvejonės mane kamuoja. Ir nežinia kodėl: galbūt aš klystu, o gal šitas paveikslas pernelyg gražus šiam pasauliui. Šiaip ar taip, man tai atrodo keista, ir dėl to suabejojau jūsų pagyromis.

Tačiau Vang Šiminas nekreipė ypatingo dėmesio į šeimininko žodžius. Ir ne tik dėl to, kad buvo pakerėtas paveikslu. Jis nusprendė, kad šeimininkas dedasi abejojęs, norėdamas nuslėpti savo neišmanymą.

Netrukus Vang Šiminas atsisveikino su Čangu ir paliko apleistą jo buveinę.

Bet jis niekaip negalėjo pamiršti to įstabaus peizažo. Jam, didžiam Huang Gongvango gerbėjui, kilo noras bet kokia kaina įsigyti tą paveikslą. Be to, jis buvo kolekcininkas. Deja, net ir meistriškiausi jo kolekcijos paveikslai, net ir Li Čengo „Sniegas kalnuose“, atsiėjęs jam dvi dešimtis aukso monetų, negalėjo prilygti „Kalnams rudenį“.

Viešėdamas Runo prefektūroje Vang Šiminas siuntė pas Čangą vieną pasiuntinį po kito, reikšdamas pageidavimą pirkti „Kalnus rudenį“. Tačiau Čangas niekaip nesutiko. Pasaik pasiuntinių, tas išblyškęs vyras kaskart atsakydavo: „Jei paveikslas taip patinka, mieliai galiu jį paskolinti.

Tačiau negaliu su visam jo atsakyti.“ Tai tik suerzino įsikarščiavusį Vang Šiminą. Jis nusprendė, kad nenori paveikslą skolintis ir kad kada nors vis tiek taps jo savininku. Ir galop jis grįžo iš Runo prefektūros be „Kalnų rudenį“.

Po metų jam vėl teko ten lankytis, ir jis vėl užsuko pas Čangą. Ir tvorą apraizgę vijokliai, ir kiemo piktžolės buvo nepasikeitę. Bet į kiemą išėjęs tarnas pranešė, kad šeimininko nėra namie. Vang Šiminas pasisakė norįs darskart pamatyti „Kalnus rudenį“, nors ir nepavyko susitikti su šeimininku. Bet kad ir kaip maldavo, tarnas užsispyrėliškai kartojo negalįs jo pakviesti vidun šeimininko nesant namuose. Galop jis užvėrė vartus ir daugiau nebeatsiliepė. Vang Šiminui neliko kas daryti ir jis grįžo pykčio ir liūdesio kupina širdimi, galvodamas apie tame apleistame name saugomą paveikslą.

Vėliau Dong Čičangas jam papasakojo, kad Čangas turi ne tik Huang Gongvango „Kalnus rudenį“, bet ir Šen Džou tapybos, pavyzdžiui,

„Trobėlę lietingą naktį“.

– Buvau pamiršęs juos paminėti, bet tie paveikslai, kaip ir „Kalnai rudenį“, yra tiesiog stulbinančio puikumo. Būtinai pasistenk juos pamatyti – aš tau parašysiu dar vieną rekomendacinį laišką.

Vang Šiminas skubiai nusiuntė pas Čangą pasiuntinį. Įdavė jam ne tik mokytojo laišką, bet ir maišelį su aukso už paveikslus. Bet Čangas, kaip ir anksčiau, su Huang Gongvango kūriniais skirtis nesutiko. Ilgainiui Vang Šiminui teko atsisakyti savo ketinimo.

Vang Hui valandėlę nutilo. Paskui paaiškino:

– Visa tai man papasakojo Vang Šiminas.

– Vadinasi, Vang Šiminui tikrai teko matyti „Kalnus rudenį“? – glostydamas barzdą perklausė Jun Šoupingas.

– Jis sakosi matęs. Bet niekas nežino, ar iš tiesų matė.

– Bet iš jūsų pasakojimo atrodo...

– Klausykite, kas buvo toliau. Kai išklausysit iki pabaigos, galbūt jums viskas atrodys kitaip....

Ir, nē negurkštelėjęs arbatos, Vang Hui nepailsdamas pasakojo toliau.

Kai Vang Šiminas man papasakojo šį nutikimą, buvo praėję jau beveik penkiasdešimt metų nuo tada, kai jis pirmą kartą išvydo „Kalnus rudenį“. Mokytojas Dong Čičangas buvo miręs, o Čango namuose gyveno anūkas. Niekas nebežinojo, kur yra „Kalnai rudenį“ ir ar tas paveikslas išvis išliko. Vang Šiminas išsamiai man nupasakojo, koks tas paveikslas ypatingas, ir apgailestaudamas pridūrė:

Nukelta į p. 7 ►

¹ Senovės Kinijos prefektūra dabartinėje Dziangsu provincijoje (visos pastabos – vertėjos).

² Budistinė šventykla Runo prefektūroje (dab. Dziangsu provincijoje).

Rožinė – galios spalva?

Ar įsivaizduojate Prancūzijos prezidentą dėvintį rožinį kostiumą per vizitą Lietuvoje? Matyt, tokia mintis šauna pažiūrėjus filmą „Barbė“, tačiau ji nėra tokia beprotiška. 2018 m. Niujorko mados technologijų instituto muziejus buvo surengęs parodą pavadinimu „Rožinė: pankiškos, gražios, galingos spalvos istorija“, kurioje atskleista, kaip rožinė tapo viso to, kas nerimta, sinonimu. Prancūzų istorikas Michelis Pastoureau teigia, kad spalva yra kultūrinis konstruktas, kuriam reikšmę suteikia pati visuomenė, todėl skirtingose visuomenėse spalvos turi skirtingas reikšmes.

Galime neabejoti, kad Emmanuelio Macrono su rožiniu kostiumu nepamatysime, tačiau XIV a. antrosios pusės prancūzų didikas galėjo oriai vilkėti rožinį apsiaustą, pavyzdžiui, kunigaikštis Jeanas de Berry viename viduramžių metraščių pavaizduotas besiruošiantis į kelionę su rožinės spalvos apsiaustu. Rožinė spalva atsiranda rankraščių iliustracijose po juodojo maro laikotarpio Europoje kaip galios ir vyriškumo simbolis. Įdomiausia, kad nuo XII a. mėlyna spalva buvo priskiriama moterims, nes asocijavosi su Mergele Marija, taip pat simbolizavo grynumą, tyrumą – tai, kas šiuo laikotarpiu buvo susiję su moteriškumu. Balta, kuri taip pat laikyta tyrumo spalva, buvo ne tokia „tyra“ kaip mėlyna.

Spalvų kodai pradėjo keistis viduramžiams einant į pabaigą, kai mėlyna spalva atsirado politikoje. Prancūzijos karalius Liudvikas IX Šventasis (1214–1270) siekė Mergelės Marijos globos, todėl karalystės simboliu pasirinko lelijas mėlyname fone. Aristokratai savo ruožtu „prisijaukino“ mėlyną spalvą, sekdami karaliaus pavyzdžiu, tačiau rožinė niekur nedingo: norėdami išreikšti galią ir vyriškumą, didikai rinkdavosi rožinę spalvą. Puikus to pavyzdys – Prancūzijos karalius Henrikas IV (1553–1610), Jacobo Bunelio nutapytame portrete pavaizduotas romėnų karo dievo Marso kostiumu – rožinės spalvos karine apranga.

Rožinė spalva tapo madinga XVIII a., kai karaliaus Liudviko XV meilužė ir patikėtinė madam de Pompadour (1721–1764), dariusi įtaką to meto kultūriniam gyvenimui, pamėgo

rožinius audinius, o jos pavyzdžiu pasekė ir visa Versalio rūmų svita – tiek vyrai, tiek moterys. Tendenciją galime matyti rokoko stiliaus paveiksluose, kur dominuoja pastelinės spalvos, o Sevro porceliano manufaktūra netgi sukūrė specialų rožinės atspalvį, dedikuotą madam de Pompadour. Būtent šiuo laikotarpiu spalvai suteikiamas vardas – iki tol dažnai vadinta kūno, ji tampa rožės – *rose* – spalva.

Siek tiek vėliau, XIX a., romantizmo dailininkai rožinę spalvą pavertė švelnumo ir meilės inkarnacija, o tai reiškė, kad spalva ėmė prarasti savo „vyriškumą“. Tuo pat metu mėlyna spalva įgijo naują reikšmę: industrializacijos procesas palengvino jos gamybą ir ji pradėjo asocijuotis su darbininkų uniforma. Šiandien visų dėvimas patvarus džinsinis audinys buvo dažna darbininkų ir žemdirbių apranga.

Po Antrojo pasaulinio karo rožinė galiausiai įsitvirtino kaip moteriškumo simbolis: JAV prezidentų žmonos pamėgo šią spalvą ir įtraukė į savo garderobą, pavyzdžiui, Mamie Eisenhower ar Jackie Kennedy, kurios dėvėtas „Chanel“ mados namų rožinis kostiumėlis tapo klasika. Ši spalva taip pat tiko Marilyn Monroe filme „Vyrai mėgsta blondines“, jos suknelę vėliau nukopijavo Madonna vaizdo klipė „Materiali mergina“: blondinė rožine suknele džiaugiasi deimantais, dovanojamais už gražią išvaizdą.

Rožinė spalva tapo „tuščios“ moters sinonimu, tačiau, nepaisant neigiamos konotacijos, 2017 m. sugrįžo ant podiumų. *Millennial pink* arba skandinaviska rožinė – blyškus abrikosų ar laišių atspalvis, kuris dar apibūdinamas kaip „ne rožinė“ arba „nepakankamai rožinė“. Šis atspalvis užkariavo podiumus, mėginant įkūnyti rožinę spalvą, kuri nebūtų karikatūrinis moteriškumo archetipas, apie kurį sukurta begalė stereotipų. *Millennial pink* dar vadinama kartos spalva: ji išreiškia šiuolaikinio moteriškumo idealų estetišką distiliaciją, kurios tikslas – iš naujo apibrėžti ir pripažinti moteriškumą. Keista, kaip vienai spalvai suteikiama tiek reikšmių, ar ne?

– VILMA LOSYTĖ –

VYTIS LAURYNAS PALŪKSTIS

Rumba

Sukasi ritasi tiksi
Tuščiavidurė
Rumba vasaros
Prieblandos šokis
Nerimastingai
Vėtrungės moja į krantą
Riešapelekės
Kyla į sėklių
Aitvaro stygomis žuvys
Rumba vasaros
Priešpaskutinė
Sukas vaitodama tiksi

Ráuda...

Rožę kaspino
Marionetės
Vaikišcias laiko priglaudęs.

GEDIMINAS MARTIŠIUS

Pagaliau sugrįžai
išsibasčius po Breigelio
Flandrijos kaimus
mano siela
sudrėkusiom akim

O štai knyga...
Bet tokia knyga
Kad net prie delnų prilipus

Memorabilia

Šventumas, kurio neturėjo būti

Dar kiek laiko, ir visai užsimirš, kad du trečdaliai puičiųjų Vilniaus bažnyčių pusšimtį metų stovėjo uždarytos, apiplėštos, paverstos sandėliais, vėliau viena kita – parodų ir koncertų salėmis, o viena, iki šiol neatsigavusi, – griežtojo režimo kalėjimu. Katedros niekas kitaip nė nevadino, tik paveikslų galerija, atrodė, kad pats architektas ją tam ir sumanęs.

Ši Bernardinų nuotrauka greičiausiai iš ano amžiaus aštuntojo dešimtmečio. Kažkas ją padovanojo, kai bažnyčia jau gyveno kitą gyvenimą. Jeigu ne tas rusiškas motoroleris kampe (rodos, jis vadinosi „Viatka“), išsyk nelabai ir suprastum, kad čia kažkas ne taip. Altoriai tebestovi, angeliukai nuo jų dar neišstampyti, klaupantai irgi savo vietose, eik ir laikyk šv. Mišias. Tik geriau įsižiūrėjęs pamatai, kad altorių retabulai tušti, be paveikslų, grindys priešnerkštos, mėtosi kažkokios lūženos, na, ir motoroleris su būda, nežinia ką ir kur čia vežiojantis. Tuometinio Dailės instituto sandėlis. Milžiniškas. Aišku, Bernardinai ir kaip sandėlis nuostabiai gražūs. Ir net vėliau, kai vis tuštėjo, skurdo ir liko nuogi lyg pirmąją savo gyvenimo dieną. Tokius juos pamačiau. Vos ne biblinė istorija.

Bažnyčių uždarė 1948 metų pabaigoje, kaip ir daugumą kitų senamiesčio bažnyčių. Atėjo vykdomojo komiteto atstovai, paėmė iš klebono Kretovičiaus bažnyčios raktus, ir baigta. Senieji Vilniaus kunigai pasakojo, kad valdžia leido vyskupijos vadovybei rinktis, kurią iš dviejų susiglaudusių bažnyčių uždaryti – Šv. Onos ar Bernardinų. Vyskupija pagalvojo, pasimeldė ir pasirinko Bernardinus. Gal dėl to, kad ten buvo daug patriotinės lenkiškos dvasios, o gal imperatoriaus Napoleono vėle užstojo Šv. Oną. Paskui prasidėjo sandėlio įsisavinimas ir bažnytinio turto dalybos. Archyvuose išlikę protokolai. Ką į muziejų, ką į lombardą, o ką tik šiaip nacionalizuoti. Nacionalizuotos net kopėčios (į dangų?) ir šešios klausyklos, turbūt valdžios pareigūnai ketino jas patys panaudoti, gal KGB rūmuose ar kompartijos centro komitete. Vilniaus muzikos mokykla gavo dovanų porą spintų, ažuolinią stalą keturių kojų, pakabą ir dešimt suolų be atramos. Vėliau dalis grynai bažnytinio inventoriaus buvo gražinta vyskupijai. Kaip kunigams pavyko išnešti kelis paveikslus ir garsiąją gotikinę monstranciją, lieka paslaptis. Prabangius, meniškus šviestuvus 1952 metais sudaužė du bažnyčių vagys, bandė juos nukabinti. Vargšeliai įkliuvo milicijai, gavo dideles kalėjimo bausmes už socialistinės nuosavybės sunaikinimą.

Gaila, bet turbūt niekas iš liudininkų nėra smulkiau aprašęs Vilniaus bažnyčių uždarinėjimo dramos. Tik Kazimie-

ras Vaičionis, buvęs Šv. Jokūbo ir Pilypo parapijos vikaras, kažkur atgimimo spaudoje buvo prisiminęs, kaip grobiant tos bažnyčios turtą jis, jaunas kunigėlis, užsilipęs ant vargonų choro giedojo sielvartingas Jeremijo raudas apie žustančią Jeruzalę. Jis buvo poetas, jam tai tiko.

Žinoma, tapę sandėliais kulto pastatai nestovėjo be darbo. Į katedrą ir Šv. Jono bažnyčią įvažiuodavo ne tik motoroleriai, bet ir sunkvežimiai. Šv. Kazimiero bažnyčia, kol tapo ateizmo muziejumi, buvo vyno ir degtinės sandėlis. Bernardinuose – meno reikalai. Pavyzdžiui, Trijų Karalių koplyčioje skulptorius Juozas Mikėnas sukūrė Zarasuose stovėjusį Marytės Melnikaitės paminklą. Yra net nuotraukos, kur maestro, pasilypėjęs ant pastolių, dailina partizanės didvyrės figūrą. Koplyčios altorius uždengtas širma, kyšo tik keli angelai, adoruojantys Švč. Trejybės akį. Gana komiškas vaizdas. Bet anais laikais juokinga nebuvo.

Kiek Bernardinuose yra angelų, niekas nesuskačiavo. Mėginau kelis kartus, ir vis veltui. Žiūrėk, išlenda nauji sparnai, rodos, nė nebuvo toje vietoje. Bet užtat beskaičiuojant atsirado mylimas angeliukas, tiksliau, tik jo galva ant

Šv. Antano altoriaus. Originali, ne paskui išdrožta ten pat „medinukų ceche“. Kai pro langą plyksteli pietinė saulė ir muša mano angelui tiesiai į veidą, pamatai, kad jis yra prisimerkęs, lyg būtų gyvas. Šis visas saulėtas rugsėjis yra jo mėnuo.

Dar buvo geraširdė skulptorė iš Antakalnio, kuri, sulaukusi senatvės, niekaip negalėjo pamiršti, kad savo diplominiam darbui Dailės institute panaudojo Bernardinų bažnyčios šoninio altoriaus pakopą. Parašė gražiausią laišką, atsiprašė, paaukojo bažnyčiai pinigų. Arba istorija, kaip medinė Zacharijo figūra, beveik žmogaus dydžio, pas savo sutuoktinę Elzbieta presbiterijos altoriuje sugrįžo po daug metų iš daugiabučio Šeškinėje. Prieš pat Kalėdas, stovint „Maximos“ eilėje, paskambina nepažįstamas vyras ir sako: „Pasiimkite.“ Važiuojame, butelis mažas, standartinis, vargšas Jeruzalės šventyklos kunigas Zacharijas stypso vienas po fikusu. Prieš kelis dešimtmečius šeimininkas buvo gavęs kaip dovaną už gerą darbą statybose. Turbūt ne vieną maldą sukalbėjo prie tos statulos.

Jeigu Bernardinų bažnyčia nebūtų buvusi laikinai uždaryta, Jurgio Kunčino romano herojus nebūtų drįšęs ant jos sienos žaliais dažais užrašyti Tūlos vardo – *Thulla*. Gal apskritai šios gražios ir netikėtos meilės istorijos (ir, aišku, daugybės kitų) neturėtume, jei ne ta bažnyčia – ne bažnyčia, raudoni mūrai, *czzerwone mury* (pagal Michała Roubos paveikslą), neplanuotai atsiradę kiemeliai, daržai, užkaboriai, anas dviaukštis „medinukų cechas“ Šv. Mykolo koplyčioje, viena iš Užupio bohemos stotelių. Studentai, jauni dailininkai nebūtų brukęsi ant bažnyčios stogo ar į varpinę, iki išnaktų šventoriuje gurkšnoję pigaus vynelio, plepėję, svajoję, pasijutę laisvi nelaisvame mieste.

Jau nekalbant apie tai, kad išdauzyti, tamsūs sandėliais virtusių bažnyčių langai ne vienam tapo šviesiu langu į Dievo karalystę. Daug labiau negu visa kita šalia. Ir paslaptingos, netikėtos (ir vėl!) meilės Bažnyčiai didžiaja raide tarp tų sandėlių tuomet radosi daug daugiau, negu randasi šiandien, kai viskas ten blizga ir šviečia, traukia ekskursijas, koncertus ir parodas.

O kvailas motoroleris, nudardėjęs nežinoma kryptimi, dabar kunigams čia galėtų būti kaip ženklas, kad nereikia bijoti vaikų su paspirtukais. Vienuoliai bernardinai paliko bažnyčioje daug laisvos erdvės kiekvienam.

Namų samprata migracijoje: ukrainiečių ir baltarusių moterų gyvenimo Lietuvoje patirtys

Namų kūrimas svetur yra nuo migracijos neatsiejamas procesas. Būdamas toli nuo namų, šalyje, kur viskas svetima, žmogus intuityviai ieško vietos, kurioje jaustųsi saugus. Nors migracijos tyrimų lauke namų kūrimo tema yra gana dažna, paprastai migrantų patirtys analizuojamos neišskiriant lyties. O tyrimų apie moterų vaidmenį namų kūrimo procese ir jų patirtis atlikta nebuvo. Emigravus dažnai tenka viską pradėti nuo nulio ir moters vaidmuo siekiant sklandžios visos šeimos adaptacijos svečioje šalyje yra vienas svarbiausių, todėl reikėtų daugiau dėmesio skirti moterų patirtims migracijoje: nuo namų kūrimo aspektų iki kylančių iššūkių.

Šis straipsnis parengtas remiantis 2021 metų pavasarį mano atliktu kokybiniu tyrimu „Vadinti namais: ukrainiečių ir baltarusių moterų patirtys gyvenant Lietuvoje“. Duomenims surinkti naudota mokslinės literatūros analizė ir atlikti pusiau struktūruoti interviu (t. y. laisvesnės formos interviu, kai nėra laikomasi griežtai formalizuoto klausimų sąrašo ir užduodama daugiau atvirų klausimų, tai leidžia diskutuoti su pašnekovu).

Literatūra apie namų sampratą migracijoje

Visų pirma labai svarbu apibrėžti, kas yra namai. Kitaip nei namas (angl. *house*), kuris yra tiesiog pastatas, konkreti fizinė vieta, namai (angl. *home*) susiję su patirtiniais aspektais, tai vieta, kurioje atsiranda prasmingi emociniai santykiai tarp namo gyventojų ir jų aplinkos. Labai dažnai namai įgyja ypatingą prasmę tuomet, kai esame toli nuo jų (Alana Smith, „Interpreting Home in the Transnational Discourse: The Case of Post-EU Enlargement Poles in Dublin“, *Home Cultures*, 2014, 11 (1), p. 103–122). Migrantologės Violetos Parutis atlikto tyrimo, kuriame dalyvavo Jungtinėje Karalystėje gyvenantys lenkų ir lietuvių migrantai, rezultatai parodė, kad migrantų namų samprata kinta priklausomai nuo lyties ir išsilavinimo: vyrai buvo linkę namus sieti su namo nuosavybe (angl. *homeownership*) ir gaunamais finansais, o moterys pabrėžė šeimos ir emocinio prisirišimo svarbą (Violetta Parutis, „At Home“ in *Migration: Construction of Home by Polish and Lithuanian Migrants in the UK*, *Oikos*, 2006, Nr. 2, p. 25).

Aukštąjį išsilavinimą įgiję migrantai namų jausmą asociavo su atitinkamu socialiniu statusu visuomenėje, kuris gali būti įgyjamas per susijusį su turima profesija darbą. Šią tendenciją galima paaiškinti tuo, kad aukštąjį išsilavinimą turintys žmonės po studijų dažnai renkasi emigruoti į turtingesnes šalis. Deja, troškimas būti labiau įvertintiems kartais baigiasi tuo, kad gimtojoje šalyje turėtas socialinis statusas svetur gerokai nukrinta. Tokiu atveju atsiranda nepasitenkinimas priimančiąja šalimi. Ir atvirkščiai – esant panašiam ar net aukštesniam socialiniam statusui svetur, migrantai labiau linkę sieti namus su tikslo šalimi (Parutis, p. 16). Turintys žemesnį išsilavinimą didesnę svarbą teikė ne tiek socialiniam statusui, kiek finansinei emigracijos naudai. Be socioekonominės gerovės, migrantai namams teikė ir simbolinę reikšmę: namai kaip privati erdvė, susiję su kultūrinėmis vertybėmis, kalba, šaknimis. Ir galiausiai itin svarbi reikšmė suteikiama buvimui Europos Sąjungos piliečiu – nesant sienų atsiradusi galimybė nebrangiai ir kada panorėjus aplankyti gimtinę. Ši laisvė suteikė tiek saugumo jausmą (kad išvykus iš šalies bus leidžiama grįžti), tiek aukštesnį socialinį statusą ir galimybę gauti geresnį darbą (Parutis, p. 23).

Skiriasi ne tik migrantų namų sampratos, bet ir jų kategorijos. Smith savo darbe skiria tris pagrindines: centruoti namai, sentimentalūs namai ir transportuojami namai (Smith, p. 111). Pirmos kategorijos namai siejami su konkrečia geografine vieta, jiems neteikiama jokia emocinė reikšmė. Antra kategorija – sentimentalūs namai. Jie susiję su džiaugsmingais praeities prisiminimais gyvenant gimtojoje šalyje. Priešingai nei centruoti namai, šios kategorijos namai apibrėžiami kaip emocinė būseną, o ne konkreti fizinė vieta. Vaikystės namai idealizuojami, siejami tik su pozityviais prisiminimais, negatyvius sąmoningai pamirštant. Kartais praeities prisiminimais naudojama kaip stimulu kuriant norimą gyvenimą svečioje šalyje. Ir trečia kategorija – transportuojami namai. Jie pasižymi nuolatiniu judėjimu, ribų nebuvimu ir įvairove – namai tampa neapibrėžta, abstrakti sąvoka, kuri vis kinta. Toks požiūris būdingas vadinamiesiems pasaulio piliečiams (žmonėms, kurie identifikuoja save kaip globalaus pasaulio piliečius, nepriklausančius konkrečiai vietai).

Apibendrinant migrantų namų sampratą, išryškėjusias anksčiau minėtuose tyrimuose, galima teigti, jog namai migracijoje turi daug reikšmių: nuo geografinės vietos iki emocinio prisirišimo. Ar svečioje šalyje migrantas jausis „kaip namie“, priklausoma ir nuo aplinkybių. Kai aplinkybės palankios (išsipildę lūkesčiai, atitinkamas socialinis statusas, palaikanti bendruomenė), žmonės yra linkę priimančiąją šalį vertinti pozityviai, o tai turi tiesioginę įtaką sklandesnei integracijai ir laikui bėgant nauja vieta iš svetimos tampa sava.

Imigrančių moterų iš Ukrainos ir Baltarusijos namų kūrimo patirtys gyvenant Lietuvoje

Šio tyrimo tikslinė populiacija buvo imigrantės moterys iš Ukrainos ir Baltarusijos, kurios Lietuvoje gyvena nuo 1 iki 13 metų. Pasirinktas būtent šis laikotarpis, nes buvo siekiama apklausti tas moteris, kurios jau kurį laiką gyvena Lietuvoje, bet vis dar dalyvauja integracijos procese ir neturi Lietuvos pilietybės. Kitas svarbus kriterijus buvo tas, kad tyrime dalyvaujančios moterys būtų ne laikinai į Lietuvą atvykusios studentės, bet šalyje po studijų pasilikusios dirbti ar atvykusios šeimos susijungimo tikslais. Studijų tikslais atvykusios ir grįžti į gimtinę ar keliauti toliau ketinančioms moterims Lietuva yra tik tarpinė stotelė nesistengiant šalies paversti namais. Iš viso atlikta 14 pusiau struktūruotų interviu. Moterų amžius – nuo 26 iki 45 metų. Pasiskirstymas pagal emigracijos priežastį: 9 informantės atvyko šeimos susijungimo tikslais, 4 – studijų ir 1 – dėl karo gimtinėje (dėl dabartinio karo Ukrainoje šis skaičius būtų daug didesnis, tačiau šis tyrimas buvo atliktas dar prieš dabartinį karą, o moteris, su šeima atvykusi į Lietuvą, kaip emigracijos priežastį nurodė 2014 metais prasidėjusį karinį konfliktą Donbase). Pasiskirstymas pagal pilietybę tolygus – baltarusių ir ukrainiečių dalyvavo po lygiai.

Dalyvėms uždavus klausimą „Kokie žodžiai jums siejami su namais?“ buvo nustatytos dvi pagrindinės kategorijos: namų samprata ir sąsajos su gimtine. Pirmą kategoriją atskleidžia informančių suvokimą, kas joms yra namai. Šis klausimas buvo užduotas nepatikslingai, apie kurią šalį kalbama, nes norėta sužinoti, ką apskritai informantės reiškia namai, kokių asociacijų kyla pagalvojus apie namus. Ar namai ten, kur mes gimėme ir užaugome, ar jais gali tapti ir svečia šalis, kurioje gyvename dabar? Dažniausiai su namais siejami žodžiai buvo *šeima*, *meilė*, *šiluma* ir *jaukumas*. Ir tai niekaip nesuję su namais kaip konkrečia geografine vieta. Priešingai – namai ten, kur mylimi žmonės. Namai nėra apčiuopiami, materialūs. Tai daugiau jausmas. Viena informantė teigė: „Meilė, nes kur ji, ten ir tu. Tikriausiai nesvarbu, kur gyvensiu, noriu gyventi su mylimu žmogumi. Ten, kur jis, ten ir aš. Mano šeima – mano komanda. Namai Ukrainoje, kur gimiau, tai tiesiog namas. O tai, kas sušildo mus iš vidaus, ten yra tie, kuriuos mylime ir kurių jau nebėra su mumis, jie visada išlieka mūsų širdyje. Mano šiluma kol kas su manimi“ (Alina, 31 m., Ukraina). Moteris yra laimingai ištekėjusi, auginą du vaikus, kurie jai ir yra šilumos šaltinis. Pabrėžiama namų ir namo priešprieša. Namas – konkreti vieta, pastatas, likęs gimtinėje Ukrainoje, o namai – tai meilė, šiluma, kurią suteikia mylimi žmonės (vyras, vaikai). Kaip sakoma: „Nesvarbu kur, svarbu su kuo.“

Kalbant apie sąsajas su gimtine, dalis informančių namus siejo tik su gimtinėje likusia šeima, artimais žmonėmis. Kelios moterys užsiminė, kad, be turimų socialinių ryšių, kilmės šalyje joms daugiau nieko neliko. Tik dėl jų grįžtama į gimtinę. Namų ilgesys yra palaikomas ir vaikystės prisiminimais. Gimtinėje likę artimieji, brangios vietos ir daiktai sukelia tam tikro praeities laikotarpio, kuris jau nebegrįš, ilgesį. Tokie namai neretai idealizuojami, juos supriešinant su dabartine vieta, kurioje gyvenama. Kartu suvokiama, kad tų namų, kurie buvo vaikystėje, jau nebėra: „Aš tiksliai žinau, kad namuose jaučiuosi kaip namuose, nes ten yra mano klasiokai, su kuriais turiu bendrą istoriją. Todėl, kad turiu teigiamus ir neigiamus prisiminimus, susijusius su tam tikromis vietomis, žmonėmis, daiktais, kurie man artimi“ (Lena, 35 m., Baltarusija).

Duomenų analizė atskleidė, kad moterims namai siejami su šeima, artimais žmonėmis, meile, šiluma ir jaukumu. Neatsiejamas nuo namų yra ir saugumo aspektas – namai kaip saugus prieglobstis, vieta, į kurią norisi sugrįžti po kelionių. Esant toli namų ilgimasi. O su gimtine likusiais namais siejami tik vaikystės prisiminimai ir likę artimieji – vien dėl jų važiuojama į kilmės šalį. Paklaustos, ar Lietuvoje jaučiasi kaip namie, moterys pabrėžė vietinės kalbos mokėjimo svarbą. Esant kalbos barjerui ir nesuprantant aplinkinių, sunku jaustis visaverte valstybės gyventoja. Svarbų vaidmenį atlieka ir migrantų bendruomenė, diaspora, kuri svečioje šalyje tarsi atstoja trūkstamą šeimą. Būvimas bendruomenės dalimi ypač svarbus toms moterims, kurios į Lietuvą atvyko vienos ir dar nėra sukūrusios šeimos.

Teorinėje dalyje išsakytą mintį, kad moterims namų samprata yra susijusi su šeima ir emociniu prisirišimu (Parutis, p. 25), šiame tyrime taip pat patvirtino. Ta vieta, kur šeima, paprastai ir yra laikoma namais. Žinoma, esama ir išimčių. Tais atvejais, kai aplinkybės emigracijoje palankios, adaptuotis daug lengviau, dėl to žmogus yra labiau linkęs svečią šalį vadinti namais. Kalbant apie tyrimo dalyvių gyvenimo Lietuvoje vertinimus, dauguma jų – teigiami. Moterys džiaugėsi pagerėjusia gyvenimo kokybe, atsivėrusiomis naujomis tobulėjimo galimybėmis, didesniu savarankiškumu, Lietuvoje atrasta ramybe ir saugumu. Tačiau

dėl šalyje plačiai vartojamos rusų kalbos susiduriama ir su sunkumais, nes nėra su kuo praktikuoti lietuvių kalbą. Didžiausi iššūkiai kuriant namus svetur susiję su biurokratija tik atvykus į Lietuvą ir buvusią pandemijos situacija. Daugybė iš migrantų reikalaujamų pateikti dokumentų norint gauti leidimą gyventi šalyje galbūt yra viena priežasčių, kodėl dažnai imigrantai Lietuvoje nepasilieka ir keliauja kitur. Prasidėjus karantinui, kai kurios moterys nebegalėjo dirbti, nes jų profesijos susijusios su tiesioginiu kontaktu, atsirado finansinių sunkumų. Nemažai informančių paminėjo socialinio kontakto trūkumą, vienišumo jausmą, sunkumus susirasti draugų. Todėl labai svarbų vaidmenį atlieka bendruomenė, kuri palaiko, suteikia socialinio saugumo jausmą, o kartais net atstoja gimtinėje likusią šeimą.

Moters vaidmuo kuriant namus ir kylantys iššūkiai

Apibendrinant informančių atsakymus apie moters vaidmenį, dauguma pabrėžė ryškius skirtumus tarp moters vaidmens suvokimo Ukrainoje, Baltarusijoje ir Lietuvoje. Lietuvoje daugiau vyrauja lyčių lygybė: labiau išvystytos moterų teisės, moterys aktyviau dalyvauja visuomeninėje veikloje ir neretai pirmenybę teikia karjerai, o tik vėliau – šeimai. Ukrainoje ir Baltarusijoje – atvirkščiai. Šiose šalyse vis dar vyrauja patriarchatas: moterys jaučia visuomenės spaudimą greičiau ištekėti ir susilaukti vaikų, vyrui visada teikiama pirmenybė, rūpinimasis šeima yra pagrindinė moters pareiga. Moterys imigrantės neretai susiduria su sunkumais ieškodamos darbo, nes didžioji dalis darbų, kuriuose įdarbinami užsieniečiai iš besivystančių šalių, yra apdirbamosios pramonės, statybų ir transporto srityse – fiziniai darbai, juose dominuoja vyrai. Ribota darbų pasiūla yra dar ir dėl to, kad darbdaviai paprastai ieško darbuotojų visu etatu, o mažų vaikų turinčios moterys neturi kam jų palikti.

Atliktas kokybinis tyrimas patvirtino teiginį, kad moterys yra labiau linkusios namus sieti su šeima ir emociniu prisirišimu (Parutis, p. 25). Tik viena informantė, apibūdindama namus, išskyrė namo kaip nuosavybės / turto svarbą. Tačiau net ir šiuo atveju moteris vertino ne patį nekilnojamojį turimą, bet saugumą ir laisvę, kuriuos jis suteikia. Turint nuosavą būstą jaučiamas užtikrintumas, kad niekas negalės atimti to, kas tavo (priešingai nei nuomojantis būstą) (Smith, p. 113).

Svarbų vaidmenį kuriant namus svetur atlieka ir bendruomenės bei mezgami nauji socialiniai ryšiai. Vietinėms bendruomenėms priklausančios ir įvairioje visuomeninėje veikloje aktyviai dalyvaujančios moterys daug greičiau integruojasi Lietuvoje ir jaučia didesnę artumą šaliai. Tyrimo rezultatai rodo, kad aktyvus bendravimas ir naujų ryšių užmezgimas už namų ribų prisideda prie moterų imigrančių savirealizacijos ir geros savijautos emigracijoje. Tyrimo dalyvavusios moterys, kurios gyvena uždaresnį gyvenimą, apsiribojantį šeima, esančia imigracijos šalyje, dažniau jaučiasi vienišos ir negalinčios iki galo savęs realizuoti. Bendravimo su kitais žmonėmis (neskaitant šeimos) trūkumas neigiamai veikia psichologinę imigrančių būseną. Taip pat dėl buvusios pandemijos situacijos dalis į Lietuvą atvykusių ukrainiečių ir baltarusių moterų nebegalėjo dirbti. Ypač dirbusioms paslaugų sferoje, kurioje dominuoja kontaktinis darbas, dirbti iš namų tiesiog nebuvo galimybės. Jei emigravo visa šeima, tuomet vyras liko vienintelis šeimos maitintojas. Moteris namuose prižiūrėjo vaikus, o jos sutuoktinis dirbo apmokamą darbą už namų ribų. Tokia atskirtis tarp viešo ir privataus prisideda prie lyčių nelygybės. Moterys tampa finansiškai priklausomos nuo savo partnerių, kurie pasižymi didesniais ekonominiais resursais (Jurga Bučaitė-Vilkė, „Labor Division at Home and Procreational Intentions: The Case of Lithuanian Families“, *Kultūra ir visuomenė*, 2012, 3 (1), p. 69–85).

Apibendrinant tiriamosios moterų grupės namų sampratą ir namų kūrimo aspektus, galima teigti, kad informantės namai yra ten, kur šeima, kur vyrauja meilė, šiluma ir jaukumas. Namų jausmą kuria ir palankios aplinkybės emigracijoje: lietuvių kalbos mokėjimas, savirealizacija profesinėje srityje, draugai ir palaikanti imigrantų bendruomenė. Dalis moterų pilnatvę atrado savanoriaudamos, dalyvaudamos vietinių organizacijų veikloje. Bendraudamos su kitais žmonėmis jos palengvina integraciją ne tik sau, bet ir visai savo šeimai. Plečiami socialiniai ryšiai padeda gauti reikalingos informacijos ieškant būsto, darbo, o kartu ir pagerina moterų psichologinę savijautą. Visos informantės vieningai teigė, kad moters vaidmuo kuriant namus yra itin reikšmingas. Būtent nuo moters priklauso visos šeimos gerovė.

BOURBON BUSSET

Žmogus iš Sipjero

Prancūzų rašytojo, eseisto, diplomato, beveik penkių dešimčių knygų autoriaus Jacques'o de Bourbono Busset (1912–2001) apsakymas *L'homme de Cipières* – iš rinkinio „Miško dvasia: pasakos Loransai“ (*L'esprit de la forêt: Contes pour Laurence*, 1993).

Sipjere, Vilko slėnyje, laikas teka lėčiau negu kitur. Jis sakytum suspaustas tarp Šeirono masyvo, virš kurio stiepiasi Jeruzalės kalnas, ir Kosolio plokštikalnio, kurio mėnuliškas pavidalas vilioja astronomus. Toje lėtoje švytinčioje erdvėje laikas susigaužia pats savyje, sunkdamasis šykščiais lašais.

Traukdamas iš Gurdono Kastelano link*, tą giedrią žiemos dieną stabtelėjau papietauti. Plepėjome su smuklininku, besiskundžiančiu sausra, ir čia keliu už poros metrų nuo manęs – buvau paprašęs patiekti pietus lauke – praėjo keistas personažas. Aukštas, tvirtas, regis, kokių šešių dešimčių vyras. Vilkėjo jis žalia peleriną ir buvo užsivožęs languotą kepurę su snapeliu, vertą paties Šerloko Holmsio. Jo veidas buvo apvalus, apgaubtas ilgų garbanotų plaukų, o akiniai menkai slėpė šelmišką žvilgsnį. Dėl tos kepurės ir žvilgsnio išklausinėjau apie jį šeiminką.

– Tai ponas Martenas, – atsakė šeiminkas. – Jis nevietinis. Atvyko čia vienas prieš ketvertą ar penketą metų ir nebeišvyko. Nieko apie jį nežinome. Jis keistuolis.

Nežinau, kokia musė man įgėlė, bet aš pašokau, prisivijau tą žmogų, prisistačiau ir pakviečiau be ceremonijų su manimi papietauti. Jis, atrodo, nustebo, padvejojo, sutiko.

Pietūs neužtruko. Mudu su svečiu tyliai sutarėme kuo greičiau pasprukti nuo plepaus smuklininko. Vis dėlto valgant man pavyko sužinoti, kad ponas Martenas – viengungis ir kadaise dėstęs filosofiją vienoje privačioje mokykloje.

Nusprendėme pratęsti pokalbį žingsniuodami.

– Eikim keliu, vedančiu į Kosolį aukščiau kaimo. Įkalnė nėra stati.

Aš sutikau. Šlaitas buvo kiek statesnis, nei tikėjau, bet lengva įkalnė stimuliuoja dvasią. Netrukus jau diskutavome net užduse. Iš teisybės, aš kalbėjau mažai, daugiau klausiausi, ir mano bendrakeleivio kalba sužadino man visą spiečių klausimų, vilčių ir abejonių.

– Tikriausiai sukate galvą, kodėl atvykau ir čia įsikūriau, – pradėjo jis. – Kaimą pasirinkau grynai atsitiktinai. Kiek prisimenu, tyrinėju smulkų šių vietovių žemėlapi, ir mane suviliojo tas nedidelis slėnis. Patiko jo pavadinimas – Sipjeras. Tarsi būtų susidūrusios „ciborija“ ir „rapyra“ – tai skamba taip viduramžiškai. Bet kodėl aš palikau Paryžių? Juk būčiau galėjęs ten mėgautis malonių, smagiu pensininko gyvenimu. Ką gi, aš norėjau gyvent arčiau medžių. Senas įgeidis. Dar vaikystėje per atostogas būdavau laimingas tik miškuose. Manau, kiekvienas mūsų gimdamas ar net anksčiau įgyja ypatingą polinkį, leidžiantį gyventi darnoje su tokiu ar tokiu klimatu, tokiu ar tokiu gyvenimo būdu, peizažu. Aš visada jaučiausi esąs girininkas. Įkalintas Paryžiuje, svajoju apie ažuolus, tariausi matąs juos gatvių gale. Jūros vėjas, kylantis Sena, atrodo man bedvasis. Įmaišydavau ten girių kvapo. Šaltas, aitrus Alpių proskynų kvapas apgaubdavo mane Santarvės aikštėje, kur stebėdavau automobiliais ir sustingusiomis moterimis. Kartais naktį atsikeldavau iš lovos ir pro siaurą savo šešto aukšto langą tarytum išvelgdavau išryškėjusį tarp žvaigždžių liekną pušies siluetą. Diena iš dienos, mėnuo po mėnesio šitas nerimas vis augo. Gyvenau dviem registrais – miesto ir miško, neturinčiais nieko bendra. Taip negalėjo tęstis. Aš išvykau.

– Bet ką jūs čia veikiate ištisom dienom?

Jis nustebeš pažvelgė į mane ir nusiėmė kepurę.

– Štai tikra miestiečio šneka. Ištisom dienom aš neveikiu nieko. Tai dienos mane veikia. Aš tapau keistai jautrus visiems atmosferos slėgio svyravimams, temperatūrai, vėjo stiprumui, šviesos kokybei. Atmintinai žinau visus atspalvius priešais mus, bet kiekviena diena man atneša dar naujų. Prieš šiuos turtus nelieku vangus kaip šykštuolis, spitrijantis į savo auksą. Apdoroju juos, kruopščiai dailinu, gretinu. Aš – auksakalys, kurio medžiaga neapčiuopiama, oro skulptorius.

Tas žmogelis pradėjo mane erzinti.

– Aiškiai matyti, brangus pone, kad dėstėte filosofiją. Dailios frazės ir dailūs vaizdai jūsų nebaugina. Nuoširdžiai gėriuosiu jūsų poetiniu talentu.

– Matau, laikote mane gražbyliautoju. Gražbyliautojas aš buvau iš profesinės būtinybės, iš profesinės būtinybės užsidirbti duonos kąsnį. Toks nebesu. Taip, aš entuziastas. Negaliu patikėti savo laime gyventi kaip medis, sąlytyje su žeme ir oru. Tad darau si lyriškas, bet kas dėl to kaltas? Tas debesis ten aukštai, kuris pradeda rausti ir pradings už Jeruzalės kalno, tas pušų ir čiborelių aromatas, kylantis iš

slėnio, tas šviesos klanelis ant bažnyčios apsidės – viskas ir nieko.

– Bet galų gale jūs kalbate taip, lyg būtumėt įšventintas ar padaręs kažkokį atradimą.

– Sakote, atradimą. Taip, jei norite, aš radau kažką maža ar – tiksliau – tai mane atrado. Tik ne čia, šiame gairėmis nužymėtame kelyje, apie tai kalbėti. Reikia paėjėti truputį toliau.

Kurį laiką žingsniavome tylėdami. Kaimas pradingo. Mes artėjome prie Kosolio plokštikalnio. Kalnai didėjo, lyguma dubo žemyn. Prekybos agento profesija retai kada suteikia progą pakeliauti po kalnus. Aš pradėjau justi nuovargi. Šlaunyse ir blauzdose atgijo prisiminimai ilgo etapo išsekinto pėstininko, trokštančio tik glėbelio šiaudų, ant kurių galėtų sukniubti.

Mano bendrakeleivis tai pastebėjo.

– Laikykitės. Mes beveik atėjome.

Jis pasuko į dešinę ir leidosi akmenuotu taku, kuriuo negalėjome žingsniuoti šalimais. Aplink laukinis gamtovaizdis. Bevaisėje žemėje stirksėjo kelios uolos. Tolumoje buvo matyti avys, ieškančios skurdas mitalo. Aš tariausi išvydęs šešėlį, kuris vienu šuoliu pasiekė kelią. Avis, piemu ar šuo? Pažeme sklandė du varnai. Ne kovai dideliais rausėjį snapais, o tikri niūriai kranksintys varnai galingais sparnais. Oras buvo nebe toks grynas. Jaučiausi permirkęs. Klimatas netikėtai pasikeitė. Stabtelėjau ir nusišluosčiau kaktą.

– Atleiskite. Truputį pavargau. Nesu pratęs. Tik važinėju automobiliu ir vedu derybas.

– Patikėkite, puikiai žinau. Išsitieskime žolėje.

Žole jis vadino brūzgynų, dygių augalų, aštrių šakelių kilimą, draskantį man nugarą. Tačiau geriau šitie nepatogumai nei žygis slogioje, drėgnoje aplinkoje, kuri dabar mus supa.

Buvas filosofas nepratarė nė žodžio. Savo kaustytos lazdos galu (ar sakiau, kad jis turėjo pjaustinėtą lazda, kurios rankena vaizdavo liūtą?) jis kedeno rozmarinų kuokštą.

Nepaisydamas nepatogumų, galop aš užsnūdau.

Buvau gūdžioje girioje. Medžių kamienai – ne, ne medžiai, o kažkas balto, pulsuojančio. Artindamasis prie vieno jų, pastebėjau, kad tai neįprasto aukščio žmogaus kūnas. Jo viršuje danguje pleveno ne lapų kuokštai, o galvos – tikros galvos su akimis, nosimi, burna, ausimis ir plaukais. Įsisukęs į tą girią, vėjas iš jos išgaudavo keistus ir labai kontrastingus garsus – tai melodingas dejones, tai slogius praeiksmus. Tarp kamienu sklaistėsi karčiųjų migdolų ir bazilikų kvapai. Sėdėdamas ant kelmo, Sipjero išminčius stebėjo mane nedraugišku žvilgsniu.

– Na, drauguži, ar pagaliau supratote, kur aš taikiau?

Papurčiau galvą. Išminčius sukikeno.

– Štai kas padės jums suprasti.

Jis išrovė kadagi ir suvarė jį man į krūtinę.

Nuo skausmo pabudau. Itin aštrus akmenėlis grėžė man šoną.

Išminčius ramiai sėdėjo čia. Visas apvalus jo veidas švytėjo šypsena.

– Kai būsite pailsėjęs, eisime toliau.

Vėl leidomės į kelią. Miegojau aš ilgai. Saulė palinko vakarop. Blausi skraistė leidosi ant kraštovaizdžio. Man atrodė, kad vakarėja sparčiau negu paprastai. Girdėjau už savęs aidint žingsnius. Nuo pat ankstyviausios vaikystės dienos blėstant mane persekioja tas dvilypis antrininkas. Manau, jis pasirodo, leisdamas man suprasti, kad ši valanda yra apsunkusi slapta būtimi, kuri stebi, tykodama menkiausio neteisingo žingsnio, pasirengusi įsikišti į gera ar į bloga. Ėjau, sykiu budrus ir svajingas, susikaupęs ir atsipalaidavęs, atviras nuotykiui ir puikiai žinodamas, kad nuostabiausias nuotykis niekuomet nebus vertas šviesos vaidmens – ji šių akimirka nutvieskė Sniegynų Greoljerų lynų keltuvų kalną.

Įžengėme į lazdynų giraitę.

– Girdite? – tarstelėjo man filosofas; jo akys švytėjo, lyg jis būtų atradęs savo sistemos esmę.

– Ką?

– Šaltinį.

– Taip, silpnai. Nujaučiu tyliai čiurlenant vandenį, srūvantį tarp žolių ir akmenėlių.

– Tai ji. Mes visai arti. Stabtelėkime.

Jis stovėjo pastiręs kaip mietas. Vėjelis kedeno baltus plaukus – nešiojo juos ilgokus. Jis pridėjo pirštą prie lūpų.

– Reikia patylėti.

Jo išraiška buvo tokia rimta ir naivi, kad aš vos nenusikvatojau. Jis tai pastebėjo ir suraukė antakius. Paskui jo veide šmėstelėjo skausmo šešėlis, ir man ūmai jo pagailo.

Taip stovėjome kurį laiką – sustingę, nebylūs lyg tykančios medžiotojai. Prisiminiau šerno guitynes žiemą Ardė-

nų girioje, kur kelias valandas praleidau šitai sustingęs. Šerkšnas lašas po lašo krito nuo šakų. Pastebėję mane per proskyną nuliukoksėjo triušiai. Aš nejudėjau – sniego senis, kuriam į rankas įspraudė šautuvą.

Po dešimties minučių mano bendrakeleivis papurtė galvą.

– Mes ją išgašdinome. Ji nebeateis.

– Bet kas gi?

– Nenoriu jums apie tai kalbėti čia. Nusileiskime kiek žemiau, gerai?

Aš paklusau. Mes vėl nupėdinome keliu, kuriuo buvome atėję. Pamiškėje jis paėmė mane už rankos.

– Prisėskim ant šitos atšlaitės.

Kurį laiką žvelgėme į Šeirono masyvą, įstabiai tamsuojantį oranžiniame ūke.

Paskui pasigirdo to žmogaus balsas – labai silpnas, labai švelnus, kiek prikimęs:

– Turbūt man nereikėjo jūsų atsivesti. Tai ją išbaidė. Bet aš taip norėjau su kuo nors tuo pasidalinti. Nepažįstamasis, praeivis – geriau negali nė svajoti. Suklydau. Buvau savanaudis. Kad tik ji sugrįžtų! Pasakykite, kad ji sugrįš.

Regis, jis visiškai nebesivaldė. Panėšėjo į sutrikusį ir apyverksmį seną vaiką. Man buvo dėl jo šiek tiek gėda, bet sykiu jaučiau švelnumą. Jis man priminė mano tėvą paskutinės jo ligos metu ir maldaujama, nerišlią jo manierą kabintis manęs, viliantis, kad aš atitolinsiu neišvengiamą viešnią.

– Apie ką jūs šnekate?

Jis palingavo galvą, liūdnai nusišypsojo.

– Teisybė, aš jums nieko nepasakiau. Norėjau padaryti staigmeną. Nepavyko.

Lazda jis stumčiojo pušies spyglius, kurdamas smėlyje mažas kalveles.

– Žinote, – prabilo vėl, – aš esu blaivaus proto. Visi tie prietarai man kelia siaubą. Aš – racionalistas, taip, racionalistas.

Jis gailiai nusišypsojo.

– Kodėl man tai sakote?

– Nes istorija, kurią noriu jums papasakoti, visiškai beprotiška. Jūs mane palaikysite senu pakvaišėliu, bet kas man darbo! Džiaugiuosi, kad kažkas kitas, be manęs, tai žinos.

Mano smalsumas buvo sužadintas, bet aš nenorėjau raginti savo vienadienio bendro. Reikėjo leist jam kalbėti savu laiku ir savu ritmu. Kokią neįtikėtiną pasakaitę jis man suregs? Veikiausiai kokią nors seną legendą su vilkolakiu arba vampyru.

Jis ilgai žiūrėjo į mane, atsikrenkštė ir prakalbo:

– Na ką gi, štai – praėjusiais metais buvau įpratęs lankyti čia kas dieną. Pasivaikščiojimas malonus, kaip galėjote įsitikinti, ir tinkamo ilgio. Vieną vakarą lazdynų giraitės pakrašty sutikau kokių dvylikos metų mergaičiukę, ožkų piemenę. Mes įsikalbėjome. Ji gyveno toje žemoje pilkoje sodyboje, kurią matote ten, už pušyno. Buvo vaikas iš socialinės prieglaudos. Sakėsi nesanti laiminga, tačiau, laimė, turinti ožkeles, kad ją paguostų. Susitikdavome kasdien ar beveik. Iš pradžių tikra laukinukė, ji po truputį prijunko. Vieną dieną buvo apsiašarėjusi. Išklausinėjau ją. Ji nenorėjo nieko sakyti. Jos atkaklus užsisiklendęs veidelis buvo panašus į vieną tų baltų akmenėlių. Ūmai ji pašoko ir paspruko. Kitą kartą dėjosi linksma; įsitraukiau į jos žaidimą. O paskui ji nebesirodė. Iš kepėjo sužinojau, kad ji mirė nuo vapsvos gylio į kaktą. Ūkininkai nepakvietė gydytojo. Ji mirė uždususi. Nuo to laiko aš ir toliau lankausi čia kas dieną ir laukiu jos.

Stojo tyla, paskui vėl pasigirdo jo balsas:

– Paprastai laukiu neilgai. Iš pradžių išgirstu tylų trepenimą, paskui sumišusią su šaltiniu jos balso muziką. Ji su manimi kalba, kaip kalbėdavomės, – apie viską ir apie nieką: apie medžius, apie gyvūnus ir vėją, ypač apie vėją, kuris tapo jos bendrininku ir patikėtiniu. Aš klausausi ir stengiuosi jos nepertraukti. Nežymus šakų šnarėjimas paskelbia ją tostant. Šiandien jūs ją išgašdinote. Jūs čia niekuo dėtas. Tai mano kaltė. Prašau, pasakykite man, kad ji sugrįš.

– Taip, taip, galite tuo neabejoti.

Tylomis nusileidome žemyn. Išsiskyrėme priešais bažnyčią. Žiūrėjau, kaip jis tolsta, ir tariausi regis trepenantį šalia jo trapų siluetą, kuris pamažu ištirpo vakaro rūke.

Vertė Jonė Ramunytė

* Gourdon, Castellane – kaimo ir miestelio komunos Prancūzijoje, Provanso-Alpių-Žydrojo Kranto regione.

Penkios knygos apie karą

Svetainėje „Five Books“ iškilūs šių laikų intelektualai, rašytojai, mokslininkai pateikia penkių aktualių knygų rekomendacijas. Kalbinama britų filosofo ir filosofijos populiarintojo Nigelio Warburtono, geriausias knygas apie karą išskyrė ir daugiausia etinių dilemų aspektu aptarė Oksfordo universiteto politinės filosofijos profesorė CÉCILE FABRE (g. 1971), besispecializuojanti teisingo karo doktrinos, užsienio politikos etikos, paskirstomojo teisingumo teorijų ir kt. srityse. Be kitų, Fabre yra ir tokių veikalų kaip „Kosmopolitinis karas“ (*Cosmopolitan War*, 2012), „Kosmopolitinė taika“ (*Cosmopolitan Peace*, 2016) ar „Šnipinėjimas pro tamsius akinius: slaptųjų agentų ir kontržvalgybos etika“ (*Spying Through a Glass Darkly: The Ethics of Espionage and Counter-Intelligence*, 2022) autorė. Pokalbis publikuotas 2018 m. rugsėjį.

– *Kaip susidomėjote rašymu apie karą?*

– Pirmą kartą karu susidomėjau mokydamasi istorijos vidurinėje mokykloje, Prancūzijoje. Karo apskritai, o ypač dviejų pasaulinių karų, studijos užėmė svarbiausią vietą mano mokymo programoje. Pradėjusi studijuoti filosofiją iš pradžių apie karą nerašiau, bet metams bėgant suvokiau, kad mane vis labiau domina karo etika. Taip pat supratau, kad rašydama apie karą galėčiau suderinti istorinį ir filosofinį interesus. Štai tokia buvo pradžia.

[...]

– *Koks ryšys tarp karo ir kosmopolitizmo?*

– Mane domina toks klausimas: tarkim, būdamas kosmopolitas, tu tiki, jog politinės ir nacionalinės perskyros moralės atžvilgiu iš esmės yra nesvarbios. Kitaip tariant, jos nereikšmingos fundamentalių mūsų teisių ir mūsų pareigos tas teises įgyvendinti aspektu. Jei tuo tiki, kaip tada karo moralė? Tai intriguojantis klausimas, nes karą mes iš esmės linkę įsivaizduoti kaip „mūsų“, pvz., prancūzų, britų, ir „jų“, vokiečių, sovietų, priešpriešą; bet kosmopolitui šitoks dichotominis karo apibrėžimas, žinoma, kelia nerimą. Štai kodėl mane sudomino šitas klausimas.

– *Ar šis kosmopolitizmas į humanizmą panašus tuo, kad daugiausia dėmesio skiria žmoniškumui kaip tokiam?*

– Taip, labai panašus. Vadovaujamas nuostata, kad kiekvienas žmogus, kad ir kur gyventų, kad ir kokiai politinei bendriai priklausytų, yra svarbus, ir vienodai svarbus. Tai pagrindinis kosmopolitizmo principas, ir, šitai suvoktas, jis labai artimas, o gal net tapatus humanizmui.

– *Pirma jūsų pasirinkta knyga – Levo Tolstojaus „Karas ir taika“ (1869), be abejo, nuostabi knyga. Kodėl pasirinkote būtent ją, kalbant apie sąsajas su karu?*

– Pirmiausia pasirinkau ją ne vien dėl karo. Šis romanas – iš mano mėgstamiausiųjų trejeto, todėl nenorėjau praleisti progos apie jį pakalbėti. Be to, karo atžvilgiu jis mane domina dėl daugelio priežasčių, ir kai kurios iš jų susijusios su tuo, kad esu prancūzė.

Visų pirma, Tolstojų prancūzai skaito itin gausiai, gal net, kiek teko patirti, labiau nei britai. Tolstojus, žinoma, labai gerai mokėjo prancūzų kalbą, o jei dar tiksliau, prancūzų kalba jam buvo gimtoji. Įdomu tai, kad pirma „Karo ir taikos“ pastraipa parašyta prancūziškai. Čia kurią dieną perskaičiau, kad du procentai romano iš tiesų parašyti prancūziškai. Rusų aristokratija kalbėjo prancūziškai, o Tolstojus rusų kalbą išmoko tik todėl, kad auklė su juo šnekėjo rusiškai: tėvai su juo bendraudavo prancūziškai. Labai įdomu tai, kad romano pradžioje gana daug prancūzų kalbos, bet romano eigoje, kai prancūzai aiškiai ir vis labiau tapatinami su priešu ir kai romanas tarsi persiorientuoja ir susitelkia į tam tikrą rusiškumo idealą, prancūzų kalbos mažėja, o aristokratai vis dažniau, net tarpusavyje, kalba rusiškai. Taigi 1812, 1813, 1815 m. jie šneka rusiškai, nebent nenori, kad juos suprastų vaikai. Nors romano pradžioje, 1805 m., jie bendrauja tik prancūziškai. Veikėjų kalbos parinkimas rodo, kaip Napoleono karai, Tolstojaus teigimu, pakeitę rusų visuomenę, arba – veikiau – rusų aristokratiją, nes apie nekilminguosius jis nelabai ir rašo.

Be kalbos, Tolstojus romane nagrinėja tai, kaip Napoleono karai paveikė, kaip pakreipė penkių aristokratų šeimų gyvenimą ir likimą. Romano pradžioje šios aristokratų šeimos pasižymi ypatinga kultūra, ypatingu jautrumu, kurį daug kas pagrįstai ar nepagrįstai sieja su prancūzų kultūra. Kai labai labai seniai pirmą kartą skaičiau šią knygą, į tai kreipiau ypatingą dėmesį.

Kaip prancūzė, man ypač įdomu skaityti apie Napoleono karų poveikį ne prancūzų visuomenei. Mokykloje aš mokiausi ir rusų kalbos, ir „Karas ir taika“, tiesą sakant, buvo pirmas rusų romanas, kurį perskaičiau, iš pradžių vertimą, o paskui rusų kalba. Dėl to jis man bylojo ir tebebyloja. Mokėdama kalbą aš girdžiu sakinių ritmą ir pan.

Žinoma, kai pradėjau mąstyti ir rašyti apie karą kaip mokslininkė, ėmiau geriau suvokti kitus knygoje aprašytus su karu susijusius dalykus, anksčiau nepastebėtus. Pateiksiu keletą pavyzdžių: mes linkę daug kalbėti apie „karo miglą“, dėl kurios kariams tiesiog neįmanoma priimti strateginio ar etinio pobūdžio sprendimų, kuriuos

jiems būtina priimti. Romane yra nemažai tokių scenų, viena iš jų – 1805 m. Austerlico mūšyje.

Vienas iš pagrindinių knygos veikėjų Nikolajus Rostovas pasimeta mūšio lauke per karo miglą. Tolstojus nepaprastai įtaigiai ir akivaizdžiai parodo, kaip visa kas neaišku. Rostovas nesuigauja, kur jis atsidūrė, nežino, ar matomi judantys šešėliai – rusų ar prancūzų karių, ketinančių jį nužudyti. Tai vienas iš ryškiausių literatūrinių karo epizodų, kokius man yra tekę skaityti. Čia aprašyta, kokiomis sąlygomis dažniausiai tenka veikti kareiviams, – kai jie paprasčiausiai nežino, ką daro. Tai vienas iš literatūrinių pavyzdžių, iliustruojančių požiūrį, kurį bando formuluoti filosofai: jeigu karys priverstas veikti štai tokiomis sąlygomis, kokius gi moralinius lūkesčius galime pagrįstai kelti tam konkrečiam kareiviui?

Knygoje taip pat kalbama apie karo nuostolius, prarastas gyvybes. Vienas iš pagrindinių veikėjų vyrų, Andrejus Bolkonskis, žūva kare 1812 m. Paskutinėse romano dalyse matome, kokią įtaką jai mirtis daro artimiesiems. Žūsta ir kiti, ne tokie svarbūs veikėjai, ir Tolstojus labai gerai atskleidžia, kokį poveikį jų mirtis daro tiems, kurie išgyvena. Išryškintas išgyvenusiųjų kaltės jausmas, kaip ir motinos, netekusios vieno iš dviejų sūnų, sielvartas – ne tik sielvartas, bet ir šio sukelta depresija, galinti prislėgti bet kurį vaiko netekusį žmogų. Tolstojus, kaip žinome, tai aprašo su gilia užuojauta, žmoniškumu ir netgi švelnumu savo personažams ir žmonėms, patyrusiems visa tai realiame gyvenime.

Paskutinis dalykas, kurį noriu pasakyti apie „Karą ir taiką“, yra tai, kad jis turi priedą [epilogą], kurį Tolstojus parašė, kai romanas buvo galutinai baigtas ir 1869 m. išleistas visas. Vienas iš svarbiausių klausimų, kuriuos Tolstojus kelia epiloge, yra pagrindinis „Karo ir taikos“ klausimas: kaip paaiškinti, kodėl milijonai žmonių, gavę įsakymą, eina ir žudo vieni kitus, nors žino, kad žudyti kitą žmogų yra moraliai neteisinga? Tolstojaus atsakymas į šį klausimą toks: turėtume atsisakyti požiūrio, esą jie taip elgiasi dėl vieno žmogaus genijaus – tarkim, Napoleono ar kokie aštriapročio rusų generolo Kutuzovo.

Pasak Tolstojaus, šio fenomeno nepaaiškinsime, jei nesuvoksime, kad karas yra milijonų individualių sprendimų, besikertančių tarpusavyje, padarinyš, gryniausio atsitiktinumo ir sėkmės rezultatas. Tolstojus daro išvadą, jog saviapgauliška manyti, kad kareiviai laisvi apsispręsti: taip nėra. Vienoje situacijoje, Tolstojaus teigimu, laisvos valios mes neturime: situacijoje, kai turime priimti sprendimą – eiti ar neiti kovoti. Jis sako, kad visi mes neišvengiamai seksime paskui savo pulkus: tokiais atvejais laisvos valios neturime. Tai klausimas, kurį nepaliauja kėlę visi karo filosofai: ar tikrai kareiviai šiais atvejais yra laisvi pasirinkti?

– *Antra jūsų pasirinkta knyga?*

– Ericho Marios Remarque'o „Vakarų fronte nieko naujo“ (1929). Tai reikšmingas romanas apie karą apskritai, o ypač apie Pirmąjį pasaulinį karą. Remarque'as buvo vokiečių rašytojas, vėliau iš nacistinės Vokietijos ne savo noru išvykęs į Jungtines Valstijas. Jo gyvenimas ne iš eilinių. Remarque'as kovojo Pirmajame pasauliniame kare, tad knyga, parašyta pirmuoju asmeniu, iš esmės yra autobiografinė. Tai išskirtinis romanas, kurį pasirinkau dėl dviejų priežasčių. Pirmą, jame geriau nei bet kuriame kitame mano skaitytame romane ar tiesioginiame pasakojime apie karą parodoma, kas kare yra gyvuliška. Antra, nepaisant aprašomų apkasuose patiriamų baisių, romane vis tiek visą laiką rusena vilties kibirkštėlė, gyvybės kibirkštėlė, be kurios neįmanoma gyventi toliau.

Pradėsiu nuo gyvūniškumo, gyvuliškumo aspekto kare. Knygoje labai daug gyvūnų. Pavyzdžiui, ta scena, kurioje kareiviai vos gali išverti sužalotų, agonijos blaškomų arklų kriokimą, kol galiausiai vienas jų – civiliniame gyvenime ūkininkas – nebeapsikentęs palieka apkasus ir, rizikuodamas gyvybe, skuba pribaugti arklų, kad užbaigtų šių kančias. Scena įdomi tuo, kad į bendražygių žūtis kariai žvelgia jei ne abejingai, tai bent kaip į jiems jau įprastą dalyką, bet štai gyvūnų kančios jiems kažkodėl sunkiai pakeliamos, tarsi kančių sukėlimas gyvūnams, nekaltiems *par excellence*, iš tiesų būtų didžiausio nežmoniškumo požymis.

Kitose scenose pasakojama, kaip kariai nužmogėja dėl sąlygų, kuriomis tenka veikti. Vienas iš išraiškiausių epizodų – aprašymas bemiegės nakties, praleistos blindazėje, bemiegės ne tik dėl šalčio ir purvo, bet ir dėl žiurkių, kurios pasirodo užuodusios maisto likučius. Kariai visą naktį ginasi nuo žiurkių. Scenos aprašymas baigiamas teiginiu: „nedaug tereikia, kad šoktume ant kits kito“*. Įniršę, iki nuprotėjimo įniršę, kad turi kovoti su žiurkėmis, kariai beveik supanašėja su pačiomis žiurkėmis, įnirtingai besipjaunančiomis tarpusavyje dėl paskutinių duonos trupinių. Vėlgį labai iliustratyvus aprašymas, kuo kova tokiomis varžančiomis, klaustrofobiškomis sąlygomis gali paversti žmones.

Kita vertus, kaip jau minėjau, tarp šioje knygoje aprašomų siaubų visada esama ir vilties kibirkštėlės bei grožio elementų, nors ir kiek kitokių. Pradėsiu nuo minties, kad net ir siaubinguose dalykuose galima aptikti grožio. Tiksliau, grožio ten, kur normaliomis aplinkybėmis jo neižvelgtum. Vienoje iš scenų pasakotojas gyvai aprašo džiaugsmą ir laimę, kurią su draugais patiria lauke pavykus susirasti tinkamas išvietes. Taigi jie visi sėdi ir tuština, si, galima sakyti, vieni kitų akivaizdoje. Pasakotojas sako, kad šis paprasčiausias veiksmas – ramus sėdėjimas ir tuštėjimas drauge po atviru dangumi, klausantis paukščių, atokiau nuo fronto – kareiviams teikia begalinį džiaugsmą ir nusiramimą. Paprastai šio akto nelaikome gražiu, bet nuostabu tai, kad būtent dėl karo šis labai gyvuliškas veiksmas tampa kažin kuo brangintinu.

Vis dėlto svarbiausia knygos ištarmė, mano manymu, – tai vilties kibirkštis siaubo apsuptyje. Ja, galima sakyti, knyga ir baigiasi. Perskaitysiu nuostabią pastraipą. Taigi, 1918 m. spalio, sklendo gandai, kad paliaubos neišvengiamos. Veikėjas jaučia gilų liūdesį ir melancholiją, nes supranta, kad karui netrukus pasibaigus jie visi grįš į ankstesnį gyvenimą, tik kad tas ankstesnis gyvenimas prazūvės visiems laikams, ir niekas, jo teigimu, jų nesupras. Bet daro tokią išvadą: „Bet galbūt visa tai, apie ką aš galvoju, sukelia tik liūdesys ir sumišimas, kurie išsisklaidys kaip dulkės, kai aš vėl atsistosiu po topoliais ir imsiu klausytis, kaip šlama jų lapai. Negali būti, kad visa tai jau praėjo ir niekad nebegrįš, – tas švelnus gyvenimo alsavimas, kuris jaudino mūsų kraują, toji nežinia, tai, kas stubina ir neišvengiamai artėja, tie tūkstančiai ateities veidų, tos melodijos iš sapnų ir knygų, ta svaiginanti suartėjimo su moterimi nuojauta. Negali gi būti, kad visa tai žuvo uraganinėje ugnyje, nevilties kančiose ir kareivių bordeliuose.“

Tai ne paskutinė knygos pastraipa. Paskutinėje iš trečiojo asmens perspektyvos aprašomas kareivis, pasakotojas, rastas žuvęs 1918 m. spalį: „Jis krito kniūpsčias ir gulėjo ant žemės lyg užmigęs. Atvertus buvo matyti, kad jis negalėjo ilgai kankintis, – jo veidas buvo toks ramus, tarsi jis būtų buvęs beveik patenkintas, kad taip įvyko.“ Taigi prieš pat mirtį kareivis, su kuriuo gyvenome kelis šimtus knygų puslapių, yra suvokęs, kad vis dar turi vilties, kurios gali kabintis, kad negali visa kas būti galutinai išnykę. Jis žūva, štai kur tragedija, bet aš įsitikinusi, kad Remarque'as bando mums įteigti, jog net ir tokiose baisybėse kaip tranšėjinis karas kai kam iki pat galo pavyksta išsaugoti žmoniškumo kibirkštėlę.

– *Bet ar čia nesama tam tikros ironijos, tame naivame pagrindinio veikėjo galvojime, jog viskas grįš į įprastą vėžes? Juk, jei atvirai, iš psichologinės patirties žinome, kad karo baisybės išgyvenę žmonės niekada nesugrįžta į įprastą vėžes?*

– Nemanau, kad veikėjas pasakotojas įsivaizduoja, jog gyvenimas grįš į įprastines vėžes. Manau, jis puikiai suvokia, kad jo įsivaizdavimas apie moteris nebus toks, koks būtų buvęs, jei nebūtų dalyvavęs kare. Jis žino, kad gražaus kraštovaizdžio, gero maisto kvapo teikiama malonumą visada persmelks iš apkasų matyti vaizdai ir maisto davinų kvapas. Manau, pasakotojas ir pats Remarque'as jo lūpomis nori pasakyti, kad net jei karo patirtis tave pakeis visiems laikams, net pačiu baisiausiu karo metu gali viltis, jog netapsi bejausmis, jog nenužmogėsi tiek, kad žmoniškumas tau nieko nebereikš, jog pajėsi grožėtis kraštovaizdžiu, geisti moters ir t. t., ir pan. Mano galva, būtent šitai bandoma pasakyti baigiamuosiuose romano puslapiuose.

– *Galbūt tai nesąžiningas klausimas, bet man įdomu. Kalbėjomės apie du vaizduotės kūrinius, kurie, be visa ko kito, atlieka labai naudingą funkciją žmonėms, nepatyrusiems karo. Ar jūs pati kada esate buvusi karo zonoje?*

– Ne, nesu. Manau, kad tai labai geras klausimas, jį gana dažnai keliu turėdama galimybę kartkartėmis pabendrauti su kariais. Visada jaučiu, kad aš, kaip filosofė, kažkodėl neturiu teisės moralizuoti apie karą, nes ne tik neturiu žalio supratimo, kas tai yra, bet ir nuoširdžiai viliuosi *niekada* ir neturėsianti supratimo, kas yra karas. Taigi, tie kariai man kiekvieną kartą sako, – tikiuosi, ne vien iš mandagumo, – kad jei nesi savo kailiu patyręs karo, tai nebūtinai reiškia, jog neturi teisės apie jį kalbėti. Viliuosi, kad jie teisūs. Viena iš priežasčių, kodėl skaitau grožinę literatūrą, kūrinius apie karą, yra ta, kad ši lektūra iš dalies man atstoja tiesioginę karo patirtį. Net geriausios filosofinės knygos apie karą, kurias esu skaičiusi (dvi iš jų dar aptarsime), nėra tiek vaizdingos ir įtaigios, kad pajustum, ką reiškia,

Nukelta į p. 7 ►

* Čia ir toliau cituojama iš: Erichas Marija Remarkas, *Vakarų fronte nieko naujo*, iš vokiečių k. vertė Jonas Kabelka, Vilnius: Šviesa, 1989.

Neraudojimai ir vienatvė prie langų

Latvijos nacionalinio meno muziejaus betoniniuose pusrūsiuose Elitos Ansonės kuruojama paroda „Tik neverk! Feministinės perspektyvos Latvijos mene: 1965–2023“ (veikia iki spalio 15 d.) pasitinka taikliu sovietinės lyčių lygybės iliuzijos problematikos ir konteksto aprašymu. (Moterų įkinkymas į darbo rinką ir namų ūkį traktuotas kaip pasiekimas.) Tekste atpažįstami elgesio modeliai įvardijami kaip trauminiai: emocijų tvardymas ir (auto)ironija sunkumų akivaizdoje, lyg bičiulių butuose aptinkami tie patys sovietiniai baldų komplektai – aaa, jūs irgi turite tą patį krėslą, spintelę ir nevisavertiškumo kompleksą... Šios mintys taip pat rezonuoja su Danutės Gailienės knyga „Ką jie mums padarė“ (2008): kolektyvinės trauminės patirtys dar tik pradamos įsisąmoninti, ieškoma alternatyvių elgesio modelių.

Skirtingas temas atskleidžiančiose parodos salėse daug dėmesio skiriama įvairiems motinystės aspektams, naujam su ja susijusių stigmų aktualizavimui, tipinių naratyvų peržiūrai. Trumpas dokumentinis filmas kviečia iš naujo pažvelgti į moteris, sovietinėje ligoninėje pagal griežtą grafiką žindančias vaikus. Filmuota, matyt, norint pasigirti pavyzdine tvarka. Tačiau nuo vyrų ir šeimos atskirtos, sterilioje aplinkoje laikomos jaunos motinos tarsi atskyla nuo savo staiga pasikeitusių skaudulingų kūnų, į kurių funkcijas čia susitelkta. Bene labiausiai mane paveikė nedidelė instaliacija su interviu tekstais, kur kalbinamos jaunos kūrėjos (aktorė, grafikos dizainerė ir kt.), pasirinkusios gimdyti vaikus. Kiekviena tai apibūdino kaip kūrybinę pauzę, aktyvias naujo santykio su savo ego ir naujomis būties aplinkybėmis paieškas. Nepaisant atvirai aptariamų sunkumų, visos jaučiasi darančios teisingą vertybinį pasirinkimą. Medicinos ir motinystės tematika tęsiama Maijos Tabakos darbuose („Dr. Brake ir seselė Laima“, 1974), koloritu ir koncepcija primenančiuose Lietuvoje panašiu metu tapiusios Marijos Teresės Rožanskaitės kūrybą.

Parodoje taip pat įvairiapusiškai nagrinėjama LGBTIQ+ tematika. Vienas akcentų – Venecijos bienalėje 2022-aisiais rodyta didžiulė menininkų dueto Ingūnos Skujos ir Melissos D. Braden porceliano instaliacija „Selling Water by the River“ („Upės vandens pardavinėjimas“), iliustruojanti moterų poros bendrabūvį. Čia ir jautriai išlietos antklodės klostės, tarp plunksnų kyšančios susivijusios galūnės ir visa stebinančios ore sklidančios

Skuja Braden (Ingūna Skuja, Melissa D. Braden). Upės vandens pardavinėjimas. 2022. Venecijos bienalės kūriny

sparnuotos akys. Sodo žarna tampa gyvate gundytoja, tik iš nukarusio galo, it varpos, sunkiasi baltas klampus lašas. Įdomu, kad keletu aukštų aukščiau esančioje nuolatinėje ekspozicijoje latvių klasikas Janis Rozentalis biblinėje scenoje gyvatei suteikia moters veidą („Gundydas“, 1913). Lytiškumo ir transformacijų temą tęsia dviejų nuogų menininkų portretai: bičiulės susitikdavo kasmet nuo 2008 iki 2021 metų ir fiksavo savo skirtingai senstančius kūnus, kurių vienas pamažu pereina į kitą socialinę lytį hormonų terapijos būdu. Kaip meno mylėtoja ne ekspertė tik vėliau susizgribau neužsirašiusi menininkų pavardžių, o populiarios parodos katalogai, deja, išgraibstyti...

Kontekstiniai parodoje eksponuojamų darbų aprašymai dažnai referuoja į Virginios Woolf esė „Savas kambarys“. Vienoje iš salių Katrina Neiburga („Daiktų atmintis“, 2012) ir kuria tokią erdvę, kviečia lankytoją permąstyti savo santykį su amžiumi ir grožiu. Tamsoje išdėlioti atpažįstami močiucių svetainių baldai, buduaro elementai su įkomponuotomis videoprojekcijomis. Monologuose perteikiamas gan tipiškai neigiamas fizinio grožio praradimo išgyvenimas vyresnės sovietmečio moters ir jos aplinkos akimis („nė vienas kaimynas nepasakytų dabar, kad aš graži“). Ir vis dėlto pokalbis vyksta elegantiškai rūkant ar lakuojant nagus – galbūt iš

įpročio, galbūt metant iššūkį tai vidinei ir išorinei kritikai. Galiausiai – gretimoje salėje ratu sukabinta fotoinstaliacija „Mis“, man priminusi neseniai Danijoje matytas islandų menininko Ragnarą Kjartanssono ratu rodomas muzikines videoprojekcijas, – čia menininkė kviečia reflektuoti grožį kaip pasiekimą („Mis aklumas“), emocijų pažeidžiamumą („Miss u“).

Dar viena mane sujaudinusi kartinė parodos tema – gaivališkas moters santykis su gamta. Ypač paveiki pasirodė Ievos Balodės videoinstaliacija „Flesh to flesh“, 2018), projektuojama ant grubaus audinio atraižos ir šalia suvertų kaulų: nuoga šiuolaikinė moteris atlieka ritualą prie laužo. Prasminių virsmo elementų atkartojimas, dokumentavimas ir performanso menas – bet kas gi brėžia gyvenimo, kaip kasdienybės meno, kontūrus ir ribas, kas tai paverčia eksponatu? Kažkas lieka prie laužo, kažkas atsiduria parodoje, kažkas tai patiria, kažkas vaidina, kažkas lieka stebėti. Zentos Dzividzinskos fotografijos jautriai perteikia pažeidžiamos moters vaizdinį – vienoje jų virš nuogos figūros sklendžia grėsmingas paukščio šešelis. Nors šioje parodoje Dzividzinskos fotografijų tik kelios, nuolatinėje ekspozicijoje jai skirta visa salė atskleidžia šios menininkės žiūros gebą ir jėgą.

Galiausiai įdomu tai, kad parodoje eksponuojamose menininkų darbuose neaptinkama moterų bendrystės vaizdinių, išskyrus siautulingąją Antonijos Luterės „Raudoną kriaušę“ (1998). Parodos moterys menininkės, rodos, nemato savęs kaip draugiško, palaikančio būrelio ar bendruomenės. Tai kontrastuoja su klasikinėmis kompozicijomis, dažniausiai tapytomis vyrų, kur moterų grupės vaizduojamos kaip smagi draugija (pvz., Paulio Cézanne'o „Maudynės“ (1900–1906), Eugėno Delacroix „Alžyro moterys“ (1834) ar Janio Rozentalio „Merginos gulbės“ (1910). Net kelių moterų kūrėjų darbuose rodoma giminės linija veikiau dvelkia neįauka nei stiprybės šaltiniu. Rėkiančios, koketiškai besistaipančios ar melancholiškai prie langų rymančios pavienės figūros, tikėtina, lankytojams žadina bendrumo jausmą (pvz., Lilijos Dinerės „Prie lango“, 1979) – per rezonuojančias vienatvėje išgyvenamas patirtis. O pačios subjektės taip ir lieka atskirtyje.

– EGLĖ ELENA MURAUŠKAITĖ –

„Nyksmų“ introspekcijos

Vienas iš taivaniečių kalbos dialektų turi bent šimtą žodžių jūros bangoms apibūdinti. Dailininkės Agnės Jonkutės tapybos parodoje „Nyksmai“ panašiai tiek jų reikėtų apibūdinti šešėliams, kuriantiems tą ypatingą ir beveik antgamišką drobių efektą, gebantį optiškai įtraukti žiūrintįjį tarsi į tunelį. Tokia sluoksnis po sluoksnio sukurta tapybinė introspekcija yra Agnės būdas pasiekti giluminius pasąmonės ir intuicijos klodus. Paaiškinti tai žodžiais turbūt viena keblesnių užduočių, visada keliančių riziką nubanalinti patį meno kūrinio poveikį, kuris šiuo atveju esti dar iki žodžių. Toje sakralioje erdvėje galėtų ir likti, jei ne mūsų nuolatinis mėginimas, o ir poreikis savo išgyvenimus išdėstyti popieriuje.

VVJ meno galerijoje eksponuojami preciziškai atrinkti darbai ir vientisa jų stilistika kuria atskirą erdvę – kaip meno kūrinio – pojūtį. Polimptikų, masyvių drobių ir miniatiūrų ekspozicijos ritmas artimas Tolimųjų Rytų, Japonijos estetikai, kur nėra nieko nereikalingo, erdvė kvėpuoja, o lankytojui suteikiamas komfortas ramiai pabūti ir išgyventi. Parodos kuratorės Algės Gudaitytės anotaciją perskaičiau jau apėjusi ekspoziciją.

Vienu metu pajutau nubėgantį šurpą – geras ženklas, lydintis sėkmingą parodos ir jos aprašo sintezę. „Nyksmai“ – pačios dailininkės mėginimas išgyventi savo praeitį, drobėse įamžinti, o ir susitikti tuos, kurių jau seniai nebėra. Įdomu, kad tokiu būdu Agnė Jonkutė įtei-

kia raktą žiūrinčiajam – per jos paveikslus pasiekti savo paties pasąmonės užkaborius, suteikiant vienam ar kitam paveikslui savas reikšmes. Penkių drobių poliptikas kreive brėžia nežinomą landšaftą. Galbūt tai bandymas pamatyti „nematytos žemės“ peizažą – Sibirą, į kurį buvo ištrema dailininkės šeima, bet panašus vaizdas būna, kai rūkas pievomis ateina iki vienkiemio miške. Kai kurių natiurmortų koloritas man pasirodė panašus į sidabro atspaudų fotografijas iš šlapio kolodijaus negatyvų. Ar indų kontūrai įamžinti prieš pat išnykstant, ar kaip tik

ryškėjantys – tarsi besibeldžiantys į atmintį, mėginantys bent tokia forma joje išlikti? Sapniškas pojūtis, lydintis tarsi hipnagogijos sukeltus vaizdinius, priartina natiurmortuose vaizduojamus subjektus prie archetipinių simbolių, universalių pasąmonės kalbos raiškos formų. Gal todėl ir ovalus dubuo, atrodantis kaip eldija, boluojanti mėnulio šviesoje, – iki skausmo pažįstamas, nors, regis, tokio ir nėra (ir nebuvo) tavo aplinkoje.

Juk nyksmo tema kaip niekada artima rudeniui – net jeigu jis parodos atidarymo dieną labiau panėšėja į vasarą. Nors neįprastai šilta, rudens šviesa tokia kaip visada: mirgant medžių lajų šešėliams, aplinkoje, regis, atgyja net nejudantys objektai. Žiūrint į Agnės Jonkutės paveikslus ištinke tas pats efektas – mediatyviai introspekciniai jos tapybai be jokių nereikalingų detalių būdingos giluminės, imanentinės prasmų struktūros. Jei iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nutapytas tik fonas, tiesiog žiūrėk ilgiau; ir pamatysi.

– EGLĖ FRANK –

Agnės Jonkutės tapybos paroda „Nyksmai“ VVJ meno galerijoje (Vilniaus g. 39, Vilnius) veikia iki spalio 15 d.

Vyto Nomado nuotrauka

Kalnai rudenį

► Atkelta iš p. 1

– Tas paveikslas – nelyginant Gung-sun Da-niang³ šokis. Paveikslas nutapytas teptuku ir tušu, bet tie potėpiai tarsi nematomi. Vos į jį pažvelgęs pajutau neapsakomą energiją. Taip būna ir stebint šokį su kardais: žiūrovai nemato nei kardo, nei šokėjos, bet lieka pakerėti jos judesių meistriškumo.

Praėjus vos mėnesiui padvelkė pavasario vėjai, ir aš išsiruošiau vienas keliauti į pietus. Tai išgirdęs Vang Šiminas tarė:

– Turi puikią progą pamėginti pamatyti „Kalnus rudenį“. Jei tas kūrinys vėl išvystų dienos šviesą, tai būtų didžiai svarbu visam meno pasauliui.

Žinoma, ir man norėjosi pamatyti tą paveikslą, tad prašiau Vang Šimino, kad parašytų rekomendacinį laišką. Bet kelionės metu turėjau pernelyg daug reikalų. Prabėgo pavasaris, o aš, nors ir nešinas Vang Šimino laišku, neradau laiko nukeliauti į Čango namus Runo prefektūroje.

Kaip tik tuomet mane pasiekė gandas, esą tą paveikslą įsigijo kilmingas didikas pavarde Vangas. Tarp žmonių, kuriuos sutikau kelionėje ir kuriems parodžiau Vang Šimino rekomendacinį laišką, buvo ir to Vango pažįstamų – tikriausiai iš jų jis ir išgirdo apie „Kalnus rudenį“, saugomos Čango namuose. Kad ir kaip ten būtų buvę, iš nuogirdų sužinojau, jog Vangas nusiuntė pas Čangą pasiuntinį, ir šio anūkas jam padovanojo ne tik senų raštų bei seną, iš kartos į kartą jo šeimoje perduotą bronzos indą, bet ir Huang Gongvango „Kalnus rudenį“. Iš džiaugsmo Vangas esą pasikvietė Čango anūką į svečius, iškėlė puotą su muzika ir gražuolėmis ir dosniai jam sumokėjo.

Man tai buvo ištis džiugi žinia. Vadinas, pusę amžiaus ieškoti „Kalnus rudenį“ vis dėlto yra išsaugoti. Be to, aš pažįstu Vangą, dabartinį jo savininką. Juk kadais Vang Šiminas patyrė tiek keblumų, kad antrą kartą pamatytą tą paveikslą, ir galop jo pastangos nuėjo veltui! O štai dabar paveikslas tarsi savaime tapo man ranka pasiekiamas. Akivaizdu, kad tai dangaus valia. Nedelsdamas patraukiau į Vango namus Dzinčange, kad savo akimis pamatytčiau ieškotąjį paveikslą.

Ir šiandien menu tą tykią ankstyvos vasaros popietę. Vango kieme žydėjo bijūnai ir lelijaziedės magnolijos. Sveikindamasis su šeimininku netvėriau džiaugsmu:

– Pagaliau pamatysiu garsųjį paveikslą. Vang Šiminui teko dėl jo ilgai vargti, dabar ir jam palengvės ant širdies.

Ir Vangas atrodė patenkintas:

– Taip jau sutapo, kad šiandien pas mane pasižiūrėti to paveikslo ateis ir Vang Šiminas bei Vang Džianas. Na, bet jūs atvykote pirmas, tad jums pirmam jį ir parodysiu.

Ir nieko nelaukęs jis liepė pakabinti „Kalnus rudenį“ ant sienos. Išvydau Huang Gongvango sukurta stebuklingą, stebuklingesnę nei tikrovė peizažą: rudenįjantį mišką, paupio kaimelius, slėnį nuklojusią miglą ir tolumoje it žalsva širma dunksančias uolas. Plastančia širdimi įsižiūrėjau į paveikslą.

Nebuvo nė menkiausios abejonės, kad tai – Huang Gongvango kūrinys: atpažinau drąsius tušo potėpius ir sodrų koloritą. Tačiau... tačiau buvau tikras, kad šie „Kalnus rudenį“ nebuvo tas pats Huang Gongvango paveikslas, kurį kadais Vang Šiminas regėjo Čango namuose. Ir, deja, pastarajam jis neprilygo.

Aplink sėdintys Vango svečiai ir pats šeimininkas klaušiamai sužiuojo į mane. Stengiausi nusišypsoti. Bet, kad ir kaip tvardžiausi, tikriausiai jie pastebėjo mano nepasitenkinimą. Po valandėlės Vangas susirūpinęs paklausė:

– Na, kaip?

– Tobulas kūrinys. Nieko keista, kad Vang Šiminui jis paliko tokį gilų įspūdį, – išsyk atsakiau.

Vangas, atrodo, kiek lengviau atsikvėpė. Tik iš jo su-rauktų antakių buvo matyti, kad jis vis dar nerimauja.

Kaip tik tada pasirodė Vang Šiminas, kuris man ir papasakojo apie tą paveikslą. Sveikindamasis su Vangu jis džiugiai šypsojosi:

– Prieš penkiasdešimt metų mačiau „Kalnus rudenį“ ap- leistoje Čango buveinėje, o škart juos pamatysiu prašmatnioje aplinkoje. Nesitikėjau tokios likimo staigmenos.

Ir Vang Šiminas pakėlė akis į paveikslą. Be abejo, tik jis pats galėjo žinoti, ar tai tie patys „Kalnus rudenį“, kuriuos jam teko regėti prieš penkiasdešimt metų. Tad ir aš, ir Vangas atidžiai įsižiūrėjome į paveikslą stebintį Vang Šiminą. Kaip ir mano būgštauta, Vang Šimino veidas paniuro.

Po trumpos tylos Vangas nedrąsiai paklausė:

– Na, kaip? Vang Hui šį paveikslą gyrė be saiko...

Širdyje man buvo neramu, kad tiesiakalbis Vang Šiminas rėš, ką galvojas. Bet tikriausiai ir jam nesinorėjo nuvilti Vango. Baigęs apžiūrinėti „Kalnus rudenį“, jis mandagiai tarė:

– Jums ištis pasisekė, kad pavyko įsigyti šį paveikslą. Jis – bene vertingiausia jūsų puikios kolekcijos dalis.

Tačiau, nepaisant liaupsų, Vango veidas niaukėsi. Mūsų padėtis darėsi vis keblesnė.

Laimei, pagaliau pasirodęs Vang Džianas pertraukė slo- gią tylą:

– Ar čia tie „Kalnus rudenį“? – paklausė jis ir įsižiūrė- jo į Huang Gongvango paveikslą. Kurį laiką jis tylomis kramtė ūsus.

– Prieš penkiasdešimt metų Vang Šiminui šį paveikslą jau teko matyti, – atsargiai paaiškino Vangas. Čia svarbu pridurti – Vang Džianas dar nebuvo girdėjęs Vang Šimino pasakojimo apie „Kalnus rudenį“.

– Kokia jūsų nuomonė?

Vang Džianas atsiduso ir, neatitraukdamas žvilgsnio nuo paveikslo, tylėjo.

– Norėčiau, kad kalbėtumėte atvirai, – Vangas dirbtinai šypsojosi.

– Šis paveikslas? Tai... – Vang Džianas vėl nutilo.

– Tai?..

– Tai – puikiausias Huang Gongvango kūrinys. Tik pažvelkite į tonų kontrastą: debesys tarsi gyvi. Ir miško lapijos spalvos – jos tiesiog dangiškos. O ar matote uolos viršūnę tolumoje? Juk ji pakeičia visą paveikslo kompoziciją.

Vang Džianas pagaliau atsisuko į Vangą ir ėmė aistringai girti paveikslą. Žinoma, Vango veidas tiesiog nušvito.

Tuo tarpu aš prisitaikęs tyliai paklausiau Vang Šimino:

– Mokytojau, ar tai tie patys „Kalnus rudenį“?

Vang Šiminas papurtė galvą ir keistai sumirksėjo:

– Visa tai – tarsi sapnas. Galbūt tas Čangas buvo koks šventasis atsisakyrelis.

•

– Tai ir visa „Kalnų rudenį“ istorija, – tarė Vang Hui ir palengva sriūbtelėjo arbatos.

– Ji ištis paslaptinga, – tarė Jun Šoupingas, stebėdamas žvakės liepsną.

– Vėliau Vangas visur teiravosi apie „Kalnus rudenį“, bet net ir pačiam Čangui nebuvo tekę girdėti apie joki kitą Huang Gongvango paveikslą tokiu pavadinimu. Vadinas, gali būti ir taip, kad kadais Vang Šimino matytas paveikslas ir šiandien kažkur užkištas, o galbūt jį tiesiog apgavo atmintis. Juk nesinorėtų manyti, kad pats Vang Šimino vi- zitas Čango namuose tebuvo sapnas...

– Bet juk Vang Šimino širdyje išliko ryškus „Kalnų rudenį“ atvaizdas. O ir jūs pats...

– Taip, Vang Šiminas sakosi ir šiandien aiškiai menas kalnų žalumą ir rudens lapų raudonį.

– Galbūt tuomet nesvarbu, ar „Kalnų rudenį“ ištis būta? Draugai suplojo delnais ir nusijuokė.

1921

Iš japonų kalbos vertė Rima Torres

³ XVII–XVIII a. gyvenusi kinų šokėja, šokio su kardais meistrė.

Penkios knygos apie karą

► Atkelta iš p. 5

kai į tave nukreipia ginklą ir liepia lįsti į tranšėją, ir jei nepaklusi, vyresnysis karininkas tave nušaus, koks jausmas, kai vykdamas tą įsakymą tau paleidžia vidurius. Kad įgyčiau bent šokią tokią nuovoką, aš turiu skaityti. Man visada patiko skaityti grožinę literatūrą, bet iš dalies, manau, skaitau ir iš profesinės pareigos. Aš negaliu eiti kariauti, nenoriu eiti kariauti, todėl mažų mažiausia, ką galiu, tai skaityti literatūrą apie karą, kuri vis dėlto daro įtaką mano rašomiems tekstams, net jei tai ir nėra akivaizdu.

– *Taigi, trečia jūsų pasirinkta knyga – taip pat romanas.*

– Tai knyga pavadinimu „Jūros tyla“ (*Le Silence de la mer*, 1942). Ją Vercors'o pseudonimu parašė prancūzų žurnalistas, eseistas, iliustratorius Jeanas Brulleris, Antrojo pasaulinio karo metais prisijungęs prie Pasipriešinimo judėjimo, vienas iš leidyklos „Les Éditions de Minuit“ įkūrėjų. Ši leidykla slapta veikė per visą Pasipriešinimo laikotarpį. „Jūros tyla“ buvo pirmas jos leidinys. „Les Éditions de Minuit“ tebeveikia iki šiol, ji – tarp žinomiausių ir prestižiškiausių Prancūzijoje.

Knygoje aprašoma, kaip pasakotoją – pagyvenusį vyrą – ir jo dukterėčią paveikia pusę metų jų namuose gyvenęs vokiečių karininkas.

Apie romaną papasakosiu kiek plačiau, bet dabar atkreipsiu dėmesį į vieną įdomų faktą. „Jūros tyla“ buvo išversta į anglų kalbą ir televizijoje ekranizuota; šią ekranizaciją BBC parodė 1946 m. birželio 7 d., t. y. pačią pirmąją dieną, kai BBC televizija po Antrojo pasaulinio karo atnaujino savo transliacijas, nutrauktas dar 1939 m. [...]

Knyga itin garsi Prancūzijoje, bet nelabai žinoma Britanijoje. Nepopuliarumo priežastis akivaizdi: Britanija, neskaitant Normandijos salų, nebuvo okupuota daugybę šimtmečių, nuo normanų laikų, o Prancūziją vokiečiai buvo užėmę tris kartus: 1870 m., Šiaurės Prancūziją – per Pirmąjį pasaulinį karą ir didžiąją šalies dalį – per Antrąjį pasaulinį karą (pietryčius užgrobė Italijos pajėgos). Oku-

pacijos patirtis nepaprastai svarbi šiuolaikinei prancūzų kultūrai. Be to, kaip Britanijoje gyvenanti prancūzė, – o didžiąją suaugėlio gyvenimo dalį aš pragyvenau Britanijoje, – manau, kad esama labai reikšmingų skirtumų tarp to, kaip Antrąjį pasaulinį karą suvokia prancūzai ir kaip – britai. Mano nuomone, svarbiausias veiksnys, paaiškinantis šiuos skirtumus, yra okupacija.

Kaip matote, knygos pasirinkimą plačiąja prasme lėmė pusiau autobiografinės priežastys – dėl to, kad esu prancūzė, gyvenanti Britanijoje. Bet yra ir intymesnis, autobiografiškai lokalesnis motyvas – mano močiutė iš motinos pusės su savo šeima ketverius metus – nuo 1940 iki 1944 m. – turėjo savo namais dalytis su penkiais vokiečių kareiviais, ir du iš jų pas juos išgyveno apie pustrėčių metų. Tame name, mano šeimos name, buvo tik viena virtuvė, vieni laiptai ir vienos įėjimo durys. Kareiviai, apgyvendinti viršutiniame aukšte, neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik eiti į savo kambarius pro pagrindines duris. Taigi, kai pirmą kartą skaičiau šią knygą, ji iškart man pasirodė artima.

Vis dėlto, be šių ne itin įdomių autobiografinių detalių, ši knyga, manau, turėtų labai sudominti kiekvieną, kuris mąsto apie karą, – apie karą kaip apie teatrą, kuriame karo veikėjai nuolat susiduria su moralinėmis dilemomis. Tik okupacija, o ypač tokia okupacija, kai priešas gyvena taip arti okupuotųjų, yra viena iš sudėtingiausių vykstančio karo dilemų. Romane tai puikiai atskleidžiama. Dilemos pačių paprasčiausių, bet labai konkrečių kasdienių sprendimų lygmeniu.

Taigi, minėtasis pasakotojas, gyvenantis su dukterėčia (kodėl jiedu gyvena kartu, neaišku, bet iš tikrųjų tai nesvarbu). Vieną dieną į duris pabeldžia ir prisistato labai išvaizdus, nepaprastai mandagus, prancūziškai kalbantis, be galo kultūringas vokiečių karininkas. Jam paskirta apsigyventi šiame name.

Pirmas sprendimas, kurį namo šeimininkai turi priimti, – ar leisti tam vokiečių karininkui eiti į namą pagalrindinį įėjimą, ar paprašyti, kad naudotųsi laukujėmis virtuvės durimis. Tiesą sakant, vokiečiai, suvokdamas situacijos keblumą, pasisiūlo pats vaikščioti pro virtuvę. Pasakotojas nusprendžia, aiškiai to nepasakydamas, kad jis nerakins

pagrindinio įėjimo. Štai čia darosi įdomu. Jo apsisprendimą lemia dvi priežastys: pirma, jis teigia nenorįs, kad to kariškio buvimas apskritai kaip nors pakeistų jų kasdienybę ir buitį. Tačiau jis taip pat atvirai sako, kad negalėtų įžeisti kito žmogaus, net jei tas kitas žmogus – priešas. Priimdami tokį sprendimą, jiedu žino, kad leidimas karininkui eiti pro pagrindines duris, kuriomis patys naudojami, jo ir kaimynų gali būti palaikyti draugiškumu okupantui. Tai gali priešaukti bėda.

Antras sprendimas, kurį reikia priimti, – ar kalbėtis su karininku. Jiedu nepasako jam nė žodžio – ligi pat pabaigos. Tik pačioje pabaigoje jiedu pasikalba su juo, ir tai labai trumpai. Šešis mėnesius beveik kas vakarą tas karininkas užsuka į svetainę, šildosi prie židinio, pasakoja apie savo gyvenimą, dalijasi svajonėmis apie nacistinės Vokietijos ir kultūringosios Prancūzijos sąjungą. Jiedu niekada jam neatsako, nė karto. Jiedu nežiūri į jį ir niekaip nereaguoja į jo buvimą. Tai irgi labai įdomu. Jiedu turėjo apsispręsti, kaip ir mano šeima, ar sakyti „labas“, „užeik“ ar „sudie“, ar įsitraukti į pokalbį. Romano veikėjai nusprendžia to nedaryti. Mane tai visada stulbino. Štai kodėl knyga pavadinta „Jūros tyla“: tu tyli, bet po paviršiumi, gilumoje, jūra kunkuliuoja gniaužiamo pykčio, užuojautos, gailėsčio, meilės jausmais. Sužinome, kad dukterėčia prieš savo valią įsimyli vokiečių karininką, o jis – ją. Tas niekada atvirai nepripažįstama.

Man šis romanas visada atrodė nepaprastai stiprus, nes atskleidžia, kokie moraliniu požiūriu svarbūs ir sudėtingi būtini priimti sprendimai tokiomis aplinkybėmis: ar priešą, – o šiuo atveju priešą, kuris gyvena kartu su tavimi, – turėtume traktuoti labiau kaip priešą ar kaip žmogų, ar kaip dvilybę samplaiką, kurioje neįmanoma atskirti vieno nuo kito. Štai kodėl pasirinkau šią knygą.

[...]

Pabaiga kitame numeryje

Fivebooks.com
Vertė A. P.

PIRKKO SAISIO

Pirkko Saisio (g. 1949) – gyva suomių literatūros legenda, daugybės romanų, teatro pjesių ir kino scenarijų autorė, režisierė ir aktorė. Didžiausio pripažinimo sulaukė po vadinamosios „Helsinkio trilogijos“ – autofikcinių romanų „Mažiausias bendras vardiklis“ (1998), „Priešinė šviesa“ (2000) ir „Raudona atsisveikinimų knyga“ (2003); pastarasis apdovanotas svarbiausia Suomijos literatūros premija „Finlandia“ (premiškai autorė iš viso nominuota 7 kartus – daugiausiai suomių literatūros istorijoje). Trilogija geriausiai atspindi išskirtinį Saisio stilių, kuriame jungiama proza ir drama, monologus pertraukia dialogai. Tekstai pasižymi aštriu ir kandžiu pasakotojos balsu, fragmentuota kompozicija, juose išskyla lyties, seksualumo, santykių temos, visuomeniniai pokyčiai 1950–1980 m. Suomijoje, taip pat – trintis tarp priešingų jėgų: tvarkos ir chaoso, tikėjimo ir netikėjimo, galios ir meilės, vyriškumo ir moteriškumo.

Ilgą laiką žinoma tik Suomijos skaitytojams, šiuo metu Saisio išgyvena renesansą tarptautiniu mastu: vasarą pasirodžiusi JAV, trilogija šį rudenį bus pradėta leisti prestižinių Vokietijos, Prancūzijos ir Nyderlandų leidyklų. Saisio kūryba iš viso versta į 9 kalbas. Čia publikuojamomis ištraukomis iš „Raudonos atsisveikinimų knygos“ autorė pirmą kartą pristatoma lietuvių kalba.

Vertėja

Iš „Raudonos atsisveikinimų knygos“

Atidaryti duris; jas uždaryti.
Nepamiršti uždaryti paskui save durų. Nepamiršti kvėpuoti.

Iš namų išeiti šitaip: uždaryti langą.
Patikrinti, ar viryklė išjungta.
Kvėpuoti.

Pakelti autobuso bilietą, nukritusį ant svetainės grindų.
Užėiti į miegamąjį, kur nereikalinga dvigulė lova jau išnešta į kraustymo furgoną.
Pamatyti, kad ant grindų, po išnešta lova, likę katės kraujo.
Nepamiršti kvėpuoti.
Išjungti šviesas. Uždaryti duris.

I

2002-08-07

Kaitra svilina odą ir aliuminio valtės šonus, oras banguoja it vanduo.
Tačiau vanduo čia tyras, skaidresnis už orą, tik šiek tiek žaliuoja.
Gelmėje linguoja dumbliai. Nusigandęs mano šešelio po akmeniu šmurkšteli ešeriukas.
Honksu basa liuokteli ant įkaitusios uolos.
– Saugokis gyvatės!
Taip reikia sakyti, švartuojantis prie išorinės salos.
Saugokis gyvatės.
Nepamiršk saugotis gyvatės.
Tik nepamiršk gyvatės.

Gyvatės išorinėje saloje negali pamiršti, bet jeigu pamiršti, bent akimirksniui, ji bemat pasirodo.
Ji blykčioja kaitros išdžiovinam uolos plyšy ant pernykščių nendrių šiukšlių, nejudėdama. Jos juoda, kiek žvynuota oda blykčioja; blykčioja sėmenų aliejaus lašus primenančios akutės.
Ir taip tįsodama uolos plyšyje ji kelia pavojų visai salai, mat ji ne viena.
Po akmenim ir gumbuotom medžių šaknim, išdžiūvusiam, šugždančiam nendryne, netoli pūvančių, juodutėlių verdančių akivarų, jų glaudžiasi šimtai.
Jų nesimato, bet jos yra.
Jos ten, po kojomis, kažkur.

Salynas vadinasi Penčio raistais.
Čia dar niekad nesišvartavom, švartavomės priešpriešias prie Samo, bet ne čia. Čia ne.
Nesu girdėjusi, kad kas čia būtų švartavęsis, ne liuokiečiai. Turbūt švartavosi, tik nesu girdėjusi.
– Napatogi sala.
– Nuostabi. Nuostabi sala.
– Bet napatogi. Napatogi vaikščioti. Taip sakoma.

Valties nosį nesunku užtempti ant uolos, jeigu pirma pamirškai delnus, kad sušutęs aliuminis nedegintų.
Glotni uola irgi įkaitusi. Nerandam šešelio putplasčio šaltkrepsiu, o kartu imti irgi negali, nes nešulį ir taip pakanka.
Vandens buteliai.

Salvija Vaičikonytė. Ritualas. 2022

Vandens buteliai abiem.
Vandens butelis – pakankamas nešulys, kai negailestingai kepinant saulei reikia apeiti salą.

Vanduo nejuda nei oras.
Juda saulė, ji privalo judėti, nes laikas eina. Jis privalo eiti, toks susitarimas.

Bet neatrodo, kad saulė judėtų.
Ji garina įkaitusį, nejudantį pyktį į salą, prie kurios niekas nepamena švartavęsis.
Ji neleidžia pažvelgti į savo skaistybę, kaip kad dievas neleidžia. Ji apakina įžūliusius, kaip dievas.

Tačiau ši nejudanti, pikta sala nėra nebyli.

Ji nebyli žiemą, galbūt apsnigta.
Vis dėlto gali būti, kad tada braška ledai, be perstogės.
Pralaužtam kely kaukia laivas. Nors gal nekaukia, ko jam kaukti, tačiau jo mechanizmas dunda be paliovos.
Gali būti, kad sniege atsargiai kruta kiškis, nagučiasis krebždena sniego plutą. Gali būti, kad ten vis dėlto lapė arba lūšis.
Gali būti, kad kas nors prašliuožia pro čia slidėmis, žmogus atsigręžęs švilpteli šuvai. Suo galbūt amteli atsakydamas.

Tuomet saulė būna padūmavusi, pasidengusi blausia plėve, abejinga.
Tačiau ne dabar. Dabar ne.

Plėšriosios, upinės ir jūrinės žuvėdros klykauja saulės nubalintam mėly. Sunku jas įžiūrėti, jos sklendo aukštai; giedra neslūgsta. Tarp jų burzgia lėktuvas, tokio pat dydžio. Mašalų daug, zyzimo irgi, tylaus, užsispyrusio, reiklaus. Mašalai apgaubia galvą šydu, erdvium, prisitaikančiu prie irzlių mano judesiu.

Vandens nebedaug. Net ir giliausi uolų baseinėliai smirda dumbliu ir pelke, o paviršiuje dūzgia žalsvai juodas, nervingai juduliuojantis kilimas. Milijonai organizmų, neįvardyčiau nė vieno, o jiems ir nerūpi, kovoja už būvį. Ir gyvatės. Kažkur jų yra, ir jų daug. Jos nebylios, nebylios.

Kurs miršta tyruose, tas miršta visiškai, ir saulė jam – velėna atgulti amžinai.

– Neik čia.

Honksu vemiam į jūrą. Prakaituoti marškinėliai prilipę prie nugaros, ranka, gniaužianti uolos iškyšulį, nugairinta saulės.

Einu.

Tarp dviejų akmenų tįso ruonis.
Tįso ant nugaros, uodega tįso vandeny.

Esu mačiusi ruonių per televizorių, akvariume ir jūroje.
Ruonis – apvalus ir drėgnas. Jo akys irgi apvalios ir drėgnos, ūsai tvirti.
Ausų ruonis neturi, neturi kaušelio. Ausų vietoje yra skylės, ir ruonis gali tas skylės užverti ir atverti, jomis jis girdi, lygiai kaip gali užverti ir atverti šnerves.
Ruonis turi ir burną, bet turbūt ne dantis, nes paprastai burna užčiaupta, besišypsanti.
Esu girdėjusi ruonį kosėjant, jūroje.

Tačiau šis ruonis tįso ant nugaros tarp dviejų akmenų, jo pilve skylė.

Snukis pražiotas, tarsi ko šauktųsi.
Burna pilna ilgų geltonų dantų, kaip vilko.
Ant taškuoto pilvo nutūpęs varnas. Jo snapas kruvinas.

Dvokia mirtim, ne frezijomis, lelijomis arba alyvomis, ne vargonų metalu, giesmyno popieriumi arba į laidotuves susirinkusiųjų kvepalais.
Dvokia mirtim, kaip kad Bangladeše arba Indonezijoje mirtis dvokia mirtimi. Dvokia kompostu arba ant stalo užmirštu, katei skirtu faršo paketu.

Kurs miršta tyruose, tas miršta visiškai, ir saulė jam – velėna atgulti amžinai.

Tačiau iki tol praeis laiko.
Praeis laiko, kol saulė sudegins ruonį į baltą, trapią struktūrą, kurią vėjas išnešios po visą salą. Kas nors kada nors galbūt ras vandens ir vėjo išgraužtą slankstelį ir parsineš namo, į miestą.
Vieną tokį slankstelį laikau po stiklu. Maniau, jis žmogaus stuburo. Maniau, jis, raumenų vis dar raizgomas, įlipo į „Estonios“ keltą, o iš ten jį atnešė iki Liuokio Erveskivio, kur jį ir radau, palaidotą smėlyje.
Tačiau ištyrus Turku universitete buvo nustatyta, kad slankstelis ruonio, visai kito ruonio, ne šio geltondančio su skylė pilve.

Salos neapeisi.
Šiaurės rytuose, šiaurėje ir šiaurės vakaruose uolos lygutėlės, vakaruose dar irgi pereinamos. Pietinis krantas pasidengęs atkakliu, geltonu gliuomu. Jūra sekli, akmenys slidūs.
Rytuose uolos stačios, o pakrantės ruožas iki pat vandens apžėlęs žmogaus dydžio beržais.
Vidury salos – viržynas, želia kiek akis užmato, netikėtai pasitaiko kadugys ir išdege, rudi it plytos viržiai.
Po viržiais slepiasi akmenynė, gali slėptis, o akmenynėj slepiasi gyvatės.

Stovim viržyno pakrašty, prakaitas graužia akis, kai suskamba telefonas.
Skambina Toukas Siltala.
Fone girdžiu Bulvaro eismą, mašinos, mašinos, tramvajaus gergždesys ir tolygūs žmonių balsai. Toukas turbūt atsidaręs langą.
Mieste, Bulvare, turbūt karšta.

– Skambinu dėl tavo žinutės.
– Čia tįso nudvėšęs ruonis.
O Toukas (sutrikęs, stengiasi pasirodyti supratingas):
– Ahaa. Ahaa.
O aš:
– Kažkas jį nušovė. Pilve skylė.
O Toukas (stengiasi eiti prie reikalo):
– Matai kaip. Taigi. Ta žinutė...
O aš (žinau, kad dabar reikėtų kalbėti apie rankraštį, bet nevalioju susitvardyti):
– Ir šiaip šita sala neįtikėtina. Niekad anksčiau nesam čia buvę.
– Matai kaip.
– Taip.
O Toukas (kiek atsikrenkščia):
– Tai suprantu, pradingo dalis teksto?
O aš:
– Absurdas čia kalbėtis. Toks įspūdis, kad saloje vyksta pasaulio užgimimas.
O Toukas vėl:
– Ahaa, ahaa.

Pradanginau „Raudoną atsisveikinimų knygą“. Visą knygą.
Parašiau knygą tokiu pavadinimu, o tada (penktą rytą, kai saulė dar tik grėsmingai raudona) delnu atsirėmiau į klavišus, kurių pavadinimų nesuprantu: *Ctrl* ir *Alt*.
Tekstas tapo juodas, neatpažįstamas. Norėjau pašalinti juodą spalvą, ir pašalinau. Paspaudžiau klavišą *Del*.

Įdienojus, prieš išvykstant į šią vienintelę salą, kur tokią dieną galima išvykti, ne vienas užėjo užmesti akies į mano kompiuterį.
– Dingo.
– Taigi.
– Kiek puslapių?
– Visi.
– Visa knyga?
Visa knyga.

– Visa dingo, visa knyga.

Pasibaigus pokalbiui sala tampa įprasta.
Dirsteliu į laikrodį, pirmą kartą per visą dieną. Dvidešimt minučių po trijų.
Šviesa pasikeitė; saulė pasisuko ir

dabar pleškino įžambiai.

– Grįžtam?
– Turbūt reikia grįžti.

Žuvėdros ir bevėjam ore banguojantys vabzdžių šydai man nebeprisiklauso, nei aš jiems.
Jie liks čia, o kitą vasarą ore banguos kiti vabzdžiai.
Aš irgi būsiu kita, neišvengiamai, ir „Raudona atsisveikinimų knyga“, kurią parašysiu iš naujo, bus kita, ne „Raudona atsisveikinimų knyga“, pradingusi rugpjūčio septintą dieną penktą valandą ryto.

Į šią salą daugiau nebegrįšiu. Vargu ar grįšiu.

Hava ateina likus penkiolikai minučių iki lankymo valandų pabaigos.

Visą valandą prastovėjau kieme su ryškiai geltonu, ramunėlėmis nubertu lignoninės chalatu, laukdama Havos.

Karščiai. Nepakeliami karščiai.

Dabar liepa, tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt pirmi metai.

Liepų lapai kybo ant šakų tingūs ir nereikalingi; Hava išlipa iš autobuso, vokais į akis varva prakaitas, ir Hava išsilieja pilkoje kaitroje, bet vis vien man nutinka kaip visad, kai ją išvystu: užgniauzia gerklę ir šnervės sudrėksta iš vidaus.

Norėčiau apsaugoti Havą nuo pasaulio. Norėčiau stoti tarp Havos ir pasaulio.

Hava eina iš stotelės sparčiais žingsniais, nunariniusi galvą.

Tačiau, nepaisant šauktuko spalvos chalato, esu taip sumenkusi nuo kaitros, kad Hava manęs nepastebi.

Havos žingsniai – pasaulyje mažiausi ir greičiausi. Hava siuva per pasaulį savo netvirtais žingsneliais tiksliai kaip „Singer“ mašina.

Bet ar seniai Hava vaikšto nunariniusi galvą?

– Pamaniau, galėtume pažaisti. Tau gi patinka.

Hava užantų laiko šachmatų lentą, kurią pirko Maskvoje.

– Juk nieko nebespėsime, kai taip vėlai atvažiuoji.

– Nepradėk kaip visada kaltinti.

Havos marškinėliuose išsiuvinėta smaragdo žalumo gyvatė.

Kavinės žaliuzės pristabdo karštį.

Oras prisisunkęs cinamono, kraujo plazmos ir estrogeno.

Natūraliai pagimdžiusios vežioja mažiukus, paguldytus ant pagalvių, kurias atsigabeno iš namų.

Žirgu nukertu Havos bokštą.

Hava išsiblaškiusi pastato rikį priešais mano valdovę.

– Tai žaidi nerimtai, – sakau.

– Oi, – sako Hava. – Galiu grįžti?

Havos smaragdų žalumo gyvatė piktai blykčioja.

Bijau Havos. Pradėjau bijoti.

– Laimėjai, – nerūpestingai sako ji.

Kavinė užsidaro. Supanikuoju.

– Jie užsidaro, – sako Hava, ir negaliu neišgirsti palengvėjimo jos balse.

– Man jau turbūt laikas.

– Dar pabūk, – sakau ir bemat suprantu padariusi klaidingą ėjimą: prašyme girdėti kaltinimas.

Mano nuolankumas erzina Havą, pradėjo erzinti.

Bet

vėl stovim karšty, lignoninės kieme. Hava sutinka

ten stovėti.

Mano pilvas spardosi. Nepažįstamas ginklo brolis rodo

solidarumą.

Uždedu Havos delną sau ant pilvo:

– Paliesk. Spustelk.

Hava spusteli pilvą, nepažįstamasis spiria Havai į ranką,

ir iš jos veido nieko negali suprasti.

– Rytoj sužinosim, katras, – sakau.

– Rytoj?

Šią akimirką Hava atrodytų išsigandusi, jeigu išdrįščiau

tai matyti.

Lapkričių paskambinau Havai į Porį.

Ji ten buvo gavusi paskyrimą metams; aš visą rugsėjį

mokiausi naudotis siurbliu ir skalbimo mašina.

Burna džiuvo, buvau nusprendusi, kad balsas neužlūš, bet

vis tiek užlūžo:

– Tai viskas pasitvirtino.

– Kas?

– Turėsim kūdikį. Liepą.

Telefono linija zvimbė ilgai ir nemaloniai.

Derėjo susitūrėti, bet nesusitūrėjau:

– Tu dar ten?

– Kur?

– Ten?

– Aš čia. Čia.

Ir vėl laikas ir baimė susidūrė. Telefonas traškėjo,

laukimas buvo ilgas ir klampus.

– Nepasveikinsi?

– Žinoma.

Įsikibau šio žodžio. Siūbavau kaip kamštis prieplaukoje.

– Tai?

– Tai ką?

– Neatrod, kad apsidžiaugei.

– Reikia pagalvoti.

– Ryt pradės skatinti gimdymą, – sakau. – Vėluoja jau devynias dienas.

Smaragdinė gyvatė žvilga saulėje, žvilga Havos plaukai ir akys, jos nežiūri į mane nei į chalato ramunę, tą pačią, kuri vos keliais centimetrais skiria mus nuo netrukus ateisiančio ir viską sutvarkysiančio.

Salvija Vaičikonytė. Po du. 2022

tamsiai mėlynų krukų puokštė, pavasario pirmoji

Štai kokia ji tūkstantis devyni šimtai septyniasdešimtaisiais:

Ji pasiekė savo galutinį ūgį, metrą šešiasdešimt aštuonis.

Ji sveria apie septyniasdešimt kilogramų ir niekam nesako savo svorio.

Ji kresna, pečiuita ir kampuota.

Ji ryškina antakius (kurių neturi) tamsiai rudu

pieštuku.

Ji daug dainuoja, viena būdama, ir savo remingtonu

rašinėja pradžias novelei. Ant novelės gemalų

išsiblaškiusi paišo veidus, vyro veidą, savo, tik juos.

Ji skaito romanus, universitete laiko iš jų egzaminus,

žiovauja ir laukia.

Tai laikas iki Havos.

Tai laikas iki merginos klouno akimis, žaliojo kambario

Maniežo gatvėje, laikas iki Studentų teatro.

Tai laikas iki „Kruvinosios Merės“ (kurią iš paskutinių

pinigų išmoksta gerti drauge su klounaake) ir laikas iki

totoriškų kepsnių. („Kosmoso“ *Liūto letena*: kiaušinio

trynys, ikrai ir kaparėliai vidury tarkuotos mėsos. Rašant

šias eilutes seilės nevaldomai kaupiasi burnoje.)

Tai laikas iki madžongo, tikmedį imituojančių žaidimų

stalo klijuočių, žilaplaukio, ilgadančio cimbolininko,

laikas iki skurdo, laisvės, meilės priesaikų ir Kalevos

gatvės, laikas iki auskarus seginčių vaikinių ir

kaklaraiščius ryšinčių merginų.

Tai buvo laikas iki tamsiai mėlynų krukų puokštės.

Tačiau iki tamsiai mėlynų krukų puokštės atsitiko

štai kas (nedaug kas):

Buvo okupuota Čekoslovakija.

Vos savaitė iki okupacijos iš Hemės kelio

septyniasdešimt aštuntojo namo balkono nukrito rožė

su prikabintu lapeliu: „Viva Dubček!“ Paskui tas butas,

kurį tėtis ir mama iškeitė į ką tik įsigytą vasarnamį

Inke, matė „Lapua operos“ gimimą ir draugystės priesaikas, padrikai bundantį visuomeniškumo jausmą, vėmimus, daugiau draugystės priesaikų ir pasibaigusį alkoholį.

Gauta teisė (aš gavau teisę) studijuoti Helsinkio universitete suomių literatūrą, sociologiją, komunikaciją, filosofiją ir visa kita.

Praleista laiko Helsinkio universiteto kavinėje, prie įvairių stalų, įvairioje kompanijoje, kalbant apie suomių literatūrą, gyvenimą, Sovietų Sąjungą, filosofiją ir visa kita.

Nusivilta komunikacijos studijomis, Sovietų Sąjungą, gyvenimu, filosofija, suomių literatūra ir visu kitu.

Retkarčiais atkreiptas (aš atkreipiau) dėmesys į baltakūnę, minkštą merginą, kuri, apsisiautusi juodo aksomo mantija, šmirinėja tarp kolonų universiteto koridoriuose.

Ir dar šitai: puokštė krukų, tamsiai mėlynų, balandį!

Baltakūnė mergina, juodu pieštuku apšvedusi akis kaip klounas, užpuola netikėtai, universiteto moterų tualete, prie kriauklės:

– Gal netyčia turi universiteto bibliotekos kortelę? Savo pamečiau.

Nepametė, klounaakei nieko netrūksta: bibliotekos kortelės, meilės alkio, neiškosios seksualinės tapatybės nei gyvenimo krypties, pinigų (iš tėvo), drovumo, kad gyvena su tėvais, ir noro klausytis apie Helvi Juvonen, apie kurią ji rašo magistro darbą.

Ir tiesiai į taikinį: puokštė krukų koridoriuj, Hemės kelio septyniasdešimt aštuntame, „Etolos“, name, šeštame aukšte.

Ji sloguoja ir negali eiti į kiną, nors klounaakė siūlė. (Nė žodžio apie bibliotekos kortelę: klounaakė – ryžtinga, nepajudinama!)

Mama irgi ten stovi, koridoriuje:

– Krokai. Tai grožis. Tokiu metų laiku.

(Mama nuryja nepasakiusi:

– Turbūt ir atsiėjo nemažai.)

Bet balsu išspyškina:

– Surasiu vază. Smagu, kad užėjai... aš – Pirkto mama.

Aš čia tujinu... tinka?

Tinka. Viskas tinka.

Ir arbata tinka, pasiūlyta vietoj kavos.

Arbata maišeliuose, man truputį sarmata, bet ir ji tinka, klounaakei.

Arbata maišeliuose tinka balandžio dienai einant tamsyn, „Lapua opera“ tinka vinilų grotuvui, krokai tinka mamos

ir tėčio vestuvinei sidabrinei vazai, o vaza pritinka ant

juodai nudažytos palangės.

Ir klounaakės žvilgsnis (akys keistai blykčioja), tas irgi

tinka balandžiui, nenuspėjamiausiam iš mėnesių.

Tačiau taip netinka jai (man!), nes ji ne visai supranta,

kas literatūroje ir filosofijoje vadinama gyvenimu.

Kol:

– Būna ir tokių moterų, kurios myli moteris.

Tuo metu tėtis ir mama jau miega svetainėje paklotose

lovose, stebisi, nejaugi viešnia

dar nesiruošia išeiti, po šešių „Lipton“ maišelių.

Svetainės tykuma, ir ta laukia.

Tyla.

Pauzė

Ir tylą.

Dabar jos eilė ką nors sakyti.

– Gal ir būtų smagu susipažinti. Su... ir su tokiom...

Ir klouno akys, jos nusijuokia ir surimtėja:

– Juk tu jau pažįsti.

– Ką, pavyzdžiui? (Šitai išsprūsta greitakalbe.)

– Mane.

Mane.

Iš: Pirkko Saisio. Punainen erokirja. Helsinki: WSOY, 2003

Vertė Urtė Liepuoniūtė

Robotai šunys, kiborgai ir rūšys kompanionės

Šių metų rugpjūčio 17–20 d. Pekine vyko aštuntoji Pasaulio robotų konferencija, kurioje technologijų entuziastams buvo pristatyti naujaisi pasiekimai komercinių robotų srityje. Konferencijos pristatymai varijavo nuo pramoninių ir specializuotų robotų inovacijų iki labiau eiliniam vartotojui prieinamų robotų pavyzdžių. Būtent pastaraisiais, dažnai vadinamais asmeniniais robotais, jau keletą metų bandoma aktyviai užpildyti labiau įperkamus ir mielus gyvūnus primenančių asmeninių asistentų nišą. Šiuo atveju įdomiausia ir labiausiai polemizuoti skatinanti pasirodė gan paklausė ir inovatyvi asmeninių robotų šaka – robotai šunys. Nors robotai šunys neretai gali atlikti tokias pat funkcijas kaip stalinė „Amazon“ „Alexa“ ar skaitmeninė asistentė „Siri“ išmaniajame telefone – kalendoriuje pažymėti susitikimą, įjungti laikmatį ar paleisti muziką, – kartu jie įgauna ir šeimos augintinio funkcijas. Reklamose šie robotai vaizduojami kaip puiki draugija vaikams, senjorams ar bet kam, trokštančiam namuose šiek tiek daugiau džiaugsmo. Visgi šis robotų augintinių išpopuliarėjimas signalizuoja ne tiek nuolatinį technologinį progresą, kiek vis problemiškesnę žmonių bendravimą su kitomis gyvybės formomis ir visų mūsų vaidmenį antropoceno krizėje.

Robotai šunys ar apskritai robotai augintiniai tikrai nėra naujiena. Išpopuliarėję prieš kiek daugiau nei du dešimtmečius, pirmieji komerciniai robotai šunys labiau priminė žaislines figūrėles nei šunis. Pigesnės robotų šunų variacijos kaip „iDog“ ar „Poo-Chi“ turėjo tik minimalias funkcijas – judino galvą, lojo, galėjo įjungti muziką, – tad buvo naudojamos labiau kaip pertekliniai elektroniniai prietaisai nei augintiniai. Nors šie galėjo būti augintinių pakaitalais, kaip ir paprasti pliušiniai žaislai, vienas pirmųjų robotų, ryškiausiai bandančių imituoti šuns elgseną, buvo „Sony“ AIBO. Pradėti leisti į prekybą 1999 m., šie robotai šunys naudojo minimalius dirbtinio intelekto modelius, kurie leido reaguoti į aplinką ir mokytis. AIBO modelis ERS-110 reagavo į prisilietimus ir buvo užprogramuotas imituoti realaus gyvūno elgseną (atsitūpti, pasilikti, ateiti) bei atlikti tam tikras perteklines užduotis, pvz., priminti apie susitikimą ir informuoti apie gautus elektroninius laiškus.

Praėjus dviem dešimtmečiams, naujusias AIBO modelis ERS-1000 geba išreikšti natūralius kūno judesius, ne tik reaguoti, bet ir mokytis iš aplinkos, kurią stebi per vaizdo kameras, atpažinti iki 100 veidų bei reaguoti į daugiau kaip 50 balso komandų. Visai kaip realų šunį, AIBO taip pat galima išmokyti įvairių triukų ir komandų. Kita vertus, „Xiaomi“ roboto šuns „CyberDog 2“ kūrėjai nebuvo tokie optimistiški, nes šis modelis apsiriboja triukų ir įvairių techninių užduočių atlikimu. Sterilii ir antipatiškai atrodantis robotas galėtų tapti puikiu kompanionu nebent distopinio filmo blogiukui nei šeimos draugu. Panašus yra naujasis kompanijos „Unitree Robotics“ robotas šuo GO2. Šis kiek atgrasesnės išvaizdos kompanionas geba atlikti komandas „šok“, „apsisuk“, „griūk“ ir panašiai ir dėl jutiklių efektyviai sekė šeimininką ar nešioti daiktus. Šiek tiek nutolęs nuo AIBO būdingo šuns imitavimo, GO2 veikia labiau kaip įrankis, pasižymintis šuns funkcijomis, padedantis sportuojant ar

einant apsipirkti. Šie modeliai, kartu su daugeliu kitų, buvo pristatyti Pekine vykusiame Pasaulio robotų konferencijoje.

Minėti robotai šunys, kaip ir daugybė kitų robotų augintinių pavyzdžių, pirmiausia apibrėžiami per funkcionalumą – gebėjimą atlikti užduotis – ir technologinę pažangą (dirbtinį intelektą, galybę jutiklių, kameras ir t. t.), o tik paskui per šuniškumą – tai, ką šie ir turėtų imituoti. Tai šunys, kurie atlikdami funkcijas yra produktyvesni nei realūs šunys, todėl gali sau leisti nusimesti perteklinį ir nereikalingą šuniškumą. Šuniškumas, gyvumo imitacija, kuri yra suvokiama kaip laisva valia, atsikalbinėjimas ir kiti efektyvumui priešingai aspektai yra veikia papildoma funkcija (bent AIBO atveju, nes šis robotas šuniukas taip pat geba atsikalbinėti ir atsisakyti vykdyti duotą užduotį, taip siekiama sustiprinti jo šuniškumą), kurios galima atsisakyti, o ne duotybė ir natūrali buvimo racionalia būtybe dalis.

Painius gyvūnų ir žmonių santykius ir šių pasekmes knygoje „The Companion Species Manifesto“, „When Species Meet“ ir „Staying with the Trouble“ nagrinėja žymi amerikiečių filosofė Donna Haraway, savo teorijas plėtojanti feminizmo ir ekologijos srityse. Autorės teorijos susisieja su asmeniniais išgyvenimais, patirtais su kitiškumais, nežmogiškais gyvybės formomis. Atskaitos tašką suteikdama savo kalei Cayenne, knygoje „The Companion Species Manifesto“ Haraway plėtoja rūšių kompanionių sąvoką – šia siekiama apibūdinti žmonių ir gyvūnijos tarpusavio priklausomybę, kuri „peržengia vienas kito evoliucinius, asmeninius ir istorinius laiko mastelius“¹. Šiame santykiuje autorė įžvelgia daugiau nei naudos siekimą, o veikia visapusį užpildymą ar tobulėjimą – kitais žodžiais, „dalini-maši“ vieni kitų kūnais kaip gyvybiniais resursais². Rūšių tarpusavio bendravime nuolat vyrauja tapimas-su (*becoming-with*) – perduodant ir priimant, kuriant ir atkuriant, o kartu išskleidant aiškias rūšių ribas³. Žaisdami ar būdami tarpusavyje, skirtingų rūšių atstovai tampa-su vieni kitais, dalinasi savo kitiškumu (*otherness*) ir buvimu pasaulyje. Tai tam tikras tarprūšinis artumas, kuris gali vystytis tik per artimą ir ilgalaikį kontaktą.

Rūšis kompanionė egzistuoja sudedamajame, daugialypiam ir istoriniame santykiuje su žmonėmis, painiame tarpusavio santykių modelyje, kuriame dalyviai nėra nei visumos, nei dalys, o daliniais ryšiais susipynę ir šį santykį įkūnijantys organizmai⁴. Pasitelkdama šią sąvoką, Haraway bando sugriauti gamtos ir kultūros perskyrą, parodydama šių sričių susipynimą ir bendrumą istorijos vingiuose – rūšys kompanionės tiek yra veikiamos kultūros, tiek pačios ją veikia⁵. Haraway, atpasakodama šunų veislių istorijas, iliustruoja susipynusius žmonių ir šunų santykius ir pabrėžia juos lemiančius kultūrinius, istorinius ir socialinius veiksnius. Tai diegia tam tikrą istorijoje besiteigiančią sąveiką ir patirtis, kaip teigia autorė, ne visada malonias ir teigiamas, per kurias išryškėja rūšių tapimas-su ir bičiulystė.

Grijtant prie robotų šunų klausimo, iškart kyla konfliktas tarp Haraway aptariamo tarprūšinio veikimo ir robotų šunų, kaip masiškai pagamintų produktų, suteikiamos

kompanijos. Tapimo-su sąvoka yra kertinė, norint suprasti robotų augintinių problematiką per rūšių sąveikos prizmę. Rūšių kompanionių sąveika, kaip teigia Haraway, privalo būti grįsta pagarba, užpildymu ir kitiškumu, kuriais yra kuriamas kolektyvinis veiksmas. Kitaip nei biologinis šuo, kurį auklėjant susiduriama su iššūkiais ir kitiškumu, robotas šuo veikia imituojant ne šuns būdą, bet jo teigiamas funkcijas. Taip reikalingi (funkcionalūs) šuns aspektai išlieka, o bet kokie neigiami eksternalitetai, kurie kyla iš buvimo gyva, racionalia būtybe, yra pašalinami. Įprastos šuns funkcijos roboto šuns yra atliekamos efektyviau – robotas šuo pašoka, atsako, saugo namus kas kartą be nukrypimų, o kartu atlieka naujas funkcijas – neša pirkinius, veikia kaip asmeninis kalendorius ar groja dainas. Robotai augintiniai geba atlikti daugumą savo funkcijų vos išimti iš dėžės. Prižiūrint šiuos šunis nebereikia vargti su skanėtais, užsibrėžtumu, kito poreikių patenkinimu ar abipusiu tobulėjimu tarprūšiniuose santykiuose. Neturėdami realių gyvūnų charakterio ir gyvumo, šie bus visada paklusnūs, tylūs, kai reikia, ir nepridergs namuose. Tad robotai šunys iš tiesų atlieka šuns funkciją, kuri, antropocentrišku žvilgsniu žiūrint, tėra būti pagalbininku ir šeimos draugu ar pramoga.

Be abejo, tai turi tam tikrų pasekmių bendram mūsų požiūriui į gyvūnus ir iš dalies persiduoda ir biologiniams šunims. Šunys vis dažniau yra robotizuojami, jiems prismetant funkcinę komandų atlikėjų ar aksesuaro vaidmenį. Geras šuo yra paklusnus, ramus ir atsidavęs. Pačiu robotų šunų egzistavimu yra diegiamas antropocentriškas įsitikinimas, kad augintinis / kompanionas privalo būti susikoncentravęs į žmogų ir veikti kaip pagalbinė ar pramoginė priemonė. Šiomis technologijomis plėtojamas santykis yra absoliučiai vienaspusis – šuo egzistuoja tik tam, kad atliktų veiksmus savo šeimininkui.

Tapimo-su santykis tarp roboto kompaniono ir šeimininko žmogaus taip pat išryškėja ontologiniame lygmenyje. Haraway apibrėžia galimybę tapti-su kaip grynai gyvūnišką gyvūnų organizmų veikimą kartu⁶. Turint tai omenyje, tampa savaime suprantama, kad pati robotų šunų prigimtis neleidžia šiems tokiomis pačiomis sąlygomis tapti-su kitomis gyvybės formomis. Reklaminiuose filmukuose rodomas roboto šuns kaip besimokančio, tobulėjančio ir kintančio augintinio įvaizdis iš tiesų užgožia faktą, jog šis tėra tik komercinis produktas, kuris pasitelkdamas dirbtinį intelektą vykdo nustatytas užklausas. Net su laiku tobulėjantis robotas augintinis negeba dalintis savo ar pasisemti kažkieno kito kitiškumo ar buvimo pasaulyje, nes tiesiog atlieka funkcijas. Negyvenantis objektas negeba išsugdyti charakterio, kurio sąlyga yra gyventi.

Pasak Haraway, norėdami spręsti pamatines antropoceno krizės priežastis, turime pakeisti savo santykį su gamta, pasilikti su bėdomis čia ir dabar⁷, o ne atidėti veikimą ateičiai ar pasinerti į eskapizmą. Pasilikimas su bėdomis, tapimas-su yra pagrindinės sąvokos, kuriomis turėtų būti grindžiama mūsų būtis su kitomis rūšimis. Robotai šunys atrodo kaip bandymas atsiritoti nuo bėdų ir mūsų sužeis-

TEKSTAI NE TEKSTAI

KAIP DIPLOMATIŠKAI PASISAKYTI APIE NEPATIKUSIĄ KNYGĄ...

... IR KĄ PRIDĖTI, KAD BŪTŲ AIŠKU.

tos planetos, vietoj to pasineriant į technologinę pažangą ir perteklinius malonumus. Tapę gyvūnų pakaitalais, robotai augintiniai atitolina mus nuo simpoetinio (paprastai tariant, kolektyvinio, susipinančio, linkusio į pokytį) bendradarbiavimo su kitomis gyvybės formomis, kurios šioje situacijoje yra įklimpusios ne mažiau nei mes. Kaip teigia Haraway, išskirdama Van Dooreno pasiūlytą gedėjimo kaip atsakingo ir įtraukaus veiksmo fenomeną: „Gedėjimas yra būdas suvokti savo pačių įsipainiojimą į bendrą gyvybę ir mirties problemą; žmonės turi gedėti kartu su kitomis rūšimis, nes mes esame šio ardomo audinio dalis, esame iš jo. Be tvarios atminties negalime išmokyti gyventi kartu su dvasiomis, taigi, negalime mąstyti.“⁸ Visa tai reikalauja pažvelgti į susiklosčiusią situaciją iš neantropocentriškos perspektyvos, kol robotai šunys savo antropocentriška prigimtimi šią perspektyvą atitolina. Pakeisdami tiek kultūros suformuotus, tiek ją formuojančius rūšis kompaniones robotais, mes atsiurbosime nuo problemos ir bendro patyrimo apie mūsų sužeistą planetą. Tolesnis žmogiško ego kurstymas technologine pažanga gilins duobę, kurioje atsidūrėme dėl to paties mūsų ego.

Kita vertus, negalima apsiriboti vien technoskeptišku naratyvu. Robotų šunų fenomene galima įžvelgti ir optimistiškesnių detalių, kurios bent iš dalies prisideda prie Haraway naratyvo. Kaip minėta, Haraway bando įrodyti gamtos ir kultūros perskyros nereikalingumą, kuris pasireiškia įprastame antropocentriškame mąstyme apie aplinką. Robotų augintinių fenomenas pačia savo prigimtimi peržengia šią perskyrą, nes robotai yra kultūros produktai, bandantys imituoti ir kai kuriais atvejais papildyti gamtą. Robotai šunys neseka binarinio modelių (gamta ir kultūra, organinis ir techninis), o veikiau susipina ir siūlo tarpinį variantą. „A Cyborg Manifesto“ Haraway teigia: „XX a. pabaigos mašinos visiškai sujaukė skirtumus tarp natūralaus ir dirbtinio, proto ir kūno, savaiminio vystymosi ir išorinio dizaino ir daugelio kitų skiriamųjų bruožų, kurie anksčiau buvo taikomi organizmams ir mašinoms. Mūsų mašinos yra nerimą keliančiai gyvos, o mes patys – bauginančiai inertiški; mes visi esame chimeros, teoriškai pagrįsti ir sukurti mašinos ir organizmo hibridai – trumpai tariant, kiborgai.“⁹ Tiek mes, tiek mūsų biologiniai ar robotai kompanionai esame kiborgai, todėl turime tai akcentuoti ir tuo naudotis. Kaip knygoje „When Species Meet“ teigia filosofė: „Jei žmogus mano, kad kiborgai yra daug žadančios pabaisos, tai jis yra nepatikimas sąjungininkas kovoje su visko, kas organiška, naikinimu.“¹⁰ Technologijos yra per daug susipynusios su mūsų organišku gyvenimu Žemėje, kad absoliučiai demonizuotume jas kovoje už išgyvenimą antropoceno epochoje. Atsakingas technologijų priėmimas gali paskatinti mūsų tarpusavio tapimą-su ar kolektyvinio žinojimo vystymąsi.

Gyvenant sužeistoje planetoje, pripildytoje nerimo, nelygybės ir nežinomybės, robotai augintiniai kartu gali suteikti taip trūkstamo komforto ir ramybės situacijose, kai realiems gyvūnams tai padaryti nėra galimybės. Apie tai byloja su robotais kompanionais ir žmonėmis atlikti moksliniai tyrimai. Pasak 2013 m. atlikto tyrimo, robotai kompanionai kuria panašų poveikį socialinei aplinkai kaip ir gyvas gyvūnas, tad gali praversti mažinant vienišumo jausmą. Nustatyta, kad tyrime naudotas robotas ruonis Paro gali pagerinti pagyvenusių žmonių vienatvę senelių globos įstaigose, suteikdamas šiems taip reikiamo artumo¹¹. Panaši praktika su prekių ženkle „Joy for All“ robotais kompanionais taip pat pateikė teigiamų rezultatų ir suteikė pilnatvės vienišiesiems senjorams¹². Robotų kompanionų panašumas į realius gyvūnus yra viena pagrindinių sudeamųjų kuriant santykį su žmonėmis.

2020 m. atliktame tyrime buvo nustatyta, kad robotų šunų panašumas į realius šunis (AIBO atveju) tiek išvaizda, tiek elgsena didino vartotojų pasitenkinimą ir teigiamą receptiją¹³. Robotų augintinių kuriama gyvūnų imitacija, nors ir ne visavertė, tapo išėjimi žmonėms, kuriems alternatyvos nėra lengvai

pasiekiamos. Būtent toks artumas ar prisirišimas prie robotų kompanionų, kurį gali jausti juos prižiūrintys šeimnininkai, technoskeptikų naratyve yra neretai ignoruojamas ar ištrinamas. Ryšys, kuris nepaisant prigimtinių skirtumų užsimezga tarp robotų ir žmonių, pateikiamas trumpame „The New York Times“ dokumentiniame filme „The Family Dog“, kuriame pasakojama apie senjorų porą, auginančią AIBO robotus šunis ir laikui bėgant priverstą susitaikyti su savo kompanionų laikinumu dėl atsarginių dalių trūkumo. AIBO filmo veikėjams tapo daugiau nei pertekliniu žaislu – jis tapo šeimos nariu, dėl kurio likimo jaučiamas nerimas ir liūdesys. Nors daugumoje atvejų realūs šunys yra pranašesni už robotus, tam tikrose situacijose žmonės gali neturėti galimybės prižiūrėti kitą gyvą būtybę. Robotai kompanionai gali būti naudingi žmonėms, kamuojamiems alergijų, demencijos ar Alzheimerio ligos, ar paprasčiausiai suteikti taip reikiamos draugystės ir kontakto.

Mums visiems reikia kompanionų. Kompanionų, kurie peržengia anachronistines binarines skirtis. Kompanionų, kurie suteiktų pilnatvę ir padėtų mums suprasti vienam kitą. Tiek gyvūnai kompanionai, tiek robotai kompanionai geba tai padaryti, nors galbūt ir skirtingai. Haraway rūšių kompanionų teorija pateikia tarpusavio bendravimo alternatyvas, kuriomis vadovaudamiesi galėtume kurti artimą visapusį santykį tarp gyvybės formų, gyvenančių su mumis toje pačioje sužeistoje planetoje. Šis santykis turi būti paremtas pagarba vienas kito kitiškumui ir aistra juo dalintis. Ir nors pasaulinės katastrofos akivaizdoje robotai kompanionai jokiū būdu negali būti biologinių gyvūnų pakaitalai, jie gali tapti prasminga išėjimi žmonėms, kurie neturi kitų alternatyvų. Svarbu akcentuoti juos, asmenines prasmes, kurias kuria bet kokių rūšių ar modelių kompanionai. Ir nereikia rinktis technoskeptikų ar technofilų naratyvą, mes, kaip ir mūsų kompanionai, privalome peržengti kultūrinę ribą ir tapti kiborgais dėl išgyvenimo. Artėjančios pasaulio pabaigos akivaizdoje verta prisiminti Marshallo McLuhano žodžius: „Kosminiam laive „Žemė“ nėra keleivių. Mes visi esame įgula.“

– ROKAS LINKEVIČIUS –

¹ Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003, p. 94.

² Gilija Žukauskienė, „Sociokultūrinės bendrumo tarp žmogaus ir gyvūno paieškos: kinetinis atidumas ir dialogas“, *Logos*, 2017, 90, p. 199.

³ Donna Haraway, *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, 2016, p. 3.

⁴ *The Companion Species Manifesto*, p. 8–11.

⁵ Ten pat, p. 16.

⁶ *Staying with the Trouble*, p. 60.

⁷ Ten pat, p. 3.

⁸ Donna Haraway, „Čiuopiantis mąstymas: antropocenas, kapitalocenas, kthulucenas“, iš anglų kalbos vertė Kasparas Pocius, *Athena*, 2019, 14, p. 89.

⁹ Donna Haraway, „A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-feminism in the Late Twentieth Century“, *The Transgender Studies reader*, Routledge, 2013, p. 7–11.

¹⁰ Donna Haraway, *When Species Meet*, University of Minnesota Press, 2013, p. 10.

¹¹ Hayley Robinson ir kt., „The Psychosocial Effects of a Companion Robot: a Randomized Controlled Trial“, *Journal of the American Medical Directors Association*, 2013, 14, 9, p. 666.

¹² Katie Engelhart, „What Robots Can – and Can't – Do for the Old and Lonely“, *The New Yorker*, 2021-05-24.

¹³ Heidi Schellin ir kt., „Man's New Best Friend? Strengthening Human-robot Dog Bonding by Enhancing the Doglikeness of Sony's Aibo“, *2020 Systems and Information Engineering Design Symposium (SIEDS)*, IEEE, 2020, p. 5.

Neik į teatrą – gausi valgyt

Nacionaliniame dramos teatre įvyko premjera pagal Davido Fosterio Wallace'o esė „Apmąstant omarą“ (rež. Yana Ross, vertė Ignas Beitsas). Prie pat įėjimo davė sumuštinių su krabų mišraine. Žmonės kultūringai kramtė sustoję, į salę nesinešė – dar pritrupins. Neik į teatrą – gausi valgyt.

Omarus jaunimas kažkodėl vadina lobsteriais – anglicizmų tvano mada, o „lobsteriai“ rimuojasi su „hipsteriais“. Suprantama, spektaklis prasidėjo interakcijomis su publika – kantriai kenčiau, šita tendencija turbūt truks dar kokį dešimtmetį. Į viktoriną imituojančius klausimus atsakinėjo veikiausiai kiti aktoriai (trečioje eilėje sėdėjo panašūs į LMTA studentus). Nieko čia blogo, režisierė juk yra ir pedagogė: jai rūpi tai amžiaus grupei aktualios temos. Faktas, kad jos gausiausiai ir vartojamos, turint omenyje bilietų pardavimus. Grožio konkurso delegatai spektaklyje – paaugliai, *niolikmečiai*, beveik ir priartėję prie studento statuso. Paaugliška Gretos Thunberg retorika (akt. Elzė Gudavičiūtė) skamba naiviai (nors ji kelia rimtas problemas) – mus tai erzina kažkokių kaprizingumu, netikroviškumu ir paradoksaliu egoizmu. Arba išsidirbinėjimas iš įvardžių („Save suvokiu kaip *mes arba jie*“) – nesupranti, ar čia režisierės ironija, ar pozicija. Atrodytų, kad jai juokinga, bet juk visko mačiusi ir dirba su jaunimu, net ir Berlyne.

Patiko neerotiški tautiniai sijonai, būdingi cepelinėms, pripučiamas omaro kostiumas ir vos užgriebta, labai paviršutiniška motinystės tema. Bene stipriausias epizodas – sūnus (akt. Martynas Nedzinskas) slaugo neįgalią motiną, perteikdamas jai tokią meilę, kokios pats negavo. Bet kaip ir spektaklyje pagal Kafkos kūrybą (rež. Oliver Frljić) – gan padrikų minčių mišinys, publicistika scenoje. Pacituojama net Judith Butler, bet greta Wallace'o gyvūno kančios ir nežinia iš kur išnirusios motinystės temos – trys grybai į barščius. Patiko plastikiniai raudoni omarai, graibstomi mėlynomis pirštinėmis (spalvų kontrastas sveika žiūrovo sveikatai). Mes vis dar bjaurimės traumų (tikrų ir šiek tiek išpūstų) ekspozė žiniasklaidoje bei socialiniuose tinkluose, bet žmonių, kurie gyvena statistinį normalių gyvenimą, traumas dar labiau šokiruoja – jos net nereflektojuojamos. Galima sakyti, jie gyvena veltui – jiems nieko neatsitiko.

Gudavičiūtė surakintomis rankomis lenda į 40 laipsnių karščio vandens baseiną, tikrina verdamo omaro savijautą. Na taip, vaikiška – labai naivu. Skamba bene Wallace'o žodžiai, kad su gyvūnais mes elgiamės kaip naciai. Spektaklio *intro* aktorė skundžiasi, kažkoks kritikas paršė, esą jos santykis su vaidmeniu seksualinis. Bet juk čia nieko blogo – tikrai ne kiekviena (-as) gali tokį scenoje sukurti. Jūratė Vilūnaitė, priešingai, niekuomet scenoje nebūna vaikiška, net jeigu šoka pagal *country* muziką su tuo neerotišku tautiniu sijonu. Nekorektiška sakyti, bet man *country* šiek tiek primena kiaulių žviegimą. Arba kai velka per grindis blizgančios suknišios, primenančios Undinėlės uodegą, šleifą. Karnavalas dera prie bendros stilistikos, prie vaikų kambario, užgriozdinto smulkiomis ryškiomis plastikinėmis detalėmis. Juk ir hipsteriai vis dar truputį vaikai. Paskutinė scena – stalas su keturiais apaštalais, paskutinė vakarienė, nuo sienos žvelgia naivusis *flash* Jėzus. Taip, neblogai būtų peržiūrėti katekizmo skirsnių, kuriame kalbama, esą gyvūnai neturi sielos. Jeigu Bažnyčiai dar nors kiek rūpi išlikti, žinoma.

Ross dar nuo „Bembilendo“ laikų mėgsta *kempą*, kičą ir blizgučius. Ji yra viena ryškiausių šiuo metu teatre dirbančių režisierių (dar yra Kamilė Gudmonaitė, Uršulė Bartoševičiūtė, bet jos jaunesnės). Ir vis dėlto trūksta kažkokios visumos, koncepcijos, aiškesnės postmoderno balagano ašies. Greitojo maisto stilistika jau pabodusi. Žmonėms, kurie visą savo sąmoningą gyvenimą mėgino išgyventi iš kirvio, omarų skausmas nelabai aktualus – jie jų šiaip ar taip nevalgo, kaip ir šlamštmaisčio. Ką spektaklis gali pasakyti jiems? Nieko, nebent suezinti, bet ne veganizmo naudai.

– GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ –

Martyno Norvaišo nuotrauka

ADAM MICHNIK

Jedvabno šokas

Adam Michnikas (g. 1946) – lenkų disidentas, istorikas, vienas iš judėjimo „Solidarumas“ įkūrėjų, eseistas, politinis publicistas, laikraščio „Gazeta Wyborcza“ vyriausiasis redaktorius, vienas iš demokratinės opozicijos įkūrėjų. A. Michnikas dar pasirašinėjo slapyvardžiais Andrzej Zagozda ar Andrzej Jagodziński. Lietuvos istorijos institutas išleis dviejų tomų A. Michniko politinių esė rinkinį, pirmasis pasirodys kitais metais.

Ar lenkai kartu su vokiečiais žudė žydus? Didesnį absurdą ir labiau falsifikuotą stereotipą rasti sunku. Nebuvo lenkų šeimos, kurios nebūtų sužalojęs hitlerininkų nacizmas ir sovietų komunizmas. Tos dvi totalitarinės diktatūros pareikalavo 3 milijonų lenkų ir 3 milijonų Lenkijos piliečių, hitlerininkų laikytų žydais, aukų. Lenkija pirmoji ištarė kategorišką „ne“ hitlerininkų reikalavimams ir pirmoji ginklu pasipriešino hitlerininkų agresijai. Lenkai buvo tauta, kuri niekada neturėjo Quislingo ir kurios nė viena karinė formuotė su Lenkijos vėliava nesikovė Trečiojo reicho pusėje. Lenkai, kuriuos remdamesi Molotovo–Ribbentropo paktu užpuolė du totalitarizmai, nuo pirmos iki paskutinės dienos kovėsi antihitlerinės koalicijos armijose. Lenkijoje kilo platus pasipriešinimo, ginkluotos konspiracijos ir antihitlerinų diversijų judėjimas. Tai tada Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas pagerbė lenkus už jų dalyvavimą kovoje už Angliją, o Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas lenkus pavadino pasaulio įkvėpimu. Bet nei vienam, nei kitam tai nesutrūkdė per Jaltos konferenciją susitarti su Stalinu, o to susitarimo auka tapo Lenkija. Lenkija pateko į Stalino rankas. Pasipriešinimo judėjimo didvyriai kaip Stalino komunizmo priešai atsідūrė sovietiniame Gulage ir lenkų komunistiniuose kalėjimuose. Visi tie veiksniai padarė įtaką lenkų požiūriui į savo istoriją – Lenkija buvo priešišku galių ir svetimų intrigu nekalta ir garbinga auka.

I

Po karo, kai laisvuose kraštuose atėjo laikas apmąstyti nacizmo patirtis ir Holokaustą, Lenkijoje prasidėjo Stalino teroras, kuris ilgiems metams sėkmingai užblokavo debatus apie praeitį, apie Holokaustą ir antisemitizmą. O antisemitinės tradicijos Lenkijoje buvo giliai suleidusios šaknis. XIX a., kai Lenkijos valstybė neegzistavo, lenkų tauta formavosi etniniu ir religiniu pagrindu, būdama kaimyninių tautų opozicijoje, tautų, kurioms nerūpėjo lenkų svajonės apie nepriklausomybę ar kurios net buvo jai priešiškos. Antisemitizmas – kaip ir visuose to regiono kraštuose, kuriuose gyveno žydai, – buvo didelės politinės stovyklos, tautinės demokratijos, ideologinė jungtis. Tą antisemitizmą kurstė rusų administracija, taikydama principą *divide et impera*. Tarpukariu antisemitizmas jau buvo nuolatinė ir natūrali nacionalistinių dešiniųjų radikalios ideologijos sudėtinė dalis. Stiprius antisemitinius akcentus buvo galima užtikti ir Katalikų Bažnyčios dignitorių pasisakymuose. Lenkija, išprausta tarp hitlerinės Vokietijos ir stalinistinės Rusijos, negebėjo išsiugdyti teisingo požiūrio į tautines mažumas, tarp jų ir žydų bendruomenes. Nors palyginti su totalitariniais kaimynais Lenkija tebebuvo sąlyginis žydų prieglobstis, vis dėlto ketvirtajame dešimtmetyje antisemitinių muštynių šurmulyje žydai jautėsi ir iš tikrųjų buvo vis labiau diskriminuojami aukštesiose mokyklose, suolų geto klimato, raginimų rengti pogromus atmosferoje.

II

Tačiau hitlerinės okupacijos metais lenkų nacionalistiniai ir antisemitiniai dešinieji – kitaip nei daugelyje Europos šalių – ne kolaboravo su naciais, o aktyviai veikė antihitleriniame pogrindyje. Lenkijos antisemitai kovėsi su Hitleriu, o kai kurie jų apskritai dalyvavo žydų gelbėjimo akcijose, nors už tai grėsė mirtis. Štai toks specifinis lenkų paradoksas – okupuotoje lenkų žemėje buvo galima vienu kartu būti antisemitu, antihitlerinio pasipriešinimo judėjimo didvyriu ir žydų gelbėjimo akcijos dalyviu.

Prieš keletą metų Janas Błoński, vienas garsiausių lenkų intelektualų, savaitraštyje „Tygodnik Powszechny“ išspausdino esė būtent apie tą paradoksą. Pirminė garsų katalikiško Lenkijos atgimimo fronto kreipimasi, išspausdintą 1942 m. rugpjūtį. Jį parašė garsi katalikiška rašytoja Zofia Kossak-Szczucka. Ten galima perskaityti:

„Varšuvos gete, už sienos, atskiriančios nuo pasaulio, keli šimtai tūkstančių pasmerktųjų laukia mirties. Jie neturi vilties išsigelbėti, iš niekur neateina pagalba. Nužudytų žydų skaičius jau perkopė milijoną, ir kiekvieną dieną tas skaičius auga. Žūsta visi. Turtuoliai ir vargetos, seniai, moterys ir vyrai, jaunimas, kūdikiai, katalikai, mirštantys Jėzusas ir Marijos vardan, lygiai kaip ir stačiatikiai. Visi kalti, kad gimė žydų tautybės, kurią Hitleris pasmerkė išnykti.

Pasaulis žiūri į tą nusikaltimą, baisesnį už viską, ką yra mačiusi istorija, – ir tyli. Milijonų beginklių žmonių žudynės vyksta tvyrant visuotinei, pikta lemiančiai tylai. Budeliai tyli, nesigiria tuo, ką daro. Neprabyta nei Anglija, nei Amerika, tyli netgi įtakinga tarptautinė žydija, anksčiau perdėtai jautriai reagavusi į menkiausių savųjų skriaudą. Tyli ir lenkai. Lenkų politiniai žydų draugai apsiriboja pranešimais spaudoje, lenkų žydų priešininkai lieka abejingi jiems svetimam reikalui. Žūstančius žydus supa vien tik rankas nusiplaunantys Pilotai.

Ilgiau tos tylos toleruoti negalima. Kad ir kokios būtų priežastys – ji niekšiška. Kas tyli, kai žudoma, tampa žudiko bendrininku. Kas nepasmerkia – tas pritaria.

Tad prabylame mes, lenkai katalikai. Mūsų požiūris į žydus nepasikeitė. Tebelaikome juos politiniais, ekonominiais ir idėjiniais Lenkijos priešais. Maža to, puikiai suvokiame, kad jie mūsų nekenčia dar labiau nei vokiečių, kad laiko mus atsakingais už savo nelaimę. Kodėl, koku pagrindu – lieka žydų dvasios paslaptimi, tačiau tai nuolatos patvirtinamas faktas. Tačiau tie jausmai neatleidžia mūsų nuo pareigos pasmerkti nusikaltimą.

Nenorime būti Pilotais. Neturime galimybės veiksmu pasipriešinti vokiečių žudynėms, nieko negalime padaryti, nieko išgelbėti – bet protestuojame visa širdimi, apimta gailėsčio, pasipiktinimo ir pykčio. Šito protesto iš mūsų reikalauja Dievas, Dievas, kuris draudžia žudyti.

Protestuojame ir kaip lenkai. Netikime, kad Lenkija gali turėti naudos iš vokiečių žiaurumų. Atvirkščiai. Atkakliame tarptautinės žydijos tylėjime, vokiečių propagandos pastangose, propagandos, kuri jau šiandien kaltę už žydų žudynes stengiasi suversti lietuviams ir... lenkams, jaučiame planuojamą mums priešišką akciją. Taip pat žinome, kokia nuodinga būna nusikaltimo sėja. Priverstinis lenkų tautos dalyvavimas kruvinaame spektaklyje, vykstančiame lenkų žemėse, gali lengvai išugdyti abejingumą skriaudai, sadizmui ir, be viso kito, grėsmingą įsitikinimą, kad galima artimuosius žudyti nebaudžiamai.“

Tas nepaprastas kreipimasis, persmelktas kilnumo ir drąsos, bet kartu aiškiai užterštas antisemitiniu stereotipu, gerai iliustruoja lenkų požiūrio į žūstančius žydus paradoksą. Pagal antisemitinę tradiciją jis liepia žydus laikyti priešais, bet pagal lenkų heroizmo tradiciją kartu kviečia juos gelbėti.

Toji pati Kossak-Szczucka jau po karo tą paradoksą aprašė laiške savo pažįstamai: „Kartą ant Kerbedžio tilto* vokiečiai pamatė lenką, duodantį išmaldos žydų vargetai, vaikui. Priešoko ir liepė lenkui tučtuojau įmesti vaiką vandenin, antraip jis nušausias ir žyduką, ir išmaldos davėją.

– Niekuo jam nepadėsi, – šaipėsi vokiečiai, – ar taip, ar taip aš jį nušausiu. Jis neturi teisės čia stovėti. Tu gali arba eiti savo keliais, jeigu jį nuskandinsi, arba tave nušausiu. Skaičiuoju iki trijų. Vienas... Du...

Lenkas palūžo ir per turėklus metė vaiką į upę. Vokiečiai paplekšnojo jam per petį. *Braver Kerl*. Ir išsiskyrė. Po dviejų dienų lenkas pasikorė.“

III

Tolesnį lenkų gyvenimą, pažymėtą bejėgiško liudininko patirtimi, turėjo lydėti ypatinga trauma, kuri grįžta visuomet, kai kyla debatai apie antisemitizmą, lenkų ir žydų santykius. Holokaustą. Juk kažkur pašamonėje Lenkijos žmonės prisimena, kad tai jie įsikraustė į žydų paliktus namus, žydų, kuriuos vokiečiai suvarė į getus, o paskui nužudė.

Lenkų viešoji nuomonė įvairavo, tačiau beveik visi lenkai labai aštriai reaguoja į pasigirstančius žydų kaltinimus, esą „antisemitizmą jie įsiurbė su motinos pienu“, o ypač dėl kaltinimų dalyvavus žudynėse. Antisemitams, kurių netrūksta lenkų politinio gyvenimo paraštėse, tie užsipuolimai puikiai pagrindžia tezę, kad egzistuoja tarptautinis žydų sąmokslas prieš Lenkiją. Paprastai žmonėms, augusiems tiesos klastojimo ar

tylėjimo apie Holokaustą laikais, tie kaltinimai skamba kaip aiškiai neteisingi. Kaip tik tiems žmonėms bausis šokas buvo Jano Tomaszo Grosso knyga „Sąsiedzi“ („Kaimynai“), papasakojusi tiesą apie 1 600 žydų nužudymą Jedvabne, nužudymą lenkų rankomis.

Sunku aprašyti to šoko didumą. Grosso knyga sukėlė reakciją, kurios temperatūra prilygsta žydų reakcijai išspausdinus Hannah'os Arendt knygą „Eichmannas Jeruzalėje“. Arendt rašė apie kai kurių žydų sferų bendradarbiavimą su naciais: „Žydų vyresniųjų tarybas Eichmannas arba jo pavaldiniai informuodavo, kiek žydų turi užpildyti kiekvieną traukinį, ir parengdavo deportuojamųjų sąrašus. Žydai registruodavosi, užpildydavo daugybę formuliarių ir dideliausius klausimynus apie jų turimą turtą, o tai leisdavo lengviau jį užgrobti, paskui rinkdavosi nurodytose vietose ir sulipdavo į traukinius. Tuos nedaugelį, kurie bandė pasislėpti arba pabėgti, išgaudydavo speciali žydų policija.

Žinome, kaip jautėsi žydų funkcionieriai, virtę žudymo įrankiais, – jautėsi kaip kapitonai, „kurių laivams kilo grėsmė nuskęsti, bet jie įstengė nuplaukti iki uosto, išmetę už borto geroką vertingo krovinio dalį“, arba kaip gelbėtojai, kurie „už šimto aukų kainą išgelbėjo tūkstančius, už tūkstančio kainą – dešimtis tūkstančių“.

Netrukus po to žydų kritikai tvirtino, kad, pasak Hannah'os Arendt, tai patys žydai vykdė Holokaustą.

Kai kurios lenkų reakcijos į Grosso knygą buvo tiek pat emocionalios. Eilinis lenkų skaitytojas neįstengė patikėti, kad galėjo nutikti kas nors panašaus. Turiu prisipažinti, kad ir aš neįstengiau tuo patikėti ir maniau, jog mano bičiulis Janas Tomaszas Grossas tapo mistifikacijos auka. Vis dėlto žudynės Jedvabne, ėjusios po žvėriško žydų pogromo, įvyko ir turi slėgti kolektyvinę lenkų sąžinę. Taip pat mano individualią sąmonę. Lenkų debatai Jedvabno tema tęsiasi kelis mėnesius. Ji kupina rimties, išvalgumo, liūdesio, o kartais ir siaubo, tarytum staiga visai visuomenei būtų liepta nešti baisaus nusikaltimo, įvykusio prieš 60 metų, našta. Tarytum visiems lenkams būtų liepta kolektyviai išpažinti savo kaltę ir prašyti atleidimo.

IV

Netikiu kolektyvine kalte ir kolektyvine atsakomybe, kitokia nei moralinė atsakomybė. Todėl svarstau, kokia yra mano individuali atsakomybė ir kokia mano paties kaltė. Tikrai negaliu prisiimti atsakomybės už tą nusikaltėlių minią, kuri Jedvabne padegė kluoną. Kaip ir šiandieninius Jedvabno gyventojus neišėina kaltinti dėl ano nusikaltimo. Kai girdžiu raginimą išpažinti savo, lenko, kaltę, jaučiuosi įžeistas taip pat kaip šiandieniniai Jedvabno gyventojai, kuriuos tardo viso pasaulio žurnalistai. Tačiau išgirdus, kad Grosso knyga, atskleidusi tiesą apie nusikaltimą, yra melas, kurį išgalvojo tarptautinis žydų sąmokslas prieš lenkus, manyje ima augti kaltės jausmas. Juk tie šiandieniniai melagingi išsisukinėjimai – faktinis ano nusikaltimo pateisinimas.

Rašau šį tekstą atsargiai, sveriu žodžius, kartoju Montesquieu frazę: „Esu žmogus iš prigimties; esu prancūzas iš atsitiktinumo.“ Taip ir aš – iš atsitiktinumo – esu lenkas, turintis žydiškų šaknų. Beveik visą mano šeimą sunaikino Holokaustas, mano artimieji galėjo žūti Jedvabne. Kai kurie jų buvo komunistai ar komunistų artimieji, kai kurie amatininkai, prekeiviai, gal rabinai. Bet visi buvo žydai – pagal Trečiojo reicho Niurnbergo kodeksą. Visi jie galėjo būti suvaryti į tą klotį, kurį padegė lenkų nusikaltėlio ranka. Prieš nužudytuosius nesijaučiu kaltas, bet jaučiuosi atsakingas. Ne už tai, kad jie buvo nužudyti – tam negalėjau užkirsti kelio. Bet jaučiuosi atsakingas už tai, kad po mirties juos nužudė dar kartą – nebuvo žmoniškai palaidoti, apverkti, nebuvo paviešinta tiesa apie tą baisų nusikaltimą, bet buvo leista ištisus dešimtmečius skleisti melą. O tai jau mano kaltė. Dėl vaizduotės trūkumo, dėl laiko trūkumo, dėl oportunistinio ir dvasinės tinginystės neuždaviau sau tam tikrų klausimų ir neieškojau atsakymų. Kodėl? Juk esu iš tų, kurie aktyviai siekė, kad būtų paviešinta tiesa apie Katynės nusikaltimą, siekė, kad būtų paviešinta tiesa apie Stalino procesus, apie komunistinio aparato represijų aukas. Tad kodėl neieškojau tiesos apie Jedvabne nužudytus žydus? Gal nesąmoningai bijojau išgirsti bausių tiesą apie tų laikų žydų likimus?

O juk sulaukėjusi Jedvabno minia nebuvo išimtis. Visose šalyse, kurias po 1939 m. užėmė Sovietų Sąjunga,

Skandalas Britų muziejuje ir restitucija

Per dieną „Akropolis“ Lietuvoje aplanko turbūt ne mažiau žmonių negu Atėnuose. Bet Atėnų akropolis, arba aukštutinis miestas, yra vietovė, kurią kelionių vadovai apibūdina kaip *must visit*. Šis apibūdinimas skamba gana banaliai, nes bet kurio didesnio pasaulio miesto kelionių vadove būtų galima surasti panašių epitetų ir apibūdinimų, tačiau akropolis tikrai jų nusipelno. Šalia Partenono papučia gairus vėjelis, vėsoma čia jaučiama net karščiausia vasaros dieną. Kaip ir antikinės dvasios dvelksmas, jeigu racionaliam mūsų laikų žmogui tai ką nors reiškia, kita vertus, mūsų vadinamajame racionaliajame amžiuje tokie antikinės pagonybės reliktai kaip būrimai (gaila tik, kad ne iš gyvulių vidurių) ar sapnų aiškinimas kaip tik ir klesti. Antikos istoriją natūraliai gali pajusti ant akropolio kalno.

Nepaisant Graikiją niokojusių karų, gaisrų ir žemės drebėjimų bei kitų nelaimių – ant akropolio kalno turkai buvo sukrovę sprogmenis ir paraką ir 1687 metais Atėnus apgulusių venecijiečių sviedinys pataikė ir sunaikino visą vidurinę dalį, – akropolio šventyklų kompleksas su Partenono, Atėnės Nikės šventyklos ir Erechėjono dalimis išliko. Žinoma, be daugumos frizų, portikų figūrų, akroterijų, marmurinių dievų skulptūrų, kurių begalvius ar berankius likučius galima pamatyti Europos ir Amerikos muziejuose.

Architektūriniai ir meniniai antikos likučiai iškyla prieš mus griuvėsių pavidalu. Kaip rašė Hegelis apie istoriją – atsigręžę atgal mes matome vien griuvėsius. Dėl dalies Partenono portiko likučių, pramintų Elgino marmuru, nuo 1983 metų tęsiasi ginčai tarp Graikijos ir Jungtinės Karalystės vyriausybės atstovaujamo Britų muziejaus. 1801–1812 metais verslaus britų politiko, kariškio ir diplomato lordo Thomo Bruce'o Elgino pasamdyta komanda su turkų valdžios leidimu ar be jo (XIX amžiaus pradžioje prasidėję ginčai dėl turkų valdininkų Atėnuose dokumento autentiškumo vyksta iki mūsų dienų) demontavo apie pusę išlikusių Partenono skulptūrų bei marmuro skulptūras iš Atėnės šventyklos, Propilėjų ir Erechėjono ir išsiuntė į Angliją. Vienas laivas nuskendo netoli Aleksandrijos, bet skulptūros vėliau buvo iškeltos.

Lordas Elginas planavo įkurti privatų antikos muziejų, tačiau, visuomenėje kilus ginčams dėl akropolio vertybių įsigijimo teisėtumo ir moralumo, byla pasiekė Parlamentą, o šis 1816 metais pripažino, kad lordas Elginas savo kolekciją įsigijo legaliai. Tarp Europos kultūrinio elito vieningos nuomonės nebuvo. Poetas Goethė sveikino tokį žingsnį – anot jo, taip antikos vertybės buvo išgelbėtos nuo sunykimų. Lordas Byronas tokį lordo Elgino poelgį vadino plėšikavimu ir „Čaild Haroldo klajonėse“ užsiminė apie tas prakeiktas valandas, kai iš vargšės Graikijos šiuolaikiniai anglų barbarai (*modern Pict's*) išplėšė kūrinius, išlikusius po gotų, turkų ir laiko griovimų. Ši poema, deja, į lietuvių kalbą nėra išversta, tad citatą pateiksiu originalo kalba:

*Dull is the eye that will not weep to see
Thy walls defaced, thy mouldering shrines removed
By British hands, which it had best behaved
To guard those relics ne'er to be restored.
Curst be the hour when from their isle they roved,*

Britų muziejaus elektrinis apšvietimas. „Illustrated London News“. 1890

*And once again thy hapless bosom gored,
And snatched thy shrinking gods to northern climes
abhorr'd!*

Po britų Parlamento sprendimo Elginas pardavė kolekciją vyriausybei, o ši Partenono skulptūras perdavė Britų muziejui. Britų muziejus – mėgstamiausia vieta Londone, unikali ne tik Britanijos sostinė, bet ir visos Europos vieta, turinti puikias Afrikos, Azijos, Europos meno dirbinių ir įvairiausių gamtinių bei kultūrinių artefaktų kolekcijas, kurias galima apžiūrėti veltui (Britų muziejų kasmet aplanko 4,5 milijono lankytojų, o jo išlaikymas praeitais metais Jungtinės Karalystės vyriausybei kainavo 68 milijonus svarų sterlingų). Ten galima dirbti mokslinį darbą, nes gausi muziejaus bibliotekos kolekcija (išskyrus gal 10 % pačių rečiausių knygų) yra laisvai prieinama tyrėjams. Ten ir kultūrinio ir mokslinio elito socializacijos ir diskusijų lauko erdvė ir poilsio vieta. *I'm afraid there's many a spectacled sod / Prefers the British Museum to God*, – šios anglų poeto Wystano Hugh Audeno eilutės gana dažnai cituojamos.

Tačiau neseniai Britų muziejų sukrėtė didžiausias skandalas per visą 270 metų istoriją. Po kruopštaus tyrimo, į kurį buvo įtraukta ir policija, paaiškėjo, kad iš muziejaus didžiulių kolekcijų ir ne be muziejaus kuratorių, mokslininkų ir darbuotojų žinios dingo apie 2 000 artefaktų, tarp kurių buvo ir dirbinių iš aukso ir brangakmenių. Tyrėjai sako, kad vagystės iš kolekcijų vyko porą dešimtmečių, bet kai kurie artefaktai dingo dar prieš Antrąjį pasaulinį karą.

1753 metais įkurto Britų muziejaus pirminis siekis buvo reprezentuoti plačias pasaulio tautų žinias ir pasiekimus ir atlikti savotišką žmonijos enciklopedijos funkciją. Pirmąja muziejaus kolekcija tapo daktaro sero Hanso Sloane'o knygų, monetų ir sudžiovintų augalų rinkinys, jis nuolatos buvo papildomas ir kaupiamas ir dabar sudaro apie 8 milijonus įvairių daiktų, tik vienas jų procentas yra prieinamas lankytojams ir tik pusė jų yra sukataloguoti. Natūralu, kad misija surasti dingusius artefaktus yra gana sunki. Skandalas Britų muziejuje sukėlė diskusijas dėl eksponatų, į kuriuos reiškia pretenzijas kitos šalys, saugumo. Muziejus yra spaudžiamas grąžinti bronzines skulptūras, indus ir kitus meno dirbinius, paimtus iš Benino ir Nigerijos per britų

kariuomenės įsiveržimą 1897 metais. Tačiau didžiausia diskusija vyksta dėl Elgino marmuro – Partenono skulptūrų. 1983 metais Graikijos vyriausybė oficialiai paprašė Jungtinės Karalystės vyriausybės grąžinti jas Graikijai. Buvo pradėtos tiesioginės derybos, bet Jungtinės Karalystės vyriausybė ir Britų muziejus atsisakė UNESCO pasiūlymo tarpininkauti.

Graikijos vyriausybė ir Elgino marmuro grąžinimo į Partenoną šalininkai teigė, kad artefaktai buvo paimti ir išgabenti neteisėtai ir kad jie turi išskirtinę kultūrinę reikšmę Graikijai, o jų kultūrinė vertė geriausiai būtų atskleista bendroje ekspozicijoje šalyje, kur jie buvo sukurti, Akropolio muziejuje Atėnuose, kartu su kitais išlikusiais Partenono artefaktais. Jungtinės Karalystės vyriausybė ir Britų muziejus kontrargumentuoja, kad jie buvo gauti teisėtai, o jų grąžinimas sukurtų precedentą, galintį pakenkti didžiausius pasaulio kultūros muziejų kolekcijoms, ir kad Britų muziejaus kolekcija leidžia šias vertybes geriau vertinti kitų didžiųjų senovės kultūrų kontekste.

Ginčas dėl kultūros vertybių sugrąžinimo iš Prancūzijos, Vokietijos, Anglijos, Belgijos ir kitų Europos šalių muziejų į vietas, iš kurių jos buvo išvežtos neteisėtu būdu arba pagrobtos, pastaraisiais dešimtmečiais įgavo vis didesnį pagreitį. Afrikos šalys reikalauja atiduoti vertybes, kurios buvo išvežtos tuomet, kai europiečiai šiame žemyne buvo didžiulių kolonijų viešpačiai.

Tačiau kultūrinių vertybių restitucijos istorijoje atsirado ir gerųjų naujienų. Šiais metais Škotijos nacionalinis muziejus *Nisga'a* genties indėnams iš Naso slėnio Kanadoje sugrąžino XIX amžiuje iš raudonojo kedro pagamintą vienuolikos metrų aukščio toteminę genties vadui skirtą atminimo skulptūrą, kurią 1929 metais etnografas ir Nacionalinio Kanados muziejaus kuratorius Marius Barbeau „nusipirko“ iš asmens, neturėjusio leidimo ją parduoti. Kultūros apžvalgininkė Erica Wagner konstatuoja, kad tokios restitucijos rodo laipsniškus kaitos procesus ir tampa iššūkiu nacionalinių muziejų direktoriams, ypač tų muziejų, kurie turi gausias vadinamąsias „etnografinės“ kolekcijas (Erica Wagner, „Trending“, *FT Weekend*, 2023 m. rugsėjo 2–3 d.). 2022 metų lapkritį pietų Londone įsikūręs Hornimano muziejus sugrąžino Benino bronzos kolekciją Nigerijai. Mančesterio muziejus pradėjo procedūrą dėl 43 Australijos aborigenams šventų artefaktų sugrąžinimo. Nors iš visų nacionalinio lygio muziejų, sugrąžinusiu etnografinius objektus, sąrašas yra tik Škotijos nacionalinis muziejus, restitucijos procesas pajudėjo.

Beje, 2002 metų pradžioje iš Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Jeruzalės žydų bendrijai „Hechal Shlomo“ buvo perduotos 309 XIX amžiaus toros, Lietuvoje buvo paliktos 58 toros, po metų didžioji jų dalis buvo atiduota tai pačiai bendrijai.

O kalbant apie išvežtas iš Lietuvos vertybes, Maskvos lobynuose ir bibliotekose tebelieka Lietuvos Metrikos tomai, Vilniaus miesto brangenybės ir Vilniaus universiteto reliktai, kuriuos maskvėnai išgabeno karų ir okupacijų metais, tačiau atgauti šias vertybes yra beveik neįmanoma misija.

– VYGANTAS VAREIKIS –

1941 m. vasarą ir rudenį vyko siaubingi nusikaltimai žydams. Žydai žūdavo nuo kaimynų lietuvių ir latvių, estų ir ukrainiečių, rusų ir baltarusių rankos. Manau, atėjo laikas, kad visa tiesa apie tuos košmariškus įvykius galiausiai būtų paviešinta. Pasistengsiu prie to prisidėti ir aš. Rašydamas šiuos žodžius jaučiuosi keistai susidvejinęs: esu lenkas ir mano gėda dėl Jedvabno žudynių yra lenkų gėda, ir kartu žinau, kad jei anuo metu būčiau atsidūręs Jedvabne, būčiau nužudytas kaip žydas.

Tad kas aš esu, rašydamas šiuos žodžius? Taigi, iš prigimties esu žmogus ir prieš kitus žmones atsakau už tai, ką padariau, ir už tai, ko nepadariau; pagal savo pasirinkimą esu lenkas ir prieš pasaulį atsakau už tą piklą, kurį padarė mano kraštiečiai. Darau tai niekieno neverčiamas, savo noru ir griežtai paliepus sąžinei. Bet rašydamas šiuos žodžius kartu esu ir žydas, kuris jaučia gilų broliškumą su tais, kurie buvo žudomi kaip žydai.

Ir iš pastarosios perspektyvos turiu pasakyti, kad tas, kuris bando ištraukti nusikaltimą Jedvabne iš epochos konteksto, kuris remdamasis tomis žudynėmis stengiasi apibendrinti ir tvirtina, kad būtent šitaip elgėsi tik lenkai ir visi lenkai, skleidžia melą lygiai bjaurų kaip ilgametis melas apie nusikaltimą Jedvabne.

Juk galėjo nutikti ir taip, kad tai lenkas kaimynas ką nors iš mano artimųjų ištraukė iš vykdytojų rankų, vykdytojų, kurie grūdo jį į klojimą. Tokių lenkų kaimynų buvo daug – Jeruzalės Jad Vašeme, Pasaulio teisuolių alėjoje, lenkų medelių miškas tankus. Jaučiuosi atsakingas ir už tuos žmones, kurie atidavė savo gyvybę gelbėdami žydus, taip pat jaučiuosi kaltas jų atžvilgiu, kai lenkiškoje ir svetimoje spaudoje skaitau daugybę medžiagos apie nusikaltėlius, kurie žudė žydus, o tą medžiagą lydi visiška tyla apie tuos, kurie žydus gelbėjo. Ar tikrai nusikaltėliai nusipelnė didesnės garbės nei

teisuoliai? Lenkijos arkivyskupas ir Lenkijos prezidentas, Lenkijos ministras pirmininkas ir Varšuvos rabinas beveik vienu balsu pasakė, kad pagarba nusikaltimo Jedvabne aukoms turi padėti lenkams ir žydams susitaisyti tiesoje. Labiau nieko netrokštu. Jei nutiks kitaip, tai irgi bus mano kaltė. Ir būsiu už tai atsakingas.

[2001]

*Iš: Adam Michnik. Wściekłość i wstyd. Warszawa: Zeszyty Literackie, 2005
Vertė Irena Aleksaitė*

* Pirmas nuolatinis plieninis tiltas per Vyslą Varšuvoje, pastatytas 1864 m. pagal inžinieriaus Stanislovo Kerbedžio (1810–1899) projektą.

WŁADYSŁAW ZAHORSKI

Josephas Frankas Vilniuje: profesorius ir visuomenės veikėjas

Władysławas Zahorski (1858–1927) – gydytojas, visuomenės veikėjas, publicistas ir Vilniaus istorijos tyrinėtojas, fotografas mėgėjas. Jo tėvas Bronisławas Zahorski buvo medicinos daktaras, 1863 m. sukilimo dalyvis, ištremtas į Uralą, kur su šeima gyveno ir dirbo. W. Zahorski Rusijoje praleido 25 metus, Maskvos universitete 1883 m. baigė medicinos studijas, dirbo pavieto gydytoju Jekaterinburge, vėliau – Čeliabinske. Nuo 1892 m. gyveno Vilniuje. Dirbo kaip gydytojas Kėdainiuose, Birštone ir Vilniuje, dalyvavo Raudonojo Kryžiaus veikloje, kartu su grafu Vladislavu Tiškevičiumi Vilniuje įsteigė Greitosios medicinos pagalbos draugiją. Pirmojo pasaulinio karo metais įkūrė 250 lovų užkrečiamųjų ligų ligoninę. Be gydytojo darbo, aktyvaus bendradarbiavimo spaudoje, studijavo Vilniaus miesto istoriją, prisidėjo prie Mokslo bičiulių draugijos organizavimo (1906), nuo 1916 m. buvo jos pirmininkas, dalyvavo ir steigiant Stepono Batoro universitetą, pelnė jo *doctor honoris causa* titulą. Daug dėmesio skyrė Vilniaus medicinos istorijai (vadovavo Vilniaus medicinos draugijai ir išleido nepaprastai vertingą jos istoriją). Vien ko vertos garsiosios Vilniaus legendos, sulaukusios ne vieno leidimo ir lietuvių kalba. Į lenkų kalbą išvertė garsiuosius Josepho Franko memuarus (*Pamiętniki d-ra Józefa Franka*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1913).

Čia skelbiamas 1899 m. lapkričio 12 d. 1000-ajame Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos posėdyje apie Josephą Franką W. Zahorski skaitytos ir 1900 m. Vilniuje rusų kalba atskira knygele išleistos paskaitos vertimas.

Šiandien mūsų Draugija susirinko į tūkstantąjį posėdį nuo savo įkūrimo dienos. Šiame tūkstantajame posėdyje, manau, neprošal bus prisiminti profesorių Josephą Franką¹, kuriam Vilniaus medicinos draugija privalo būti dėkinga už savo atsiradimą ir kuris kartu su genialiuoju Andriumi Sniadeckiu² ją [Draugiją] nušvietė savo pasaulinės šlovės spindesiu ir nukreipė į tą tikrąjį mokslo kelią, kuriuo ji visada tolygiai ėjo, tarnaudama mokslui ir gimtajam kraštui.

Neketinu čia pateikti išsamios Franko biografijos ir lygiai taip pat negaliu nagrinėti jo mokslo darbų ir jo sukurtų teorijų, nes visa tai jau ne kartą buvo padaryta. Tik norėčiau apibūdinti jį kaip žmogų ir profesorių, pasinaudodamas tik pačiais būtiniaisiais biografiniais duomenimis. Turiu iš anksto pasakyti, kad kalbėdamas apie tai, kaip Frankas vertino Universiteto tvarką ir kai kuriuos savo amžininkus, ne visada atsižvelgiu į tuos vertinimus, nes jie neretai būna šališki.

Garsaus profesoriaus ir mokslininko Johanno Peterio Franko sūnus Josephas gimė Raštate 1771 m. Jo tėvas negailėjo nieko, kad suteiktų sūnui puikų išsilavinimą ir išugdytų norą rimtam protiniam darbui. Dėl to, be bendrojo lavinimo dalykų ir prancūzų, anglų bei italų kalbų, Josephas mokėsi piešimo ir muzikos pas žymiausius to laiko profesorius. Ne mažiau dėmesio buvo kreipiama į išorines manieras, tad Josephas Frankas buvo puikus šokėjas, sąmojingas pašnekovas, mėgstantis kompaniją ir malonumus. Ir tu pat metu tuo pavyzdys išugdė sūnaus meilę rimtam darbui, o tai kartu su išskirtiniais gabumais negalėjo iš jo nepadaryti mokslininko.

Frankas, būdamas geras, aistringas, jautrus svetimam skausmui ir netgi pats pasirengęs aukotis, mylintis visa, kas gražu ir elegantiška, tuo pat metu pasižymėjo ir kai kuriais neigiamais charakterio bruožais, kurie jam susiformavo dėl namų aplinkos poveikio. Josepho motina – gera, tačiau liguista moteris, baigusi gyvenimą dvasine liga, – pati negalėjo pasirūpinti vaikų auklėjimu. Tėvas įsitaisė sau kitą šeimą, apie ką žinojo jo vaikai. To meto visuomenės papročiai apskritai pasižymėjo laisvumu.

Nenuostabu, kad jaunas ir aistringas Josephas, matydamas tokius pavyzdžius, visada lengvabūdiškai elgėsi su moterimis, greitai susižavėdavo, ir jo gyvenimas buvo kupinas meilės intrigų ir lengvabūdiškų ryšių; be to, jam neatrodė nederama suvilioti net ir savo draugų žmonas ar sužadėtines, kaip antai atsitiko su profesoriaus Bojanaus nuotaka³. Vis dėlto didesnę pasitenkinimą jis rasdavo dainininkių ir aktorijų draugijoje, tarp jų visada turėjo daug artimų draugų. Jis netgi vedė panelę Christine Gerhardi, bankrutavusio prekybininko dukterį, – labiausiai dėl to, kad ji, turėdama puikų balsą ir gerą techniką, visus pakerėdavo savo dainavimu, tarp kitų ir imperatorių Aleksandrą I bei jo sutuoktinę, kuri atsiuntė ponai Frank prabangų briliantinį vėrinį*.

Kitas neigiamas Franko būdo bruožas buvo pernelyg didelės ambicijos. Jo tėvas, būdamas žinomas mokslininkas ir garsus gydytojas praktikas, palaikė ryšius su daugybe garsių mokslininkų, aukšto rango asmenų, netgi su karališkaisiais asmenimis, kurie rodė jam pagarbą, apdovanodavo dėmesiu ir draugiškumu, susirašinėdavo ir apipildavo dovanomis. To veikiamas, jaunas Frankas ėmė teikti pernelyg didelę reikšmę pažintims su šio pasaulio didžiai-

siais, išoriniams išskirtinumo ženklams ir apskritai stengėsi būti priekyje kentėdamas, kai jam tekdavo visuomenėje vaidinti antraičią vaidmenį. Dėl to jis netgi priedavo iki nemalonių susidūrimų su žmonėmis, kurių savimeilę užgaudavo.

Pabaigęs vidurinį mokslą, Frankas, atsiliepdamas į pašaukimą, įstojo į medicinos fakultetą Getingene, o iš ten perėjo į Paviją, kur ir baigė universitetą medicinos daktaro laipsniu. Paskui jis tėvo pageidavimu atliko mokslinę kelionę į Angliją, Prancūziją ir Vokietiją ir čia su užsidegimu ir įsitraukimu tęsė mokslus, klausė geriausių profesorių paskaitų, dirbo klinikose bei ligoninėse. Šios kelionės metu jis užmezgė daugybę pažinčių su iškiliais mokslininkais, tarp jų ir su Jenneriu⁴. Sugrįžęs jis nedelsiant buvo paskirtas terapijos klinikos profesoriumi Pavijoje ir jai vadovavo, naudodamasis tėvo patarimais ir nurodymais. Vis dėlto 1796 m. karas⁵ privertė jį išvažiuoti į Vieną, kur gavo gydytojo pareigas miesto ligoninėje. Čia jis turėjo galimybę pritaikyti savo žinias ir greitai atkreipė į save dėmesį tiek spausdintais mokslo darbais, kurie buvo verčiami į prancūzų, anglų ir italų kalbas, tiek administraciniais gabumais.

1804 m. kartu su tėvu jis buvo pakviestas į Vilnių, į patalogijos katedrą. O kai tėvas, įsteigęs ir suorganizavęs Vilniuje terapijos kliniką, praėjus 10 mėnesių, išvyko į Peterburgą, į Aleksandro I leibmediko [Rusijos imperatoriaus rūmų gydytojo] postą, Josephas Frankas buvo paskirtas Terapijos klinikos direktoriumi ir jai vadovavo iki savo išvykimo į Italiją, t. y. 20 metų.

Mūsų miestui jis paskyrė 20 geriausių savo gyvenimo metų, nes čionai jis atvyko, būdamas vos 33 metų, ir prisiminimai apie jį iki šiol išliko ne tik tarp Vilniaus gyventojų inteligentų sluoksnių, bet ir žemiausiose [miestiečių] klasėse, kurios namą, kuriame gyveno Josephas Frankas, vadina jo vardu⁶.

Frankas į Vilnių atvyko kaip tik tuo laiku, kai Universitetas, laimėjęs kovą su jėzuitais, rektoriaus vyskupo Hieronimo Stroynowskio⁷ dėka pradėjo atgimti, atsinaujinti, ir Josephas Frankas tame atsinaujinime dalyvavo su išskirtiniu užsidegimu. 1809 m. jis netgi pasiūlė kuratoriui kunigaikščiui Adomui Čartoriskiu⁸ radikalią Universiteto pertvarkos projektą. Frankas buvo itin nepatenkintas tvarka Vilniaus universitete, pamiršdamas, kad tai tebuvo pirmieji žingsniai naujame kelyje, ir nesėkmių ar trūkumų tiesiog negalėjo nebūti; jis nesivaržydamas peikė šią tvarką kiekviena pasitaikiusia proga ir žodžiu bei raštu reikalavo iš rektorių – Stroynowskio, o vėliau ir Jono Sniadeckio⁹ – šiuos trūkumus pašalinti ir su tais pačiais [reikalavimais] netgi kreipėsi į vidaus reikalų ministrą. Visa tai buvo daugkartinių nesusipratimų tarp jo ir kitų profesorių, kurie jau tėsė užgauti, priežastimi.

Franko laiškas kunigaikščiui Čartoriskiu labai įdomus, nes atspindi tuometinę Vilniaus universiteto tvarką. Šiame laiške Frankas nepagailėjo tiek rektoriaus Jono Sniadeckio, tiek kolegų profesorių: Bekiu¹⁰, Jundzilo¹¹, Groddecko¹² ir kitų. Galiausiai jis siūlo save į rektoriaus postą, žadėdamas Vilniaus universitetą pakelti į deramą aukštį.

Nors nekyla abejonų, kad šis laiškas didžiąja dalimi buvo padikuotas noro matyti klestintį Vilniaus universitetą, tačiau sunku paneigti, kad ir asmeninės Franko ambicijos čia nevaicino reikšmingo vaidmens. Jo netenkino profesoriavimas, o rektoriaus postas būtų suteikęs platų veiklos lauką, susijusį su garbe ir šlove. Kai jo pasiūlymas nebuvo priimtas, jis rado kaip išlieti kunkuliuojančią energiją į kitas sritis, kaip pamatysime toliau. Profesorius jis buvo pavyzdingas, o Vilniaus kliniką pakėlė taip aukštai, kad ji buvo laikoma geriausia Europoje.

Iš pradžių jis savo paskaitas skaitė Gailestingųjų seserų (dabar Savičiaus) ligoninėje¹³, o tai buvo susiję su dideliais nepatogumais. Įvadinė paskaita „de meliori pathologiam tradendi modo“ [apie geresnį patologijos dėstymo būdą] buvo tikras triumfas. Susirinkdavo ne tik visi studentai ir profesoriai, bet ir daugelis garbingų miesto asmenų. Frankas patraukė auditoriją iškalba, logika ir sąmoju. Po paskaitos pas jį į namus atvyko delegacija iš Universiteto su dekanu priešakyje ir atnešė pasveikinimą. Kai klinika buvo įrengta, Frankas nedelsiant čionai perkėlė savo paskaitas. Pradžioje buvo jaučiamas didelis ligonių trūkumas, nes mieste buvo paskleistas gandas, kad klinikose studentams apmokyti daromos vivisekcijos [bandomosios operacijos gyvai] ir ligoniai visai kankinami. Tad kiekvienas susirgęs bijojo klinikos labiau negu ugnies. Teko jėga imti ligonius iš kitų ligoninių. Vis dėlto pamažu publika įsitikino tokių gandų absurdiškumu, nes pasveikusieji ligoniai iki debesų aukštino ir klinikas, ir ligonių priežiūrą, ir ypač Franko gerumą. Nuo tol klinikinės medžiagos trūkumo jau nebuvo jaučiama.

Klinikos buvo atidarytos Didžiojoje gatvėje, name¹⁴, pirktime iš kunigaikščio Radvilos už 10 tūkst. olandiškų dukatų. Jai buvo skirta 16 lovų, patalpintų penkiuose aukštuose ir šviesiuose kambariuose. Sienos, baldai, lovos ir t. t. buvo nudažyta baltais dažais, kad nebūtų galima paslėpti nė mažiausios dėmės. O kadangi Frankas dar nemokėjo kalbėti lenkiškai, Universiteto sutikimu jis sau iš Vienos pasikvietė adjunktą dr. Blaščikevičių su 500 rublių metiniu atlyginimu. Pradžioje į klinikinės paskaitas iš viso užsirašė 16 studentų, tačiau šeši iš jų buvo visai nepasirengę klausyti paskaitų, nes Universitetas, baimindamasis studentų trūkumo, priėmė keletą barzdaskučių, beveik nemokančių skaityti. Frankas ėmėsi darbo su jam būdingu užsidegimu. Keldamasis su saulės patekėjimu, jis jau 7 valandą ryto būdavo klinikoje, apeidavo su studentais ligonius, kreipdamas dėmesį į viską – pradėdamas nuo švaros, tvarkos, maisto, baigiant slauga. Jo paskaitos traukė klausytojus, – taip gerai ir įdomiai jis mokėjo kalbėti, kad neretai paskaita baigdavosi triukšmingomis studentų ovacijomis. Prie klinikos jis įsteigė ambulatoriją, kurioje pats su studentais apžiūrėdavo ir duodavo patarimų ateinantiesiems ligoniams. Be to, vargšams jis už pinigus, surinktus iš koncertų, įrengė *clinices ambulatoriae*: ligoniai būdavo apžiūrimi ir gaudavo receptą, pagal kurį iš Universiteto vaistinės vaistus gaudavo nemokamai. Įdomesnius arba sunkesnius ligonius Frankas pavesdavo parinktiems studentams, įpareigodamas juos lankyti ligonius namuose, rašyti ligos istoriją ir kasdien pranešti profesoriumi apie ligos eigą. Esant reikalui, jis pats su studentu važiuodavo pas ligonį ir vadovaudavo gydymui. Kiekvienas naujai atvykęs ligonis burtų būdu gaudavo kuratorių – paskutinio kurso studentą, kuris juo rūpindavosi, pildydavo ligonlapį bei parengdavo ligos istoriją. Pastaroji būdavo perskaityta kurso akivaizdoje ir paskui rūpestingai saugoma¹⁵. Šiomis istorijomis Frankas vėliau naudojosi, rengdamas savo kapitalinį veikalą *Praxeos medicae praecepta*¹⁶.

Studentai paeilui nepalijaujami budėjo klinikoje. 6 valandą vakaro Frankas pakartotinai atvykdavo į kliniką ir vėl su studentais apeidavo ligonius. Bet neretai vidury nakties, grįždamas iš pokylio ar koncerto, jis netikėtai pasirodydavo klinikoje, ir vargas užsnūdusiai budinčiajai seselei ar pasišalinusiam studentui! Tokiais atvejais Frankas buvo negailestingas ir rūščiai bausdavo kaltuosius. Jis turėjo teisę būti reiklus, nes griežčiau už viską to reikalavo iš savęs paties, į pirmą vietą iškeldamas tikslą, savęs negailėdamas. Jis visiškai atsidėjo profesoriavimui, gilindamasis į menkiausias smulkmenas. Užtenka pasakyti, kad jam tiesiogiai vadovaujant buvo parašyta daugiau kaip 100 daktarinių disertacijų.

Puikiai pažinodamas savo mokinius, Frankas išskirdavo gabesnius, jiems padėdamas, pats su jais dirbo, rengdamas juos profesūrai. Franko svajonė buvo, kad visas katedras Vilniaus universitete, iki tol beveik išskirtinai užpildytas užsieniečiais, būtų galima perduoti vietiniams mokslininkams. Šią svajonę jis įgyvendino, davęs Vilniui tokių iškilų profesorių, kaip Herberskis¹⁷, Belkevičius¹⁸, Niškovskis¹⁹, Abichtas²⁰, Homolickis²¹, Rimkevičius²² ir daug kitų. Frankas sukūrė Vilniaus medicinos mokyklą, išauginęs keletą gydytojų kartų. Jis ypač reikalavo iš studentų ir gydytojų ligonio tikslaus ištyrimo, dėmesingų ligos eigos, jos komplikacijų stebėjimų ir t. t., o visas išankstines teorijas griežtai smerkdavo.

„Atidus stebėjimas, – rašo Frankas, – tas ištikimasis kelrodis medicinos moksle, buvo įteisintas, nors, deja, gluminti protų dar nesiliovė įvairios teorijos, polinkis į nepagrįstus svarstymus ir spėliones; deja, bet Browno²³ teorija, Broussais sistema²⁴ ir gamtos filosofija bei vokiečių misticizmas turi dar daug šalininkų. Tačiau pamažu gydytojai, laikinai apakinti jų [teorijų] spindesio, pradeda blaiviai matyti dalykus ir grįžta į tikrąjį Hipokrato mokslo kelią, ir patys stebisi, kaip jie galėjo taip ilgai likti suklaidinti. Veikiai ateis laikas, kada išnyks mokslo skirstymas į prancūzišką, vokišką ir t. t. mediciną ir triumfos vienas bendras – tikslaus ligų stebėjimo ir aprašymo, jų priežasčių ir pasekmių ištyrimo ne įsivaizduojamai, o ant skrodimo stalo, – mokslas.“²⁵

Frankas didelę reikšmę teikė patologinei anatomijai ir jos išmanymo reikalavo iš savo mokinių. Todėl kiekvienam mirusiam jo klinikoje, dalyvaujant profesoriumi ir studentams, privalėjo būti atlikta autopsija, kurios išsamus protokolai būdavo diskusijų objektas. Be to, Frankas vienoje iš klinikos salių įrengė patologijos-anatomijos kabinetą, netrukus jis tapo labai gausus, tačiau 1812 m. nukentėjo nuo prancūzų ligonių, kurie iš bado suvalgė kelis šimtus spirite laikomų preparatų.

Savo paskaitose Frankas ypatingą dėmesį kreipė į semiotiką** ir diagnostiką, pratindamas studentus prie gebėjimo

atskirti panašias ligas ir prie kiekvienos jų eigos ypatumų. Kita vertus, jis ne itin palankiai vertino naujoves ir, pvz., buvo stetoskopo priešininkas, tikindamas, kad per jį nieko negirdi, nors ir pasižymi gera klausa.

Šio darbo struktūra neleidžia man apsisotį prie Franko pažiūrų įvairiais medicininiais klausimais. Šiaip ar taip, jo pažiūros atskleidžia visą jo neeilinio proto gelmę, lygiai ir gebėjimą stebėti ir įvertinti tai, kas matoma. Antai dar 1803 m. jis išsakė nuomonę, priimtina ir jo garsiam tėvui, kad plaučių gumbeliai (tuberkuliozė) susiję su paprasta akimi nematomais kirminėliais (mūsų bakterijomis). Prieš 90 metų jis išsakė ir kitą nuomonę, kuri mūsų laikais vis labiau įteisinama. Jis tvirtina, kad su kai kuriomis karštinės formomis nereikia kovoti, nes jos atsitvauja prigimties siekiui išsivaduoti iš ligos ir, vadinasi, yra naudingos.

Žinoma, daugelis Franko teorijų turėjo žlugti sulig mokslo pažanga, tyrimų metodų tobulėjimu ir ypač bakteriologijos gimimu; pavyzdžiui, taip neišlaikė vėlesnių laikų kritikos jo požiūris į karščiavimą sukeliančias ligas ir mokymą apie kaltūną. Vis dėlto Franko autoritetas ir įtaka buvo tokie stiprūs, kad kaltūno teorija galutinai buvo palaidota tik aštuntajame dešimtmetyje; vis tiek ir iki pastarojo laiko Vilniuje būta gydytojų, kurie vis dar tikėjo šios *quasi* ligos egzistavimu.

Apskritai Franko pažiūros neretai stublina mus savo glumu, taip toli jis aplenkė savo laiką.

Jis niekada nesiliovė mokytis ir nors tvirtai laikėsi vyraujančių įsitikinimų, niekada nebuvo užsispyręs, pirmas jų ir atsisakydavo, kai tik įsitikindavo jų klaidingumu. Tam pavyzdžių Franko gyvenime rasime nemažai: antai Vienoje jis buvo karštas Brownio teorijos gerbėjas, ją skelbė ir žodžiu, ir raštu, tačiau tai nesutrukdė jam viešai Vilniaus medicinos draugijos posėdyje, o vėliau ir spaudoje išpažinti savo paklydimą.

Frankas neapsiribojo klinikos dėstytojo vaidmeniu, to buvo mąža jo veikliai ir iniciatyviai prigimčiai. Jis karštai propagavo skiepus nuo raupų ir įsteigė Vilniuje Vakcinacijos institutą, pirmąjį Europoje. Kartu su savo mokiniais jis ėmėsi tirti kraštą ir miestą klimatinio, topografinio ir sanitarinio, kartu ir jiems būdingų ligų, aspektais. Jis padėjo pagrindus statistinių duomenų apie gyventojų sergamumą ir mirtingumą rinkimui. Galiausiai tai jis įsteigė Vilniuje Motinystės institutą. Tuo tikslu jis kreipėsi į Vilniaus damas, prašydamas jų būti šios įstaigos patikėtinėmis. Pastarosios [damos] atsisakė ir netgi išizeidė, laikydamos šį pasiūlymą nepadoriu, tačiau kai sužinojo, kad prancūzų aristokratės užsirašė į panašios įstaigos, įsteigtos Napoleono I, nares, skubėjo siūlyti savo paslaugas. Franko patartas, vyskupas Kosakovskis²⁶ atnaujino Vilniuje Labdarybės draugiją, Frankas joje suorganizavo 3 skyrius; medicinos [skyrius] egzistuoja ir

dabar. Nereikėtų pamiršti, kad Frankas pirmas pradėjo Vilniuje kovą su skurdu, kuris buvo tiesiog miesto opa. Jo reikalavimu buvo sulaikyti visi miesto skurdžiai; ligoniniai ir invalidai įkurdinti ligoninėse ir prieglaudose, o sveiki išsiųsti iš miesto.

Frankas kaip profesorius savo studentams turėjo didžiulę įtaką ir būtent dėl tos įtakos jis visuomenės akyse pakėlė gydytojo vardą į deramą aukštį. Jis skelbė gydytojams apie humaniškumą kenčiančiųjų atžvilgiu, griežtą požiūrį į save, sąžiningą prisiimtų pareigų vykdymą ir pagarbą kolegoms.

Be gailėsčio jis gėdijo gydytojus, nusidedančius gydytojo etikai, ir ypač nepakentė savimi pasitikinčių nemokšų, reikalaujamas, kad gydytojas nesitenkintų iš universiteto išsineštomis žiniomis, o nesiliaudamas mokytusi ir tobulėtų. Būtent tai ir privertė jį įsteigti Medicinos draugiją, kurios sekretorius, o iš tikrųjų ir jos dvasinis vadovas buvo ilgus metas. Pirmas naujai gimusios Draugijos posėdis įvyko būtent jo bute (namo Didžiosios gatvės ir Švarco skersgatvio kampe, antrame aukšte, dab. Mokyklų apygardos namas). Nenuostabu, kad jauni gydytojai, išėję iš Franko mokyklos, įsisavino jo mokymus ir pažiūras, įdiegė juos į savo gyvenimą ir aukštai laikė gydytojų etikos vėliavą. Užtenka prisiminti nepaperkamąjį Abichtą, vargšų geradarį Rimkevičių, garbingą ir kilnų Porcijanką²⁷, kurių atminimas iki šiol gyvas tarp žemiausių Vilniaus gyventojų klasių ir kurie, savo ruožtu, tais pačiais idealais išugdė šimtus gydytojų, iš kurių ne taip seniai apraudojome J. A. Ticijų²⁸, tipišką to laiko gydytoją, sujungusį savyje esmines žinias su kuklumu, sąžiningumu, humaniškumu ir nepriekaištingu požiūriu į kolegas, palikusį mums kaip testamentą „garbingą požiūrį į mokslą, visuomenę ir kolegas“.

Frankas buvo studentams ne tik profesorius, bet ir vyresnysis draugas. Kiekvieną jų jis stengėsi pažinti, o pastebėjęs gabumus, skatino, stiprino ir po paskaitų pagelbėdavo patarimais ir nurodymais. Savo namuose jis rengė jaunimo susirinkimus. Šie susirinkimai buvo tarsi paskaitų tąsa. Čia vyko gyvos diskusijos ir ginčai, buvo skaitomi ir pristatomi nauji medicininiai rašiniai ir straipsniai, be to, studentams buvo suteikiama visa laisvė išsakyti savas nuomones. Šiuos vakarus pajavairindavo dainavimas, muzika ir kartais šokiai. Frankas rūpinosi savo mokiniais, užsukdavo pas juos į butus, neturtingesniems surasdavo pamokų arba kitų užsiėmimų arba tiesiog įvairiais pretekstais pagelbėdavo iš savo kišenės. Todėl nenuostabu, kad studentai jį garbino ir savo mylimam profesoriumi surengdavo ovacijas, o kai Frankas vyko iš Vilniaus, neįstengdamas susitaikyti su nauja tvarka, kuri pradėjo veikti Universitete, tada visi studentai norėjo palydėti jį toli už miesto, nuo ko jis vis dėlto juos sulaikė, baimindamasis, kad Universiteto vadovybė ir valdžia neįžvelgtų ko nors smerktino.

Užtat su kolegomis profesoriais jo santykiai nebuvo tokie rožiniai. Franko atvykimo į Vilnių laiku Universitete tarpusavyje kariavo dvi partijos: lenkų ir vokiečių. Vokiečiai dėjo visas pastangas, kad patrauktų Franką į savo stovyklą, tikėdamiesi jį turėti kaip stiprų ginklą dėl jo tėvo aukšto posto Peterburge ir imperatoriaus palankaus požiūrio į Josephą Franką. Tačiau Frankas į pirmąjį vokiečių pasiūlymą su jam būdingu tiesumu atsakė, kad jis nesirengia priklausyti kokiai nors partijai, o kad jis nori mylėti ir tarnauti tai tautai, tarp kurios jam lemta gyventi. Tai iš karto atšaldė profesorius vokiečius jo atžvilgiu.

Tačiau ir tarp profesorių lenkų jis ne tik neįsigijo draugų, bet dargi užgyveno nemažai priešų, prie ko prisidėjo tai, kad Frankas pernelyg atvirai išsakydavo savo nemalonų nuomonę apie profesorius, kaltino juos tingumu ir neišmanymu, atvirai smerkė Universiteto tvarką. Istorija su laišku Čartoriskui, kurį šis priėmė labai šalta ir persiuntė rektoriui Jonui Sniadeckui, galutinai atšaldė santykius tarp Franko ir visų kitų profesorių, kurie nepraleisdavo progos padaryti jam nemalonumą. Pavyzdžiui, Bekiu, fiziologijos profesorius (poeto Słowackio patėvis), įtikino rektorių neprileisti kažkokio Kolinjono prie disertacijos, parašytos vadovaujant Frankui ir jo paties peržiūrėtos ir pataisytos, gynimo dėl to, kad šioje disertacijoje buvo vietų, nesutampančių su Bekiu pažiūromis. Frankas suprato, kad tai buvo strėlė, paleista į jį, ir parašė rektoriui aštrų laišką, prašydamas neleisti profesoriams kištis ne į savo reikalą. Atėjo subtiliai mandagus atsakymas iš Sniadeckio, kuris aiškino neleidimą gintis disertacijos tuo, kad joje būta aštrių pasisakymų, o viena iš lenkų tautos ligų, Sniadeckio nuomone, yra būtent per didelis pasitikėjimas ir arogancija, neleistini disertacijoje jaunuolio, kuriam derėtų kuklumas ir netgi drovumas. „Aš privalečiau, – tulžingai pažymėjo Frankas, – supasuoti prieš nacionalinę ligą, nuo kurios ir pats rektorius nebuvo nei apdraustas, nei išgydytas!“

Profesoriai kolegos nesibodėjo ir rašyti skundų. Antai pranešdami kuratoriui, kad Frankas, turėdamas plačią praktiką užmiestyje, išvykdavęs iš Vilniaus be rektoriaus žinios ir po keletą dienų palikdavęs studentus be paskaitų ir pan.

Tačiau po truputį katedros viena po kitos pradėjo pildytis vietiniais mokiniais, Franko mokiniais, tarp kurių jis rado nuoširdžių draugų, kas atlygino jam už patirtas nuoskaudas. Tokie buvo Herberskis, Homolickis ir ypač Niškovskis, netrukus miręs nuo plyšusios aortos aneurizmos ant savo mylimo profesoriaus rankų, kuris karčiomis ašaromis verkė, prarasdamas ištikimą ir atsidavusį draugą.

Pabaiga kitame numeryje

Vertė Irena Katilienė

¹ Josephas Frankas (1771–1842) – vokiečių kilmės Vilniaus universiteto profesorius, Terapijos klinikos vadovas (ją 1804 m. įsteigė kartu su tėvu Johannu Peteriu Franku, kuris netrukus išvyko į Sankt Peterburgą), Vakcinacijos instituto ir kitų šiame pranešime įvardytų svarbių institucijų steigėjas (su kitais); 1805 m. gruodžio 12 d. J. Franko namuose buvo įkurta Vilniaus medicinos draugija (*skaitmenimis pažymėtos pastabos – vertėjos*).
² Andrius Sniadeckis (1768–1838) – chemikas, biologas, filosofas, gydytojas, Vilniaus universiteto profesorius.
³ Ludwigas Heinrichas Bojanus (1776–1827) – vokiečių ir prancūzų kilmės gydytojas, anatomas ir zoologas, Vilniaus universiteto profesorius. Čia minima jo nuotaka, kurią vedė 1804 m., – Wilhelmine Roose von Bojanus (1777–1826).

* Ponia Frank dainavo Peterburge siaurame imperatoriaus šeimos rate; beje, tarp jos ir Aleksandro I užsimezgė ginčas, kokia kalba dainavimui gražiausia. Ponia Frank atsakė, kad po italų melodizingiausia lenkų, su kuo valdovas ilgai nesutiko ir galiausiai užbaigė ginčą: nepaisant nieko, jūsų lūpose bet kokia kalba žavinga.

⁴ Edwardas Jenneris (1749–1823) – anglų mokslininkas, išradęs raupų vakciną.

⁵ Dėl Didžiosios Prancūzijos revoliucijos kilo vadinamieji Napoleono karai (1796–1797 m. Italijoje vyko karo veiksmai).

⁶ Franko namas (Didžioji g. 1), kur dabar įsikūręs Prancūzų institutas.

⁷ Hieronimas Stroynowskis (1752–1815) – pijorų auklėtinis ir šio ordino narys, ekonomistas, teisininkas, Vilniaus vyskupas, po Martyno Počobuto 1799–1806 m. Vilniaus universiteto rektorius (kai iš Vyriausiosios mokyklos 1803 m. tapo Imperatoriškuoju universitetu).

⁸ Adomas Jurgis Čartoriskis (1770–1861) – kunigaikštis, Rusijos imperijos užsienio reikalų ministras. 1803 m. caras Aleksandras I jį paskyrė Vilniaus švietimo apygardos ir reorganizuoto Vilniaus universiteto kuratoriumi.

⁹ Jonas Sniadeckis (1756–1830) – LDK astronomas, matematikas, filosofas, Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius 1807–1815 m., vyresnysis A. Sniadeckio brolis.

¹⁰ Augustas Liudvikas Bekiu (1771–1824) – prancūzų kilmės Vilniaus universiteto profesorius, kartu su Josephu Franku vakcinacijos Lietuvoje pradininkas, poeto Juliuszo Słowackio patėvis. Būtent jį jo rankas per Rusijos imperatorienę buvo atsiųsta pirmoji raupų vakcina. Jis mirė nutrenktas žaibo, miegodamas popietės miego savo kambaryje (Pilies g. 22, kur buvo *Collegium medicum* ir profesorių butai).

¹¹ Stanislovas Bonifacas Jundzilas (1761–1847) – pijoras, Lietuvos gamtininkas, botanikas, Vilniaus universiteto profesorius. Be kitų nuopelnų, išplėtė ir reorganizavo universiteto botanikos sodą, iš Pilies gatvės perkėlęs į Sereikiškes.

¹² Gottfriedas Ernestas Grodeckas (1762–1825) – Vilniaus universiteto profesorius, klasikinės filologijos Lietuvoje kūrėjas, ilgametis universiteto bibliotekos direktorius. Jo iniciatyva buvo sudaryti abėcėlinis ir sisteminis bibliotekos katalogai.

¹³ Nuo 1744 m. – Šaričių špitalė. Nuo tarpukario iki pat 2003 m. čia veikė Odos ir veneros ligų dispenseris (Bokšto g. 6).

¹⁴ Didžioji g. 10.

¹⁵ Vilniaus universiteto ir Mokslų akademijos bibliotekų rankraštyuose tebesaugoma šimtai ligos istorijų.

¹⁶ *Praxeos medicae universae praecepta / auctore Iosepho Frank* (Praktiški bendrosios medicinos patarimai). I tomas išėjo 1811 m. Leipcige, iš viso išleista 14 tomų. Taip pat veikalas buvo išleistas pakartotinai.

¹⁷ Vincas Herberskis (1784–1826) – akių gydytojas, medicinos daktaras, pirmasis Lietuvoje pradėjo naudoti stetoskopą.

¹⁸ Adomas Belkevičius (1798–1840) – anatomas, botanikas, medicinos daktaras.

¹⁹ Janas Frydrichas Niškovskis (1774–1816) – Vilniaus universiteto teorinės chirurgijos profesorius, geriausias chirurgo Jokūbo Briotės mokinys; pirmasis Lietuvoje ir Lenkijoje ėmęs šalinti šlapimtakių akmenis.

²⁰ Adolfas Abichtas (1793–1860) – Vilniaus universiteto profesorius, Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos (nuo 1832 m.) Bendrosios terapijos katedros vedėjas. 1851 m. dalyvavo komisijoje, tyrusioje Birštono mineralinių šaltinių tinkamumą kurortui ir gydykloms steigti.

²¹ Michašas Homolickis (1791–1861) – medicinos daktaras, fiziologas, atsidėjęs istorijai.

²² Feliksas Rimkevičius (1800–1851) – Vilniaus universiteto profesorius, Lietuvos gydytojas terapeutas. Jo vadovaujami, apie 30 gydytojų apgynė medicinos daktaro disertacijas. Vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo taikyti auskultaciją ir perkusiją. Buvo geras diagnostas. Be daugelio kitų darbų, 1840–1841 m. parengė lenkų–lotynų kalbų žodyno medicinos dalį.

²³ Škotų gydytojas Johnas Brownas (1735–1788) savo publikacijoje *Elementa medicinae* (1780) išplėtojo medicininę teoriją, kuri atsižvelgia į ligas, sukeltas nevisavertiško arba perteklinio sužadavimo (iritacijos).

Brownas pasisakė už bendrą modelį, kuriame visos ligos susijusios su stimuliacija. Tam ypač buvo naudojamas opijus, alkoholis ir pan. Jaunasis Frankas ir Andrius Sniadeckis iš pradžių buvo dideli šios teorijos entuziastai.

²⁴ François-Josephas-Victoras Broussais (1772–1838) – prancūzų gydytojas. Jo teorija, žinoma kaip medicininė fiziologija, teigė, kad kai kurios ligos tėra tik sužadavimo ar stimuliacijos, sukeltų iritacijos, rezultatas. Buvo tikima, kad iritacija tuomet sukelia uždegimą, kuris pirmiausia kyla virškinamajame trakte. Tad Broussais buvo įsitikinęs, kad lengvas kraujo nuleidimas gali išgydyti visas ligas. Vienam pacientui jis išrašė uždėti ant kūno apie devyniasdešimt dėlių. Be to, jis manė, kad ligoniniai yra steniški [aktyvūs] ir jiems reikia skirti raminamųjų.

²⁵ Zahorskis cituoja tiksliai nenurodytą Franko atsiminimų sakinį.

** Semiotika nuo graikų laikų – ligos simptomus aprašanti medicinos dalis.

²⁶ Jonas Nepomukas Kosakovskis (1755–1808) – Livonijos ir Vilniaus vyskupas. Jo pastangomis ir lėšomis baigta Vilniaus katedros rekonstrukcija (pašventinta 1801 m.), jis pertvarkė Vilniaus kunigų seminariją ir perkėlė ją į erdvesnius rūmus prie Šv. Jurgio bažnyčios, 1799 m. prisidėjo prie ligoninės atidarymo prie Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčios. Rūpinosi leidyba, spauda, 1805 m. iš Gardino į Vilnių perkėlė jėzuitų spaustuvę ir t. t. Jo pastangomis 1807 m. Vilniuje atidaryta Labdarybės draugija, kurios pirmas pirmininkas šis vyskupas ir buvo.
²⁷ Konstantinas Porcijanka (1793–1841) – medicinos daktaras, profesorius. 1826 m. Vilniaus universitete pirmas ėmė dėstyti medicinos istoriją. Buvo labai populiarus ir sėkmingas tiek kaip chirurgas teoretikas, tiek kaip chirurgas praktikas. Jo disertacija apie lūpų vėžį – viena pirmųjų onkologijos disertacijų Lietuvoje. Daug jo mokslo darbų liko neišleisti.

²⁸ Julijonas Ticijus (1820–1898) – nuostabus gydytojas, sėkmingas praktikas, tarp kolegų garsėjo kaip tobulas diagnostas, noriai buvo kviečiamas į konsiliumus; filantropas, vargšų ir našlaičių globėjas. 1847 m. išrinktas Vilniaus labdarybės draugijos nariu, 50 metų su užsidegimu vykdė šias pareigas. Visapusiškai išsilavinęs, mėgo ir išmanė meną, tačiau užvis labiau mylėjo archeologiją. Vilniaus seniųjų muziejus jam buvo ypač dėkingas už retus ir vertingus eksponatus.

